

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HOCA AHMED YESEVÎ VE
FÜTÜVVET ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. BİLAL GÖK

Hazırlayan
SELAMİ ORHAN

MALATYA-2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

HOCA AHMED YESEVÎ VE FÜTÜVVET ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

SELAMİ ORHAN

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. BİLAL GÖK

MALATYA-2021

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Bilal GÖK'ün danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Hoca Ahmed Yesevî ve Fütüvvet Anlayışı” başlıklı tez çalışmam, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşmeyecek şekilde tarafımdan hazırlanmıştır. Tez çalışmamda yararlandığım bütün kaynakları hem dipnotta hem de kaynakçada olduğu gibi yöntemine uygun bir biçimde gösterdiğimi belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Selami ORHAN

ÖNSÖZ

Hoca Ahmed Yesevî, Türkistan coğrafyasının yetiştirdiği en önemli simalardan biridir. Hoca Ahmed Yesevî başta Türkistan olmak üzere, hikmetleri aracılığıyla geniş bir coğrafyayı etkisi altına almıştır. O, bilhassa hikmetlerindeki manayı anlayan Türklerin İslamiyet'e olan yaklaşımlarını derinden etkilemiştir.

Hoca Ahmed Yesevî düşünce sisteminde Kur'an ve Hz. Peygamber'in ahlâkî yaşantısı örnek alınmıştır. Ahmed Yesevî'nin insanı önemseyen, kucaklayan tavırları sayesinde Türklerin İslam dinine karşı olan ön yargıları ortadan kalkmış, Türk halkının İslamiyet'i benimseme süreci hızlanmıştır. Medrese kültürü ile yetişen Ahmed Yesevî, Farsça ve Arapça'yı çok iyi bilmesine rağmen muhataplarının kültür seviyesini göz ardı etmeyerek, kendi döneminin medrese âlimlerinin kullandığı dil yerine, Türkçe dilini tercih etmiştir. Arapça ve Farsça'nın çok popüler olduğu bir dönemde yaşadığı coğrafyanın halkına davasını anlatmak için ısrarla Türkçe'yi tercih etmesi, onun asıl gayesinin İslamiyet'i aktarmadaki titizliği olmuştur. Onun hikmetlerinde belirtildiği üzere âlimlerin eleştirilerine rağmen İslamiyet'i anlatma ve aktarma adına verdiği mücadelede Türkçe'yi tercih etmesi, Ahmed Yesevî'yi Türk halkının gönlünde asırlarca taht kuran ve kurmaya devam eden bir şahsiyete büründürmüştür.

Ahmed Yesevî'nin şahsiyeti ve fütüvvet anlayışı doğrultusunda yaptığımız çalışmanın amacı, bir nebze de olsa onu tanımak, tanıtmak ve fütüvvet yönüne vurgu yapmaktır. Onu tanımak Türk halkının Müslümanlık serüvenini bilmektir. Onu okumak Türk milletinin nesiller boyunca yaşadığı değişimin köklerini bulmaktır.

Ahmed Yesevî yaşadığı coğrafyanın kültürüne yabancı kalmamış, Türk kültürünün Arap ve Fars kültürü içerisinde asimile olmasına göz yummamıştır. Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönem, Türk hanedanları arasındaki iç çatışmaların tırmandığı yoğun bir döneme denk gelmektedir. Bu dönemde Türk toplumunda birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla halkına hikmetler söyleyen Ahmed Yesevî, Türkleri İslam sancağı altında birleştirmeye gayret etmiştir.

İslam inancının tasavvufî manada Türkler arasında yerleşmesinde aktif bir rol üstlenen Ahmed Yesevî, tasavvufun fütüvvet ile birleştiği süreçte, hikmetleri ve yaşantısında fütüvvet erbabının vasıflarıyla hemhal olan önemli bir mutassavıftır.

Tezimin konusunu tespit etmekte zorlandığım bir süreçte bu konuyu bana tavsiye eden, ayrıca tez yazım aşaması sürecinde bana yol gösteren, desteğini esirgemeyen değerli hocam, danışmanım Doç. Dr. Bilal Gök Hoca'ya içten teşekkürlerimi sunuyorum. Bu zorlu süreçte manevî anlamda bana destek veren eşim Nurhan Orhan ve aileme ayrıca teşekkür ediyorum.

Selami ORHAN

Malatya/2021

ÖZET

HOCA AHMED YESEVÎ VE FÜTÜVVET ANLAYIŞI

SELAMÎ ORHAN

Türklerin İslamiyeti kabul etmesinde kilit bir rol üstlenen Ahmed Yesevî, Türk-İslam tarihinde önemli bir şahsiyettir. Ahmed Yesevî ve öğretileri Türk dünyasında öylesine yaygın olmuştur ki ondan etkilenmeyen, onu tanımayan Türk yok gibidir. Ahmed Yesevî'nin yaşadığı toplumda gerek anlaşılır olmak adına kullandığı dil, gerekse kucaklayıcı bir tarzı benimsemesi kitlelerin İslamiyet'i kabul etmesinde etkili olmuştur. Türk Müslümanlığının sembolü haline gelen Ahmed Yesevî, Türklerin İslam ve tasavvuf çerçevesinde yaşayışını temsil eden ender şahsiyetlerden biridir. Onun Türkler nezdinde gördüğü itibar çok az kişiye nasip olacak kadar kıymetlidir. Türklerin ona olan sevgisi Medinelilerin Hz. Peygamber'e olan sevgisine benzetilmiştir. Nitekim halk arasında yaygın olan sözlerden biri de "Medine'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmed" sözüdür. Ahmed Yesevî'yi tanımak Türk milletini tanımaktır. Yahya Kemal Beyatlı'nın şu sözleri Ahmed Yesevî'nin Türk milleti için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir: *"Şu Ahmed Yesevî kim, bir araştırın göreceksiniz, Bizim milliyetimizi asıl onda bulacaksınız."*

Tezimizde Ahmed Yesevî'nin tarihi şahsiyeti üzerinde durmaya çalıştık. Ahmed Yesevî'ye atfedilen eserlerden hareket ederek hikmetlerinin fütüvvet ile olan bağlantısını aktarmaya gayret ettik. Ahmed Yesevî'nin ahlâk anlayışına yabancı olmayan fütüvvet kavramı, her ne kadar hikmetlerinde kelime olarak geçmese de, onun tam bir fütüvvet ehli oluşunu hikmetlerini incelediğimizde çok açık bir şekilde görebiliyoruz. Onun fütüvvet anlayışı tasavvuf ile bütünleşmiş bir durumdadır. Ondaki fütüvvet ruhu talebelerine de yansımış olacak ki dervişlerinin XIII. yüzyılda Anadolu'ya akın etmesi sonrasında getirdikleri anlayış, fütüvvetin yansıması olan Ahîlik teşkilatını ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamiyet, Ahmed Yesevî, Anadolu, Fütüvvet, Ahîlik Teşkilatı

ABSTRACT

AHMED YESEVÎ AND FUTUVET APPROACH

SELAMÎ ORHAN

Ahmed Yesevî who played on key role for Muslims to Islam is an important figure in Turkish-Islamic history. Ahmed Yesevî and his doctrine had been so prevalent in Turkish history that there is hardly any Turk who is not affected by him and does not know him. The language used by Ahmed Yesevî in order to be understandable in the society he lived in and his adoption of an embracing style were effective in the acceptance of Islam by the masses. Ahmed Yesevî, who has become the symbol of Turkish Islam, is one of the rare figures who represent the life of Turks within the framework of Islam and Sufism. His dignity in the eyes of the Turks is so precious to be given to very few people. The love of Turks for him has been compared people of Medina's love for Prophet Mohammed. As a matter of fact, one of the common words among the people is "Mohammed in Medina, Hodja Ahmed in Turkistan". To know Ahmed Yesevî means to know the Turkish nation. The following words of Yahya Kemal Beyatlı show how important Ahmed Yesevî is for the Turkish nation: "Who is this Ahmed Yesevî, you will see a study, you will find our nationality in him."

In our thesis, we tried to focus on Ahmed Yesevî's historical personality representing the religion of Islam in Turkish society. In addition to this, we drew attention to the connection between her wisdom and Turkish-Islamic guild based on the works attributed to Ahmed Yesevî. Although the concept of Turkish-Islamic guild, which is not alien to Ahmed Yesevî's understanding of morality, is not mentioned as a word in her wisdom, we can clearly see her wisdoms as a person of Turkish-Islamic guild. Looking at his perception of Turkish-Islamic guild, we can see the understanding of integration with sufism. The spirit of Turkish-Islamic guild in him will also be reflected in his students that his dervishes XIII. understanding they brought after their invasion to Anatolia in the 16th century revealed the Ahi Organization, which is the reflection of the futility.

Key words: Islamism, Ahmed Yesevî, Anatolia, Turkish-Islamic guild, Ahi Organization

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Kapsam, Amaç ve Önemi	1
2. Ana Hatlarıyla Türklerin İslamiyete Geçiş Süreci	4
2.1. Hz. Peygamber Dönemi Türkler.....	4
2.2. Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi Türkler (11-40/632-661)	6
2.3. Emevîler Dönemi Türkler (40-132/661-750).....	7
2.4. Abbâsîler Dönemi Türkler (750-1258)	16
BİRİNCİ BÖLÜM	23
AHMED YESEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	23
1. Ahmed Yesevî Öncesi Türkistan Coğrafyasının Genel Durumu	23
3. Hayatı ve Eserleri.....	30
3.1. Doğum Yeri ve Tarihi	31
3.2. Soy ve Yaşam Hikayesi.....	34
3.3. Türbesi	39
3.4. Yetiştirilmesinde Etkili olan Şahsiyetler/Mürşidler.....	42
3.4.1. Arslan Baba	43
3.5. Talebeleri	50
3.6. Eserleri	52
3.6.1. Divân-ı Hikmet	52
3.6.2. Fakr-nâme.....	55
3.6.3. Risâle Der-Âdâb-ı Tarikat.....	57
3.6.4. Risâle Der-Makâmât-ı Erba'în	57
3.6.5. Tenzîlü's-Sâlihîn ve Keşfu Hâcâti'l-Mürîdîn.....	57
4. Ahmed Yesevî'nin Dinî-Tasavvufî Görüşleri.....	57
5. Ahmed Yesevî Düşüncesinin Etkileri.....	62

5.1. Ahmed Yesevî'nin Türklerin İslamiyeti Kabul Etmesindeki Rolü.....	62
5.2. Orta Asya'da Türk Tasavvuf Hareketlerinin Doğuşuna Etkisi.....	65
İKİNCİ BÖLÜM.....	68
AHMED YESEVÎ ÖĞRETİSİNDE FÜTÜVVETİN YERİ VE ÖNEMİ	68
1. İslam Medeniyetinde Fütüvvet Teşkilatı.....	68
2. Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşüncesinde Fütüvvet Anlayışı.....	72
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	103
EKLER... ..	117

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
bsk.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
H.	: Hicri
Fak.	: Fakülte
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSTEM	: İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi
Kısbü.	: Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi
M.	: Miladi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)
ts.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu

MÜ : Marmara Üniversitesi

Ünv. : Üniversite

vd. : ve devamı

Yay. : Yayınları

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

1. Çalışmanın Kapsam, Amaç ve Önemi

Tezimizin çalışma konusu olan ‘‘Hoca Ahmed Yesevî ve Fütüvvet Anlayışı’’nı çalışmalarımız neticesinde giriş ve iki bölümden meydana getirmeyi uygun gördük.

Giriş kısmında Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166)’nin tarihi şahsiyetine değinmeden önce, Türklerin İslam dini ile olan münasebetlerini en başından itibaren aktarmayı uygun gördük. İslamiyet’in Türkler arasında zuhur edişine temas etmeden geçmek hiç şüphesiz ki tezimizi çoğu yönleriyle eksik bırakacaktı.

Hoca Ahmed Yesevî soyu Hz. Ali’ye dayandırılan, Orta Asya halkı üzerinde Müslümanlığın yayılmasında etkili olan ender şahsiyetlerden biridir. Hoca Ahmed Yesevî’nin Türklerin İslam inancını benimsemesinde ve bu inancın Türkler arasında yayılmasındaki rolü hiç şüphesiz ki inkâr edilemez bir gerçekliğe sahiptir.

Hoca Ahmed Yesevî’den hareketle bilhassa Orta Asya coğrafyası başta olmak üzere Anadolu, Balkanlar ve Kafkasya gibi geniş bir coğrafyada yaşayan Türklerin İslamiyet’i seçmesindeki etkisini, Türklerin İslamiyet ile olan münasebetlerini, Hz. Peygamber’in hadislerine konu olması sürecinden başlatarak, Ahmed Yesevî dönemine kadar ele aldık.

Türklerin İslamiyet’i kabulüne değinirken esasen bizi yakından ilgilendiren unsur Hoca Ahmed Yesevî’nin doğduğu coğrafya olan özellikle de İslam’ın Orta Asya üzerindeki yayılmasını en başından itibaren ele almaya gayret ettik.

Birinci bölümde ise Ahmed Yesevî’nin yaşadığı coğrafya olan Türkistan’ın mevcut yapısı, yaşadığı dönemin genel atmosferi ve Ahmed Yesevî’nin hayatı üzerinde durmaya çalıştık. Türkistan ifadesinin geçtiği yerlerde hafızamızda canlanan ilk isimlerden biri de Hoca Ahmed Yesevî’dir. Hoca Ahmed’in yaşadığı dönemin koşullarına değinmeden önce Türkistan coğrafyasından bahsettik. Hiç şüphesiz ki coğrafyanın insanoğlu yaşamında önemli bir aşamaya tesir ettiği bilinen bir gerçektir. Bu açıdan baktığımızda öteden beri insanı ve toplumu derinden etkileyen coğrafyanın; askerî, dinî, siyasi, sosyo-kültürel, ekonomik vb. birçok süreci doğrudan veya dolaylı etkilediği gerçeğinden hareketle olayı ele almak, kanaatimizce daha isabetli olacaktır.

Devamında Ahmed Yesevî'nin tarihî şahsiyeti üzerinde durmaya çalıştık. Ancak bizzat kendi dönemini kapsayan belgelerin olmayışı, yaşamına dair olağanüstü anlatımların yoğunluğu ve şahsı hakkında eldeki belgelerin daha çok menkıbeler ve hikayelerden ibaret olması onu anlatma adına işimizi zorlaştıracaktır. Eldeki kaynakların mevcutlarına baktığımızda yaşamına dair anlatılan olaylar genelde dilden dile aktarılan menkıbeleri ve kendisinden yaklaşık 3-4 asır sonra yazılan hikmetleri içermektedir. Tezimizde özellikle hikmetler üzerinde durarak Ahmed Yesevî'yi tanımaya gayret ettik. Her ne kadar menkıbelerin gizemli yönleri olsa da mayasında gerçeklerinde olduğu hakikatindende yola çıkarak menkıbelerden istifade etmeyi uygun gördük.

İkinci bölümde, Hoca Ahmed Yesevî'nin dinî ve tasavvufî görüşlerini ele almaya çalıştık. Daha sonra ise fütüvvetin kökeni, tanımı, tarihi gelişimi, sufilerin fütüvvete dair düşüncelerini ve Hoca Ahmed Yesevî'nin fütüvvet anlayışını ele aldık. *Divan-ı Hikmet* ve *Fakrname* eserlerinden sıkça yararlandık. Bilhassa Ahmed Yesevî hikmetlerinin fütüvvet ile olan bağına dikkat çekerken, hikmetlerin fütüvvet vasıflarıyla örtüştüğünü gördük.

Menkıbevî yönüyle de dikkat çeken Ahmed Yesevî'nin fütüvvet ile olan bağından bahsederken elbetteki ona dair anlatılan menkıbeleri de göz ardı etmedik. Menkıbelerinin fütüvvet ile olan bağlantısına dikkat çektik.

Hikmetlerinde fütüvvet ehli arasında yer alan Hasan-ı Basrî (ö.110/728), Bâyezîd-i Bistâmî (ö.234/848 ?), Zünnûn Mısrî (ö.245/859 ?), Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909), Hallâc-ı Mansûr (ö.309/922) ve Şiblî (ö.334/946) gibi şahısları örnek alan Ahmed Yesevî, yaşayışıyla da bir fütüvvet ehli gibi hareket etmiştir. Fütüvvet ehlinin vasıflarına sahip olan Ahmed Yesevî, dervişleri vasıtasıyla Anadolu'da İslamiyet'i yaymış buralarda fütüvvetin devamı olan Ahîlik teşkilatının şekillenmesinde önemli bir rol almıştır.

Ayrıca bu bölümde, Ahmed Yesevî düşüncesinin Türkler üzerindeki tesirine de değinerek tezimize son şeklini vermeye çalıştık.

Ahmed Yesevî ülkemizde ve dünyada hakkında yüzlerce kitap ve makale yazılmış, sempozyum ve araştırmalar düzenlenmiş önemli bir mutasavvıftır. Bu çalışmalarda ona dair birçok şey dile getirilmiş ve yazıya aktarılmıştır. Ancak biz bu çalışmamızda ilk defa onun fütüvvet anlayışından bahsettik.

Tezimizin genelinde bizlere ana kaynak teşkil eden eserlerden yararlanarak Ahmed Yesevî'nin tarihî şahsiyetine değinmeye çalıştık. Tezimizde ana kaynak olarak değerlendirebileceğimiz başta *Divan-ı Hikmet* olmak üzere, Hoca Ahmed Yesevî'ye atfedilen *Fakr-name* ve iki risaleden meydana gelen *Risâle Der-Âdâb-ı Tarîkat*, *Risâle Der-Makâmât-ı Erba'în* den faydalandık. Bu kaynaklar dışında Ahmed Yesevî'nin talebeleri olan Hakîm Süleyman Ata'nın *Bakırgan Kitabı* ile Muhammed Danişmend-i Zernûkî'ye ait *Mir'atu'l Kulûb* eserini inceleme fırsatı bulduk.

Ahmed Yesevî'ye dair önemli malumatlar içeren ikinci el kaynak niteliğinde olan eserlerden de yararlandık. Bunlar arasında Kemal Eraslan'nın hazırladığı ve Mevlânâ Safiyyü'd-Din'in Arapça'dan tercüme ettiği "*Neseb-Nâme*", Şeyh Safiyyüddin tarafından kaleme alınan "Reşâhat", Alî Şîr Nevâî'nin Farsça yazdığı "*Nesâyimü'l-Muhabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve*", Hazînî tarafından kaleme alınan ve Fuad Köprülü tarafından ilim dünyasına neşredilen "*Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr*" yer almaktadır.

Bununla birlikte modern kaynak olarak ele alabileceğimiz eserlere de başvurduk. Bunlar arasında belki de en önemlisi Fuad Köprülü'nün "*Türk Edebiyatında İlk Mutassavıflar*" adlı eseridir. Bu eser özellikle Türkiye'de Ahmed Yesevî'yi anlatma adına başyapıt olarak nitelendirilebileceğimiz eserler arasında yer almaktadır.

Ahmed Yesevî'yi tanıma ve anlatma adına ilim dünyasına yaptığı katkılarıyla öne çıkan isimlerden biri de Kemal Eraslan'dır. O, "*Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*", "*Yesevî'nin Fakrnamesi*" ve Ahmed Yesevî'ye ait Risale kısmını bizlerle buluşturan önemli bir araştırmacıdır.

Tezimizde bu isimler dışında, Ahmed Yesevî'ye yönelik birçok kitap, makale ve dokümandan da ayrıca yararlanma imkanı bulduk.

İkinci bölümde Ahmed Yesevî ve fütüvvet anlayışına değinirken fütüvvet ile ilgili baş ucu kaynak olarak gösterilen Ebu Abdurrahman Muhammed b. el Huseyn b. Muhammed es-Sülemî'ye ait "*Tasavvufta Fütüvvet*" adlı eserinden faydalandık. Bununla birlikte fütüvvetname ve fütüvvete dair dokümanlardan da istifade etme imkânı bulduk.

2. Ana Hatlarıyla Türklerin İslamiyete Geçiş Süreci

2.1. Hz. Peygamber Dönemi Türkler

Türklerin Hz. Peygamber ile münasebetlerini anlatan çok sayıda rivayet mevcuttur. Türklerle iyi geçinmekten bahseden hadislerin yanı sıra, Türklerin Araplar ile savaşağından ve Türklerin Araplardan Irak ve Suriye bölgelerinin hâkimiyetini alacağından bahsetmektedir.¹

Bu rivayetlerin bazılarında Türk ismi doğrudan geçmez iken bazılarında ise Türk ifadesi doğrudan geçmektedir. Bu hadislerin bazıları şu şekildedir: “Türkler sizi bıraktıkça, siz de onları bırakın (onlarla savaşmayın).” “Küçük gözlü, kırmızı yüzlü, yassı burunlu, yüzleri kılıflı kalkanlar gibi olan, (kıldan ma'mul elbise ve kıl içerisinde yürüyen) Türk(ler)le savaşmadığınız müddetçe kıyamet kopmaz.”²

Kütüb-i Sitte'de ve bilinen hadis kaynaklarında Türklerin mevzu edildiğı görülür.³ Bu hadislere baktığımızda ravi zincirinin çok güvenilir olduğunu görebilmekteyiz.⁴ Ancak Türkler ile Arapların karşı karşıya gelmesi Hz. Peygamber'in vefatından sonra gerçekleşmiştir.⁵ Araplar, Kadisiye (14/635) ve Nihavend (21/641) savaşları sonrasında Sasanileri yıkarak ilk defa Ceyhun Nehri ve Kafkasya coğrafyasına kadar ilerlediler.⁶

Şiddetli çatışmalar, Arapların Horasan ve Maveraünnehr (705-715) bölgelerini ele geçirmesiyle başlamıştır. Türklerle olan bu çatışmalarda Araplar muhtemelen Türklerin savaşçı özelliklerini yakından görmüşlerdir. Zamanla Arapların fetih serüveninin hız kaybetmesiyle birlikte Arap olmayan milletlerin devlet bünyesinde yer almaya başlaması, süreç içerisinde iktidara kadar yükselmeleri neticesinde yukarıda zikredilen hadislerin Araplar tarafından dile getirilen sözler olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Türklerin İslam dünyasındaki varlığının bilinmesi Hz. Peygamber'in vefatından uzun bir süre sonra IX. yüzyılın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. Bu da Türkler ile Araplar arasındaki

¹ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler* (İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 37-38.

² İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1988), 14/105-106.

³ Abdülkerim Özaydın, “Türk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/475.

⁴ Ramazan Şeşen, “Eski Araplara Göre Türkler”, *Türkiyat Mecmuası* 15 (1969), 16.

⁵ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 38.

⁶ Salim Koca, “Türkler ve İslâmiyet”, *Erdem* 8/22 (1996), 263.

temas ve çatışmaların hadislere konu olabilecek derecede olmadığını ve peygamberden çok daha sonra ortaya çıktığını göstermektedir.⁷

Türklerin ilk kez Hz. Peygamber döneminden itibaren bireysel anlamda İslamiyeti benimsediğine dair Süreyc kabilesinden bahsedilmiştir.⁸

Hız. Peygamber'in Hendek Savaşı cereyan etmeden önceki hazırlık aşamasında dinlenme yeri olarak bir Türk çadırını tercih ettiği yönünde rivayeti, ayrıca Müslim'de geçen hadise binaen Hız. Peygamber'in bu çadırda itikafa girdiği bilinmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda Hız. Peygamber'in Türkler'e dair bazı bilgilere sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁹ Arapların dünya ticaretinde aktif olarak sınırlarını aşan bir ticari anlayışa sahip olması, beraberinde uluslararası ticari yolları kullanmaları, Türklerin İpek Yolu güzergahı üzerinde yerleşik durumda olmaları, Arapların İpek Yolu'nu kullanma ihtimalini de göz önünde bulundurduğumuzda Türk-Arap temasının pekâlâ gerçekleştiği dile getirilebilir. Türklerin Araplarla olan ilişkileri incelendiğinde bu ilişkilerin İslam öncesine kadar gitmesi, Türkler'in Hız. Peygamber'in nübüvvet döneminden önceki Bizans-Sasanî çatışmaları sürecinde Araplarla bu ordularda görev alması, beraberinde Türk-Arap temasının ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenilebilir.¹⁰

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Rumlar (Bizans) ile Sasaniler arasındaki mücadeleden bahsedilmiştir. Hatta Araplar'ın Hız. Peygamber döneminde bu savaşlarla ilgili bilgi sahibi olduklarını görmekteyiz.¹¹

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Hız. Peygamber'e isnad edilen hadislerin kaynaklarda geçtiği bilinmektedir. Bu hadislerin sahih olup olmadığını ortaya çıkarmak bizleri aşan bir mahiyettedir. Ancak Hız. Peygamber'in Türkler hakkında bilgi sahibi olması, ifade ettiğimiz bilgiler ışığında değerlendirildiğinde şaşılacak bir durum değildir.

⁷ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 38-39.

⁸ Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 65.

⁹ Bilal Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî* (Kayseri: Tiydem Yayıncılık, 2016), 48.

¹⁰ Ali Hatalmış, "Sahabilerin Türkleri Tanımları ve İlişkileri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/2 (2019), 420-422.

¹¹ "Elif-Lâm-Mîm. Rumlar yenildiler. En yakın bir yerde, onlar bu yenilgilerinden sonra mutlaka yeneceklerdir. Üç ile dokuz yıl arasında (bu gerçekleşecektir). İş eninde sonunda Allah'a aiddir. İşte o gün inananlar, istediğine yardım eden Allah'ın yardımına sevineceklerdir. O güçlüdür, merhametlidir." (30/1-5) Vecdi Akyüz (ed.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), II/158.

2.2. Hulefâ-yi Râsîdîn Dönemi Türkler (11-40/632-661)

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam devletinin başına geçen halife Hz. Ebubekir'in (11-13/632-634) yaptığı ilk iş Peygamber döneminde hazırlanan Üsâme b. Zeyd'in ordusunu yani Suriye'ye hazırlık için gönderilecek orduyu harekete geçirmek olmuştur.¹² Hz. Ebubekir dönemi fetih hareketlerine baktığımızda ise odak noktası olarak Irak ve Şam bölgeleri esas alınmıştır.¹³

Hz. Ebubekir döneminde dinden dönenlere karşı mücadeleler yapılmış, Hâlid b. Velid (ö.21/642) önderliğindeki ordu Sasaniler üzerine gönderilmiştir. ¹⁴ Bizans ile yapılan Ecnadeyn savaşını (634) Müslümanların kazanmasıyla birlikte, ¹⁵ İslam ordusunun Filistin ve Suriye topraklarına girişi sağlandı. Hz. Ebubekir'in vefatı sonrasında Hz. Ömer (13-23/634-644) başa geçmiştir. Hz. Ömer Irak, İran, Horasan, Suriye, Filistin, Cezire, Mısır ve Trablusgarp bölgelerini fethetmiştir. Türklerin Araplarla karşı karşıya gelmesi ilk kez Hz. Ömer zamanında gerçekleşmiştir. Türk tarihini yakından ilgilendiren bu karşılaşma Nihavend savaşıyla (21/642) birlikte, Ahnef b. Kays önderliğinde önce Horasan ve Toharistan'a ve daha sonra Herat, Nişabur, Serahs ve Merv dahil olmak üzere Toharistan sınırlarına kadar Horasanın tamamı ele geçirilmiştir. 22/642 tarihinde sınırlar Ceyhun nehrine kadar ulaşmıştır. Tüm bunlarla birlikte Türklerin Müslüman birliklerle Horasan, Maveraünnehr ve Kafkasya coğrafyasında karşılaştığını söyleyebiliriz.¹⁶

Hz. Ömer'in vefatından sonra Müslüman birliklerinin elinde bulunan Horasan ve Toharistan bölgesinde yaşayan halklar ayaklanmalarda bulunarak bölgenin bir kısmını ellerine geçirse de daha sonra tekrar bu bölgeler alınmış, bu bölgelerde yaşayan halklar içerisinde Türklerin de yer aldığı kaynaklarda ifade edilmiştir.¹⁷

Türklerle Müslümanlar'ın karşı karşıya geldiği diğer bir bölge Kafkasya coğrafyasıdır. Hz. Osman dönemi (23-35/644-656) Azerbaycan ve İrminiye'nin Müslümanlar tarafından zapt edilmesiyle Hazar Türkleri ve Araplar karşı karşıya

¹² Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*, 54.

¹³ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 2 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 69.

¹⁴ Özaydın, "Türk", 41/475.

¹⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 2, 80-81.

¹⁶ Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*, 55-56.

¹⁷ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 40.

gelmişlerdir.¹⁸ Hazarlar'ın hakimiyetinde bulunan Belencer mevkiinde Türklerle Araplar arasında yapılan savaş Türklerin galibiyetiyle neticelenmiştir (32/652-653).¹⁹

Hz. Osman döneminde şahsına yönelik bir takım söylentilerin ardından çıkan isyan sonrasında eşinin yanında öldürüldükten sonra hilafete Hz. Ali geçmiştir. Hz. Ali'nin şahadetiyle birlikte Kufe de Hz. Hasan halife olarak seçilmişse de Şam valisi Muaviye (ö.60/680)²⁰ ile olan iktidar mücadelesinde, Irak halkının yeterli desteği veremeyeceğini de anlayınca halifelik makamına geçememiştir.

2.3. Emevîler Dönemi Türkler (40-132/661-750)

Halife Muaviye b. Ebi Süfyan (41-61/661-680) döneminde Basra valisi Abdullah b. Amir (43/663-664), Sicistan bölgesine Abdurrahman b. Semure'yi vali olarak göreve getirdi. Abdurrahman göreve devam ettiği süre zarfında Zebulistan ve Kabil'i ele geçirdi.²¹ Sind bölgesinin fethi için görevlendirilen Abdullah b. Sevvar ise Türklerle yaptığı mücadeleyi kaybedince yerine Mühelleb b. Ebu Sufre (44/664-665) tayin edildi.²² Mühelleb b. Ebu Sufre Sind bölgesinde Türklerle yaptığı mücadelede başarılı olmuş, İslam orduları bölgede söz sahibi olmaya başlamışlardı.²³

Ziyad b. Ebih'in Basra valiliğine görevlendirilmesiyle birlikte Horasan, Sicistan ardından Hint, Bahreyn ve Umman gibi yerlerin idaresi bu valinin kontrolüne geçmiştir.²⁴ Ziyad b. Ebih bölgede huzur ve güvenliği sağlamak amacıyla Horasan bölgesini dört kısma ayırarak idareyi bölüştürdü. Horasan bölgesine vali olarak getirilen Hakem b. Amr (47/667) Toharistan'a akınlar düzenleyerek Maverünnehir bölgesinde ilk defa namaz kıldıran kişi olmuştur. Hakem b. Amr'ın ardından Horasan valiliğine getirilen bir diğer isim (51/671) Rebi' b. Ziyad olmuştur. Kuhistan'ı ele geçiren Rebi' b. Ziyad ilk kez Ceyhun nehrini aştıktan sonra karşı tarafın topraklarını fethetmiştir. Muaviye, Reb'i ve Ziyad'ın vefatından sonra Horasan bölgesinin idaresini ele alması için Ubeydullah b. Ziyad'ı göreve getirmiştir (53/673).²⁵ Ubeydullah b. Ziyad göreve geldikten sonra fetih hareketleri doğrultusunda önce Beykend'i ele geçirmiş, daha sonra Buhara bölgesini

¹⁸ Özeydın, "Türk", 41/75.

¹⁹ İbnü'l Esîr, *el-Kamil fi't Târih*, çev. Ahmet Ağrakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3/136-137.

²⁰ Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*, 57-58.

²¹ İrfan Aycan - İbrahim Sarıçam, *Emeviler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 5-24.

²² Özeydın, "Türk", 41/476.

²³ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 43.

²⁴ Esîr, *el-Kamil fi't Târih*, 1991, 3/454.

²⁵ Aycan - Sarıçam, *Emeviler*, 24.

elinde bulunduran Kabac Hatun'u vergiye bağlayarak savaşa son vermiştir.²⁶ Bununla birlikte Ubeydullah, Kabac Hatun ile yapılan antlaşma doğrultusunda savaşta okçulukta maharetli olan iki bin Türk askerini İslam ordusuna katarak Basra'ya dönmüştür.²⁷

Türklerin ilk defa bu kadar yakın derecede Müslüman Araplar ile iç içe geçtiğini söyleyebiliriz. Türkler her ne kadar savaş sonrasında esir alınarak İslam ordusuna müdahil olsalar da bu durum ileriye dönük Türk-İslam fetihlerinde bir zemini teşkil edecektir.

Ubeydullah b. Ziyad'ın ardından göreve gelen Sa'id b. Osman (55/675) halefinin Maverâünnehir'de ki fetih hareketlerini daha da genişleterek²⁸ Buhara'ya gelmiş Kabac Hatun ile yaptığı mücadelede başarılı olmuş ve burayı tekrar hakimiyeti altına aldıktan sonra Semerkand ve Tirmiz bölgesini ele geçirmiştir. Orduya takviye amaçlı savaş sonrasında topladığı 30 bin Türk'ü kendi merkezî ordusunun konakladığı yer olan Merv şehrine getirmiş, onları ordunun içerisine dahil ettirdikten sonra askerleri donatmıştır.²⁹ Said b. Osman azlinden sonra (58/678) bölgede fetih hareketleri açısından bir duraklamaya geçildiği görülmektedir. Ta ki halife I. Yezid (60-64/680-684) başa geçtikten sonra Selm b. Ziyad'ı (61/680-681) Horasan valiliğine getirmesiyle birlikte bu süreç sona erdi.³⁰ Horasan valisi olarak göreve gelen Selm b. Ziyad'ın yaptığı ilk icraatlardan birisi de Semerkand ve Harizm bölgesine fetihler düzenlemesidir. Arap ordularının Maverâünnehir bölgesi üzerine sefer düzenlemesi üzerine başta Kabac Hatun olmak üzere bu bölgede yaşayan Türkler ittifak kursalar da Selm b. Ziyad Buhara'ya geldikten sonra yeniden Kabac Hatun ile Müslüman Araplar antlaşma yapmışlardır.³¹ Abdümelik b. Mervan (65-85/685-705) döneminde iç çatışmalar neticesinde hilafete geçmek amacıyla harekete geçen Abdullah b. Zübeyr halifeliğini ilan ederek Abdullah b. Hazm'ı Horasan valisi olarak görevlendirmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan istikrarsız yapı içerisinde Türklerin Nişabur'a yaptıkları saldırıyı bertaraf eden Abdullah b. Hazm İfsad kalesine gerçekleştirilen akında Türk ordusunu yenilgiye uğratmıştır.

²⁶ Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*, 60.

²⁷ Yunus Akyürek, "Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir'in Fethi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2013), 88.

²⁸ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 45.

²⁹ Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*, 116.

³⁰ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 46.

³¹ Özeydin, "Türk", 41/476.

Bu dönemde Abdullah b. Hazm'ın oğlu³² Musa b. Abdullah (85/704) Türkler, Eftalitler ve Tibetliler'den meydana gelen bir orduyu yenilgiye uğrattıktan sonra onlara boyun eğdirmiş ve vergiye bağlamıştır. Ayrıca Tirmiz bölgesini de ele geçirmiştir.³³

Velid b. Abdülmelik (85-96/705-715) dönemi ile birlikte Arapların Asya'daki ilerleyişi, durgunluğun ortadan kalkmasına ortam hazırladı. Halife Velid döneminde Irak bölgesinin valisi konumunda bulunan Haccac b. Yusuf es-Sakafi Asya bölgesinin fetihlerini kontrol eden kişiydi. Haccac, bu dönemde Kuteybe b. Müslim'i Horasan bölgesinin başına getirdi. Kuteybe göreve geldikten sonra Asya'daki duruma el attı.³⁴

Kuteybe Orta Asya üzerinde hakimiyeti tesis etmek amacıyla bölgedeki iç karışıklıkları fırsata çevirerek bilhassa Göktürklerin zayıfladığı bu atmosferde Kaşgar bölgesine kadar uzanmıştır.³⁵ Kuteybe, Toharistan ve Maverâünnehir bölgelerine yönelik bir takım tedbirler aldı. Toharistan bölgesini kontrolü altında tutmak için buranın merkezi durumunda olan Belh üzerine hareket etti. Bu bölgenin yöneticisi olan ve aynı zamanda Türk olduğu söylenen Nizek Tarhan Kuteybe'ye karşı sulh yolunu tercih etti. Toharistan bölgesinin emniyet altına alınmasından sonra³⁶ Beykend üzerine harekete geçen Kuteybe, buradaki halkın Müslüman ordusuna karşı direnmesiyle birlikte en-Narşahi'nin ifade ettiği üzere "Gidiniz ve Beykend'i yağmalayınız. Onların kanlarını ve mallarını size helal kıldım" diyerek askerlerine talimat vermiştir.³⁷ Bu talimattan sonra İslam orduları Beykent'i (87/706) ele geçirmesine rağmen bölge halkının ayaklanmasıyla karşı karşıya kalmıştı. Her ne kadar Kuteybe bölgeyi ele geçirdikten sonra buraya vali görevlendirmiş olsa da şehir halkı valiyi öldürerek hakimiyeti tekrar kontrolleri altına almak istediler. Kuteybe tekrar harekete geçerek bu mücadeleyi bertaraf ettikten sonra şehri teslim aldı. Kuteybe'nin ilerleyişine karşı Türkler (88/707) Tumuşkas ve Ramisan'ın da zapt edilmesinden sonra birlikte hareket etmeye karar verdiler.³⁸

Kuteybe'ye karşı başarılı olamayan bölge halkı, yüklü miktarda bir haraç verme karşılığında karşılıklı anlaştilar. Bölgeye iskan edilen Araplar böylece Buhara'ya kesin

---

³² Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 46.

³³ Özeydin, "Türk", 41/476.

³⁴ Aycan - Sarıçam, *Emeviler*, 60.

³⁵ Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*, 61.

³⁶ Aycan - Sarıçam, *Emeviler*, 60.

³⁷ Samet Sazak, "Fethinden Sâmanîler'in Yıkılışına Kadar (893-389 / 711-999) Semerkant Tarihi", *Usul İslam Araştırmaları* 21/21 (2014), 86.

³⁸ Aycan - Sarıçam, *Emeviler*, 60.

olarak yerleştiler. Maveraünnehr'in kapıları Müslümanlara açılmış oldu. Semerkand hükümdarı ise Tarhan Kuteybe ile mücadele etmek yerine sulh yolunu seçerek anlaşmaya vardı. Ancak Nizek Tarhan bir süre sonra Kuteybe'nin bu baskısını bertaraf etmek amacıyla Belh, Merv el-Rud, Talkan ve Cuzcan beylerine ittifak çağrısında bulunarak ortak hareket etme kararı aldılar. Ancak bu ittifakı, Kuteybe'nin hakimiyet baskısı bastırdı. Nitekim bu beyler Kuteybe'ye biat ederek Nizek Tarhan'ı Kuteybe'ye karşı yalnız bıraktılar. Nizek Tarhan bu olayın ardından her ne kadar Kuteybe'den kaçsa da bu durumdan kurtulamadı ve kaleninde muhasara edilmesiyle birlikte teslim oldu. Ardından Haccac'a götürülen Nizek Tarhan Irak'ta öldürüldü.

Kuteybe bu muhasaranın ardından Kiş ve Neseף'i itaat altına aldıktan sonra Buhara'ya dönerek buranın adeta bir İslam şehri hüviyetine bürünmesi adına şehirde birlik ve beraberliği sağlamak için girişimlerde bulunmuş, bilhassa İslam dininin bu topraklara sirayet etmesi amacıyla Buhara'da bir cami yaptırmıştır. Bu doğrultuda bölgede ihtida hareketlerini başlattırmak amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Hatta Kuteybe bu doğrultuda Buhara halkından askeri birlikleri de kendi bünyesinde toplamıştır.³⁹

Kuteybe'nin bölgeyi İslam şehri haline getirme çabası bununla yeterli kalmamış Baykend ve Semerkand gibi yerlerdeki Budistlere ait tapınak ve heykelleri yıktırması, cami ve mescitlerin yapılmasıyla birlikte bazı yerlerde bölge halkını İslam dinine ısındırmak amacıyla namaza gelenlere yönelik maddi destekte bulunmuştur. Dini zorlaştırmamak adına namaz ibadetinin Farsça yerine getirilebileceğine izin verilmiştir. Bölge askerlerinin ordu içerisinde görev almaya başlaması ile birlikte mücadelelerde amaç ve hedeflerinin ortak noktada birleşmesi, beraberinde evliliklerin de yapılması, toplumsal açıdan kaynaşmayı ortaya çıkarmıştır.⁴⁰

Yukarıda en-Narşahi'nin *Tarih-i Buhara* adlı eserinde geçen ifadesi, her ne kadar Kuteybe'nin bazı fetihlerinde İslamiyet'i baskı yoluyla yayması paralelinde düşünülse de bu durum onun tamamen istilacı ve kılıç zoruyla İslamiyet'i yaydığını göstermez. Nitekim onun fetih hareketlerinde insanları İslam dinine teşvik edici uygulamaları, İslam'ı dayatma yoluyla yaydığı tezi ile çelişmektedir.

---

³⁹ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 49-50.

⁴⁰ Akyürek, "Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir'in Fethi", 96-97.

Buhara halkının irtidat edişii ve yeniden Müslüman oluşu, Arapların oradan ayrılması ve tekrar gelişii birkaç kez gerçekleşmiştir. ⁴¹ Öyle ki Kuteybe'nin bölgeyi kontrol altına almak maksadıyla yoğun bir Arap nüfusunu buraya iskan ettiğii bilinmektedir. ⁴² Hatta Kuteybe, Arapların bölgedeki etkinliğini arttırmak amacıyla Buhara halkının yarısını hanelerinden çıkararak Arapları yerleştirdi. ⁴³ İskan edilen yerlerin stratejik noktalardan seçilmesi, Kuteybe'nin çıkabilecek isyanları kontrol etmek amacı taşımasıdır. Kuteybe'nin Buhara üzerindeki tedbirleri bununla da sınırlı kalmayıp bölgedeki hakimiyetini kaybeden ve bölgenin asıl sahibi olan Türklere Buhara yönetiminin verilmesi ve İranlı aileyi buranın yönetiminden azletmesi hiç şüphesiz ki İslam-Türk birlikteliğii ve yakınlaşmasının zuhurunda etkili olmuştur. Kuteybe'nin, Buhara yönetimine Türkleri getirmesiyle birlikte buranın mahallii hükümdarı Tuğ Şad ve ailesinin Müslüman olması bunun en önemli neticelerinden biridir. Hatta Tuğ Şad'ın yeni doğan çocuğuna Kuteybe ismini vermesi, bölgedeki Türklerin zamanla Kuteybe'nin şahsında Emeviler'e olan yaklaşımını olumlu etkilemiştir.⁴⁴

Emevilerin cihadın gayesi dışına çıkarak bölge halkını sömürmesi ile ilgili düşüncelerle hareket etmesi, Arapların Türkistan'daki ilerleyişinin sekteye uğramasına, İslamiyet'in Türkler arasında kalıcı hale gelmesinin gecikmesinde etkili olduğu fikri Hakkı Dursun Yıldız ve Zekeriya Kitapçı tarafından da dile getirilmiştir.⁴⁵

Haccac, Toharistan hakimiyetinden sonra tehlikeli olarak gördüğü Zebulistan'ın Türk hükümdarı olan Rutbil (Zunbil) üzerine orduyu sevk etmesi için Kuteybe'den Maverünnehir bölgesindeki fetihlere ara vermesini istedi 92/711. Bunun üzerine Kuteybe, Rutbil'in üzerine harekete geçse de Rutbil herhangi bir karşı koyma girişiminde bulunmadan teslim oldu. Böylece Rutbil vergi ödemeyi kabul etti.⁴⁶

Kuteybe, Semerkand'ın ele geçirilmesi doğrultusunda karmaşık bir ordudan oluşan Arap, Harezmi, Buharalı ve Horasanlı birlikleri toplaması ve kardeşinin de 20 bin kişilik bir orduyla harekete geçmesi üzerine savunmaya geçen Semerkand hükümdarı

⁴¹ Oktay Berber, "Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki Bazı İfadeler Üzerine", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2017), 6-7.

⁴² Zekeriya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu* (Konya: Yedikubbe Yayınları, 2009), 114-115.

⁴³ Vasiliy Vladimiroviç Bartold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz; Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 218.

⁴⁴ Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, 115-117.

⁴⁵ Berber, "Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki Bazı İfadeler Üzerine", 6-7.

⁴⁶ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 50.

Gurek b. İhşid bu ordular karşısında istediği desteği de alamayınca Semerkand'ın fethi kaçınılmaz oldu. Gurek b. İhşid'in barış isteği üzerine şehir teslim alındı. Bölgeye Müslüman askerî unsurlar iskân edildi. Böylece şehrin bir İslam şehrine dönüştürülmesi doğrultusunda birtakım adımlar atıldı. (93/712)⁴⁷

Semerkand'ın Müslümanlar'ın eline geçmesiyle birlikte burada yaşayan Türklerin İslam diniyle tanışmasına ortam hazırlanmış, bu şehir zamanla İslam âleminde saygın kişilerin yetiştiği bir konuma yükselmiştir. Şehrin birçok önemli İslam âliminin yetişmesindeki öneminin yanı sıra, İpek Yolu ticaretinin önemli bir noktası üzerinde bulunması da beraberinde birçok kültürün kaynaşmasına, diğer bir ifadeyle kültürler arası etkileşime ortam hazırlamıştır.⁴⁸

Kuteybe'nin Maverâünnehir'e ilerleyişi, Semerkand'ın ele geçirilmesiyle birlikte bölgenin Müslümanların egemenliğine girmesinde etkili oldu. Kuteybe Semrkand'ın fethinden sonra 20.000 kişilik kalabalık askeri birliği harekete geçirerek (94/713) Şaş, Hucend ve Fergana'nın bir kısmını hakimiyeti altına aldı. Bu askeri birliklerin İsbicab'a kadar olan bölgeye ilerlemesi devam etti. Bu durum, Haccac'ın ölümüyle beraber fetih hareketlerinin sonlanmasına kadar sürdü. (95/714) Haccac'ın ölümü ile birklikte fetih hareketleri aksayınca I. Velid Horasan bölgesini bağımsız bir eyalete dönüştürdüktan sonra vali olarak Kuteybe'nin görevde kalmasını istedi.⁴⁹

I. Velid, Kuteybe'nin görevine kaldığı yerden devam etmesi için bilhassa Kuteybe'ye mektup göndermiş, mektubunda müstakil bir Horasan valiliğinin yanında, cihadı kaldığı yerden devam ettirmesini istemiştir. Halifenin bu isteği fetih hareketlerinde istila amacıyla yola çıkılmadığının bir işaretidir.⁵⁰ Ancak halife I. Velid'in (85-96/705-715) ölümü üzerine Süleyman b. Abdülmelik'in (96-98/715-717) başa geçmesinden rahatsız olan Kuteybe'nin, yeni halifeye isyan etmesi ölümüyle sonuçlanmıştır. (96/715)⁵¹

Kuteybe'nin ölümünden sonra Arapların Maverâünnehir üzerindeki hakimiyeti aksamıştır. Emevîlerin halifesi Süleyman Horasan Valiliği'ne Yezid b. Mühelleb'i getirdi. Onun döneminde Türgeş hakanı Sul'u Kağan ile mücadele yapılmış, bu mücadele

⁴⁷ Aycan - Sarıçam, *Emeviler*, 61-62.

⁴⁸ Sazak, "Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar (893-389 / 711-999) Semerkant Tarihi", 186.

⁴⁹ Özeydin, "Türk", 41/476.

⁵⁰ Akyürek, "Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir'in Fethi", 100.

⁵¹ Özeydin, "Türk", 41/476.

sonrasında yüklü miktarda ganimet elde edilse de Kuteybe'nin Maverünnehir üzerindeki hakimiyetine benzer bir hakimiyet sağlanamamıştır.⁵²

Süleyman b. Abdülmelik'ten sonra başa geçen Ömer b. Abdülaziz (99-101/717-720) Bölge halkı olan mevalinin vergi yükünü hafifletmiş, onları adil bir şekilde idare etmiştir.⁵³ Horasan valisi Cerrah b. Abdullah'ın vesilesiyle görevlendirilen Ebu's-Sayda Salih b. Tarif Müslüman mevaliler üzerindeki adaletsiz yaklaşımları tespit ederek halifeye arzetmiş, Ömer b. Abdülaziz bu durumdan bir hayli rahatsızlık duyarak durumu düzeltmek adına derhal harekete geçerek Müslüman mevali üzerindeki vergiyi kaldırmıştı.⁵⁴ Burada üzerinde özellikle durulması gereken şahsiyetlerden biri olan Ebu Sayda, ne gariptir ki Cerrah'ın Hottel bölgesindeki ganimet başarısını aktarmak için bizzat Cerrah tarafından görevlendirilmiş; ancak Ebu Sayda ise onun adil bir yönetim sergilemediğini hatta bu hususta onu Haccac'a eş değer tuttuğunu dile getirmiştir. Bu durum ileride Cerrah'ın azledilmesine neden olacaktır.⁵⁵ Yine Ömer b. Abdülaziz döneminde, benzer nedenlerden dolayı Horasan valisi olan Yezid b. Mühelleb'i de görevden almıştır. Maverünnehir'deki yöneticilere İslam'ı tebliğ etme faaliyetleri, Müslümanlığı kabul edenler üzerinde cizye vergisinin muaf tutulması, beraberinde diğer Müslümanlar gibi maaşa bağlanması uygulamaları,⁵⁶ Emevîlerde Ömer b. Abdülaziz dönemine kadar idarecilerin mevaliye karşı eşit ve adil bir şekilde yaklaşmadığı ortadadır.⁵⁷

Ömer b. Abdülaziz dönemi Maverünnehir ve daha bir çok yerin İslamiyet'i seçmesi bu durumun bir göstergesidir.⁵⁸ Ömer b. Abdülaziz'in İslamiyet'i yaymasındaki hassasiyeti, Müslümanlığı benimseyen topluluklara karşı tutumu, onlar üzerindeki kucaklayıcı tavrı, insanların onu II. Ömer şeklinde anmasına şaşırılmaması gerekir.⁵⁹

⁵² Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 54.

⁵³ Akyürek, "Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir'in Fethi", 103-104.

⁵⁴ Hasan Kurt, "Orta Asya'da İslâm'ın Yayılışı: İstekle mi Zorla mı?", *Ahmed Yesevî Üniversitesi I* (2012), 260-261.

⁵⁵ Zekeriyâ Kitapçı, *Orta Asya'da İslâmiyet ve Türkler* (Konya: Yedikubbe Yayınları, 2004), 32-33.

⁵⁶ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 3 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 203-205.

⁵⁷ İsmail Hakkı Atçeken, "Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2002), 71.

⁵⁸ İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/54.

⁵⁹ Adem Süslü, *Hişam b. Abdülmelik'in Orta Asya Politikası ve Türkler* (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001), 48.

Ömer b. Abdulaziz döneminde üzerinde durulması gereken ve ayrı bir parantez açmamız elzem olan isimlerden bir tanesi de hiç şüphesiz ki Beni Dabba kölelerinden Ebu's-Sayda Salih b. Tarif'tir. Onun gayretleriyle Orta Asya'nın İslamlaşma süreci hızlanmıştır. O, Orta Asya'daki mevali halkın ezilip sömürülmesinin önüne geçen, aynı zamanda Ömer b. Abdulaziz'i bu konuda yönlendiren önemli bir uyarıcıdır.⁶⁰

Ömer b. Abdülaziz'den sonra Emevî yönetimine geçen Yezid b. Abdülmelik (100-105/720-724) dönemine baktığımızda, Emevîlerin Maveraünnehr bölgesi üzerindeki kontrolü daha çok çıkan isyanlarla birlikte, bölge halkının isyan etmesi ve bu isyanın bastırılması doğrultusunda hareket edilmesi şeklindedir. Nitekim daha önce azledilen Yezid b. Mühelleb'in Irak'ta isyan etmesi ile birlikte çıkan iç karışıklıklarla birlikte Emevîler'in gerek Maveraünnehr gerekse Türkistan üzerindeki ilerleyişi duraksamış, İslam ordularının bu bölgeler üzerindeki tesiri zayıflamıştır. Bu durumu fırsat olarak değerlendiren Türkeş Kağanı Su-lu Kağan, Türkistan ve Maveraünnehr'deki beylikleri de yanına alarak Emevîlerin buradaki hakimiyetlerini sonlandırmak amacıyla Semerkand üzerine (102/720-721) hareket etmiştir. Emevîler, Horasan valisi Said b. Amr el-Haraşi'yi Semerkand üzerine hareket eden orduya karşı harekete geçirdi. Türkler bu savaşta Müslümanları hezimete uğratsa da şehri ele geçirememişlerdir.⁶¹ Yine bu dönemde Emevîlerin izlediği yanlış politikalar ile birlikte Türkler İslamiyet'e sıcak bakmamıştır. Nitekim Horasan valisi Said b. Amr el-Haraşi, Türklerin Türgiş hakanına yardım etmesi ile birlikte Türkler üzerinde baskı kurmuş, bu baskıyla birlikte bölgeden kaçan Türklerin izini süren Araplar Hocend'te Türkleri katletmiştir.(103-104/721-722)

Said b. Amr el-Haraşi'den sonra Horasan valiliğine getirilen Müslim b. Said selefinin Türkler ile yaptığı mücadeleyi kaldığı yerden devam ettirmiştir. Fergana'ya hakim olmak isteyen Müslüman Arapları (105/723-724) durduran Türgiş Kağanı Su-lu, Türk askerlerinden de aldığı destekle Seyhun nehri civarında Arapları “Yevmü'l-atş” savaşında büyük bir hezimete uğratarak Maveraünnehr bölgesindeki Emevi hakimiyetini Türkler lehine doğrudan etkilemiştir.⁶²

Yezid b. Abdülmelik dönemi dış politikada uygulanan siyaset Ömer b. Abdulaziz dönemini aratacak hale gelmiştir. Öyle ki onun döneminde Maveraünnehr'de izlenen

⁶⁰ Kitapçı, *Orta Asya'da İslamiyet ve Türkler*, 112-113.

⁶¹ Aycan - Sarıçam, *Emevîler*, 75-80.

⁶² Özeydin, “Türk”, 41/476.

yanlış politikalar, mevaliye karşı takınılan tutumla beraber Müslüman olmuş topluluklar dinden çıkmışlardır.⁶³ Hişam b. Abdülmelik (105-125/724-743) döneminde ise Ota Asya üzerindeki Emevî-Türk mücadelesi kaldığı yerden devam etmiştir. Nitekim bölgeye gönderilen valilerin başlarına buyruk hareket etmeleri, Türkler'e karşı baskı ve şiddet yolunu tercih etmeleri bu mücadelenin yansımaları olarak gösterilebilir.⁶⁴

Türklerin Maverâünnehr'de Araplarla yaptıkları hakimiyet mücadelesi, Hişam b. Abdülmelik'in başa geçtiği dönemlerde, Arapların Türkler karşısında gerilediği döneme denk gelmektedir. Dönemin Horasan valisi Esed b. Abdullah'ın bölgedeki başarısız seferleri ve aldığı yenilgiyle birlikte Türkler Araplara karşı başarılı olmuştur.⁶⁵

Esed b. Abdullah'ın Türkler karşısındaki başarısızlığı onun görevden alınmasına neden oldu. Ondan sonra göreve getirilen Eşres b. Abdullah es-Sülemi'nin de bölge halkından din farkı gözetmeksizin vergi toplaması üzerine içinde Türklerin de bulunduğu bir isyan ortaya çıktı.⁶⁶

Arapların Türkler karşısında etkinliklerini kaybetmesi, Türklerin bölgede başlarına buyruk hareket etmelerine imkân sağladı. Bu doğrultuda otorite zaafını fırsat olarak gören topluluklar, Buhara'da mevcut Arap idarecilerine yönelik bir başkaldırıda bulunarak Ceyhun civarında Araplara karşı üstünlük kurdular. (109/727-728) Buhara halkının baskısı artınca, Emeviler bölgeye Cüneyd b. Abdurrahman önderliğinde takviye kuvvet göndererek (111/729) buradaki isyanı önlemiş, hakimiyeti yeniden kurmuştur.

Maveraünnehr'de Türkler karşısında başarılı olan Araplar, bölge üzerinde yeniden söz sahibi olmaya başladılar. Hilafetin bitimine yakın dönemde şüphesiz ki üstünlüğün Araplara geçmesinde etkili olan isim "Emevîlerin son Horasan valisi Nasr b. Seyyar'dır." Söz konusu valinin bölgedeki başarısı izlediği politikaların etkisiyle gerçekleşmiştir. Nitekim Nasr b. Seyyar bölge halkını baskıyla değil, istimalet (gönülleri fethetmek) anlayışıyla idare etmiştir. Maverâünnehr'de Araplar lehine düzen kuran Nasr b. Seyyar seferleri kaldığı yerden devam etmiş, Semerkand şehri tamamen Emevilerin hakimiyeti altına girmiştir. Nasr b. Seyyar ardından Şaş hâkimi, Kursul üzerine harekete geçerek

⁶³ Halil İmadüddin, *İslâm Tarihi*, çev. Ubeydullah Dalar (İstanbul: İnsan Yayınları, 1985), 91-92.

⁶⁴ Süslü, *Hişam b. Abdülmelik'in Orta Asya Politikası ve Türkler*, 67.

⁶⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslâm tarihi*, 3, 225.

⁶⁶ Nadir Özkuyumcu, "Hişam b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/148.

bozguna uğratmıştır. Nasr b. Seyyar Fergana’da sükûneti oluşturmuş, Emevîlerin bölgedeki üstünlüğünü son kez sağlamıştır. Ancak bu üstünlük uzun vadeli bir süreç olmamış, nitekim çok geçmeden Abbasilerin ihtilali patlak vermiştir.⁶⁷

Abbasî ihtilalinin gerçekleşmesi ve ihtilalin sonlandırılmasına yönelik adımların atılmasıyla birlikte, Emevîlerin dışa dönük faaliyetleri aksamış, bölgedeki otoritelerinin ortadan kalkmasına etki etmiştir. Bu hususta yerli halkın da ihtilali Abbasîler lehine desteklemeleri bölgede ki otoritenin Emevîler aleyhine oluşmasında etkili olmuştur.⁶⁸

2.4. Abbâsîler Dönemi Türkler (750-1258)

Bu ihtilal, Horasan’da Ebû Müslim-i Horasanî’nin başlattığı ve başında yer aldığı büyük bir isyana dönüşmüştür. Ancak her ne kadar görünürde ihtilali gerçekleştiren kişi Ebû Müslim-i Horasanî olsa da devletin resmi kurucusu Ebu’l Abbas’tır. O Abbasîlerin aynı zamanda ilk halifesi olmuştur.⁶⁹

Abbasîler kuruluşu itibari ile, Türkleri idari görevlere getirmiş ve onlarla birlikte hareket etmişlerdir. Türklerin, Abbasilerin kurulduğu şehirde bulunmaları bunun en önemli göstergelerinden biridir. Türk asıllı Muhammed b. Sul’un Abbasîlerin ilk halifesi Ebu Abbas es-Seffah’ın (132-136/749-754) veziri olması bu duruma örnek teşkil eder.⁷⁰

Bilindiği üzere Türklerin Abbasî ordu ve yönetimi içerisinde yer almaya başlaması, beraberinde İslam dinin Türkler arasında yayılmasında etkili olmuştur.⁷¹

Türklerin Abbasilerle olan ilk temaslarından biri de ihtilali başlatan Ebû Müslim-i Horasanî’dir. Ordunun içerisinde Türklerden de meydana gelen önemli bir gücün varlığı Abbasîlerin kurulmasında etkili olmuştur.⁷² İhtilali başlatan Ebû Müslim-i Horasanî’nin en yakın adamlarından biri olan Tarhan el-Cammal bu ihtilal de yer almıştır. Bunun dışında da bazı Türklerin bu ihtilalde önde yer aldığı bilinmektedir.⁷³

⁶⁷ Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, 3, 225-227.

⁶⁸ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 59.

⁶⁹ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 4* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 44-45.

⁷⁰ Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*, 68.

⁷¹ Hayati Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî* (İstanbul: H Yayınları, 2019), 9.

⁷² Mehmet Azimli, “Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2002), 30.

⁷³ Ebû Osmân Amr b Bahr el-Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen (Ankara: Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü), 28.

Ancak bölge halkı ‘‘Horasanlı’’ veya ‘‘Mevali’’ şeklinde anıldığından dolayı ihtilali gerçekleştiren kesimden net bir kimlikle bahsetmek söz konusu değildir. Nitekim bölge halkı ırkî anlamda herhangi bir vasıfla anılmamaktadır. ⁷⁴ Bu hususta Cahız, Horasanlılardan bahsederken bölgede yaşayan etnik grupları birbirinden ayırmaksızın aralarında kültürel farklılıklar olmasına rağmen, Türkleri de Horasanlılar içerisindeki bir topluluk olarak değerlendirmiştir. Öyle ki aralarında farklılık olmasına rağmen bu farkı aynı toplumun göçebe ve yerleşik unsurlarına benzetmiştir.⁷⁵

Horasanlılar ifadesi bir ırkın tezahürü değildir. Örneğin Horasan denildiğinde akla sadece Farslılar gelmemelidir. ⁷⁶ Ayrıca Maveraünnehr bölgesinin idarî açıdan bağlı olduğu yer, Müslümanların ilk fetih hareketlerinden başlayıp Abbasîlerin ilk dönemlerine kadar Horasan’a bağlı bir yer olduğu bilinmektedir.⁷⁷

Türklerin Maveraünnehr ve Horasan’daki mevcut durumu, İslamiyet’in ilk dönemlerinden itibaren bilinmektedir. ⁷⁸ Türklerin Maveraünnehr’de bulunması, Maveveraünnehr’in de idarî açıdan Horasan’a bağlı olması, Türklerin Horasan halkından sayıldığını ve bu ihtilalde yer aldığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Abbasîlerin kurulduğu dönemde Türkistan’da Çin egemenliği hakimdi. Arapların daha önceki dönemlerde Maveraünnehr ve Türkistan üzerine düzenledikleri seferlerle yıpranan Göktürklerle birlikte bölgede etkili olan beylerin de Araplar’a boyun eğmesi üzerine, Türkler Çinlilerden yardım istemek zorunda kaldı. Ancak Araplardan önce Çinlilerden yardım isteyen Türkler, Çinlilerden istedikleri yardımı alamamışlardır.⁷⁹

Batı Türkistan’da otoritesini arttırmak isteyen Çin’in önündeki en büyük engellerden biri de Karluklardı. Çinlilerin saldırısına maruz kalan Karluklar, Çin’e karşı daha fazla direnememesi üzerine ittifak arayışı içerisine girdi. Çinlilerin bölgede güçlenmesini istemeyen Karluklar, Abbasîlerden destek istediler. Türklerin yardım çağrısına karşılık veren Abbasîler, Talas ırmağı civarında Çin ordusunu Karlukların da

⁷⁴ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 90.

⁷⁵ Mustafa S. Küçükaşçı, ‘‘Türk Hakimiyetine Kadar Arap-İslam Edebiyatında Türk Tasavvuru’’, *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2002), 31.

⁷⁶ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 90-91.

⁷⁷ Fatih Mehmet Şeker, *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru* (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 99.

⁷⁸ Cahız, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, 28.

⁷⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* 4, 53-54.

verdiği destekle hezimete uğratmışlardır. (133/751) ⁸⁰ Karlukların Talas savaşında Müslümanlarla ittifak kurması, Türklerin Batı Türkistan'daki hâkimiyetlerini yeniden te'sis etmiştir. Bu toparlanmayla birlikte Karluklar (766), etkili bir politika izleyerek kendi devletlerini kurmuşlardır.⁸¹

Talas savaşı sonrasındaki Türk-Arap işbirliği, Türk-İslam birlikteliğinin meydana gelmesindeki sürecin olumlu yansımaları, Türkistan için bir dönüm noktası haline gelmiştir. Bu savaşın Müslümanlar tarafından kazanılmasıyla birlikte Orta Asya'da İslam'ın yayılmasının önü açılmıştır. Aynı zamanda Orta Asya'da siyasi birliğin olmadığı süreçte Türkler için tehdit olan Çin'in yayılcı politikasının önüne geçilmekle birlikte bölgenin Çinliler tarafından asimile edilmesinin de önüne geçilmiş oldu.⁸²

Talas savaşı ile birlikte Arap-Türk ilişkileri gelişerek yeni bir boyut kazandı. Abbasîler, askeri anlamda görev alan Türkleri zamanla ordu içerisinde terfî ettirerek önemli görevlere getirmişlerdir.⁸³

Türklerin Talas Savaşı'nda Abbasilerden yardım alması ile birlikte Araplar Türkler ile daha yakından ilişki kurdular. Hatta Talas savaşından sonra Araplar Farslılar yerine Türkleri ordularında tercih etmeye başladılar.⁸⁴

Abbasîlerin kurulmasıyla birlikte Türk-Arap ilişkilerinde yeni bir sürecin başladığı aşikârdır.⁸⁵ Talas savaşının ardından Arapların askerî faaliyetlerini durdurması, Türk-Arap ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Abbasî halifesinin Maverâünnehr'de izlediği politikalar, olumlu görüşmeler çerçevesinde cereyan etmiştir.⁸⁶

Abbasîlerin kurulmasında aktif bir rol üstlenen Ebû Müslim 132/750 yılından itibaren Abbasîlere yaptığı hizmetleriyle ön plana çıkmıştı. Abbasi hanedanı dahi onun yanında sönük kaldı. Ebû Cafer Mansur, Ebû Müslim'in Horasan'da çok sevildiğini fark edince Abbasî halifesine bazı telkinlerde bulunmuştur. Halife, Ebû Müslim'i destekleyen

⁸⁰ Ergenekon Savrun, "Tarihte Araplar ve Türk-Arap İlişkileri", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 4/9 (2018), 240.

⁸¹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992), 18.

⁸² Koca, "Türkler ve İslâmiyet", 267.

⁸³ Hatice Kübra Topuz, "Abbasi Başşehri Samerra ve Abbasi Tarihinde Samerra Dönemi", *İSTEM* 18 (2011), 85.

⁸⁴ Azimli, "Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", 30.

⁸⁵ Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*, 67.

⁸⁶ Aykut Özbayraktar, *Abbasilerin İlk Dönemlerinde Maverâünnehir* (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 15.

kesimlerden çekinmesinden dolayı bu konuda ciddi bir girişimde bulunamadı. Seffah'ın ölmesi üzerine Abbasîlerin ikinci halifesi Ebû Cafer Mansur (136-158/754-775) oldu. Ebû Müslim'i öldürmek için girişimlerde bulunan halife Mansur, amcası Abdullah b. Ali'nin isyan girişimini önlemesi için Ebû Müslim'i Şam'a gönderip isyanı bastırdı. Tüm bunlara rağmen Mansur bir yolunu bularak Ebû Müslim'i öldürdü. (137/755).⁸⁷

Türklerin Müslümanlar ile olan esas kaynaşması halife el-Mansur dönemi ile başlar. Cahız'ın verdiği bilgiye göre, Türkler ilk kez Mansur döneminde devlet kademelerinde önemli görevlere getirilmiştir. ⁸⁸ Bunlar arasında Züheyr et-Türkî, Mübarek et-Türkî ve Hammad et-Türkî gibi çok sayıda Türk'ün bu dönemde Abbasilerin hizmetinde bulunduğu bilinmektedir.⁸⁹

Mansur'dan sonra halifeliğe geçen Mehdi-Billah (158-169/775-785) döneminde Türklerin İslamiyet'i benimsemesi adına özel bir çaba sarf edilmiştir. ⁹⁰ Türkistan'a gönderilen İslam'a davet mektupları bunun en önemli göstergelerinden biridir. Mehdi-Billah'ın Türkistan hükümdarlarına iletildiği çağrı karşılık bulmuş, birçok Türk hükümdarı İslamiyet'i benimsemiştir. Bunlar: Kabul Soğd, Semerkand (Toharistan), Bamiyan, Fergane, Uşrasana, Sicistan, Taşkent Beyleri'dir.⁹¹ Bunlara Karluk Yabgusu ve ailesini de dahil edebiliriz.⁹²

Türklerin askerî ve idarî alandaki başarıları, Abbasîlerin Türkleri askerî ve idarî açıdan değerlendirme fırsatını ortaya koymuştur. Daha önce halife Mansur döneminde görevli olan Mübarek el-Türki hem halife Mehdi hem de Hadi (785-786) döneminde görevlendirilmiştir. Mehdi döneminde Kazvin bölgesini yönetmiştir.⁹³

Türklerin askerî ve idarî açıdan vazifelendirilmesi bununla da sınırlı kalmamıştır. Halife Harun Reşid (170-193/786-809) döneminde, Türklerden oluşan özel bir birliğin

⁸⁷ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* 4, 67-74.

⁸⁸ el-Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, 28.

⁸⁹ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, 20.

⁹⁰ Özeydin, "Türk", 41/477.

⁹¹ Zekeriya Kitapçı, "Türkler", *Türklerin Müslüman Oluşu* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 4/266.

⁹² Ömer Soner Huncan, "Ortak ve Farklı Yönleriyle Orta Asya'da Devletler Üzerine Eleştirel Değerlendirme", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/07 (2014), 78.

⁹³ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 96-97.

halifenin emrinde bulunduğunu gelen Hind elçilerinin karşılama töreninden anlaşılmalıdır.⁹⁴

Türklerin halifenin özel koruma birliği olacak kadar yakınında bulunması, Arapların askerî açıdan Türklere ne kadar güven duyduğunun bir göstergesidir. Bu durum Abbasîlerde Türklere mevali anlayışıyla yaklaşılmadığını göstermektedir.

Harun Reşid döneminden sonra Abbasîlerde iktidarı ele geçirme mücadelesi iki kardeşi birbirine düşürmüştür. ⁹⁵ Bu durumda bile Türklere güvenen Me'mun (198-218/813-833), Emin ile yaptığı mücadelesinde başarılı olmak adına Türk hükümdarlarıyla bağlantı kurmuştur. Me'mun, Türklerin askeri gücünden etkilenecek kardeşi Mu'tasım'ı Türk askeri toplaması için görevlendirmiş ve onları hizmetine almıştır. ⁹⁶ Bu ordu içerisinde yetişen ve daha sonra önemli makamlara getirilecek olan birçok Türk askeri yer aldı. Bunlar arasında Afşin, Boğa el- Kebir, Eşnas,⁹⁷ Boğa es-Sağir, İnak et-Türki, Vasif vb. daha birçok komutanın yer aldığı bilinmektedir.⁹⁸

Me'mun döneminde Türklerin ordu içerisindeki nüfuzunun her geçen gün artmasındaki amaç halifenin iktidarını sağlamlaştırmak istemesidir. Nitekim Halife Me'mun, bu doğrultuda İranlıların (Fars) devlet kademelerindeki yoğun etkisini bertaraf etmek amacıyla Türklere ordu ve yönetimde yer verdiğini görebiliyoruz.⁹⁹

Mu'tasım (218-227/833-842) döneminde ise Türklerin devlet yönetiminde ve orduda yer almasının önü açıldı.¹⁰⁰ Türklerin desteği ile Mu'tasım'ın Abbasîlerin başına geçmesindeki rolünü göz önünde bulundurduğumuzda onun Türklerle olan ilişkisi ortadadır. ¹⁰¹ Bu kondaki diğer bir husus Mu'tasım'ın annesinin Türk olmasıdır

⁹⁴ Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 102.

⁹⁵ Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, 218.

⁹⁶ Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*, 69-70.

⁹⁷ Fatih Güzel, "Abbasi Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Eşnas Et- Türki", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (2018), 1296.

⁹⁸ Abdullah Mesut Ağır - Mehmet Emin Şen, "Abbasi Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Boğa Es-Sağir", *Turkish Studies* 7/3 (2012), 18.

⁹⁹ Azimli, "Abbasi Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", 30.

¹⁰⁰ Casim Avcı, "Mu'tasım Billah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/380-381.

¹⁰¹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi* 4, 213-214.

diyebiliriz.¹⁰² Cahız'ın ifade ettiğine göre Mu'tasım'ın Türklerle olan yakın diyalogu ve onlara ihsanda bulunması, Türklerin onun yanında yer almalarını sağlamıştır.¹⁰³

Hilafete geçmeden önce emrinde 4 bin Türk askeri, sonrasında ise bu sayının 25 bin kişiye ulaştığı söylenmektedir.¹⁰⁴ Orduda bu kadar sayıda Türk'ün yer alması ve içlerinde bu askerlerin aileleri de olduğu düşünülürse bu sayı 70 bine kadar ulaşmaktadır. Türklerle Arapların bu kadar iç içe geçtiği bir süreçte Mu'tasım döneminde Maverâünnehir bir İslam yurduna dönüştü.¹⁰⁵ Mu'tasım döneminde Türklerin orduda kalabalık olması, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasını beraberinde getirmiştir.¹⁰⁶

Mu'tasım döneminde Türklerin varlığı, Arapları rahatsız edecek dereceye ulaşmış ki halife onlar için ayrı, özel bir şehir olan Samerra şehrini inşa ettirmiştir. (220/835)¹⁰⁷ Nitekim Türklerin askerî anlamda güçlenmesi ile birlikte buldukları bölgelerde idarî anlamda yükselmeleri bu durumu gözler önüne sermektedir.¹⁰⁸ Mu'tasım'dan sonra halifeliğe geçen oğlu Vasik-Billah döneminde, (227-232/842-847) Türklerin askerî ve idarî anlamda bir yükselişe geçmiştir.¹⁰⁹ Örneğin halife Vasik-Billah, bilhassa Boğa el-Kebir'in askerî gücünden faydalanarak, bu hizmetlerin karşılığını almıştır.¹¹⁰

Vasik'tan sonra Mütevekkil-Alellah'ın (232-247/847-861) Türklerin desteğiyle başa geçmesi, Türklerin Abbasiler içerisindeki konumu hilafeti belirleyebilecek te'sirde olduğunu gösteriyor.¹¹¹ Aynı zamanda bu güç ileride halifeyi iktidardan indirebilecek kadar Abbasiler içerisinde kök salmıştır.¹¹² Türkler özellikle 835-892 yılları arasında Abbasiler içerisinde devletin esas gücünü oluşturabilecek bir konuma sahip olmuşlardır. Türklerin Abbasî halifeleri üzerindeki te'siri ileride halifelerin seçiminde ve daha bir çok

¹⁰² Mesut Avcı, "İslamiyetin Orta Asya Tarihi", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/1 (2020), 523.

¹⁰³ Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, 76.

¹⁰⁴ Gök, *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*, 70-71.

¹⁰⁵ Özeydin, "Türk", 41/477-478.

¹⁰⁶ Avcı, "Mu'tasım Billah", 31/380.

¹⁰⁷ Bahattin Kök, "Samerra'nın Kuruluşu / The Establishment of Samarra", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2003), 7.

¹⁰⁸ Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 119-120.

¹⁰⁹ Kadir Kan, "Vasik Billah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/548-549.

¹¹⁰ İbnü'l Esîr, *el-Kamil fi't Târih*, çev. Ahmet Ağırakça (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 7/19-20.

¹¹¹ Mehmet Emin Şen, *Abbasilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler* (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 48.

¹¹² Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, 157-158.

halifenin de iktidarına mal olmuştur.¹¹³ Türklerin Abbasîler içerisinde bu kadar etkin bir duruma gelmesi, Türklerin güçlenip İslamiyet'in sancaktarlığını ele almasına, Abbasî halifelerinin de koruyuculuğunu üstlenmesine ortam hazırlamıştır.

Ticaretin etkisiyle Müslüman tüccarlar ile diyalog kuran İdil Bulgarları (X-XV), İslamiyet'i kabul eden İlk Türk Devleti oldu. İdil Bulgarları Almış Han döneminde (308/920) Abbasîlerle kurdukları etkileşim sonrasında İslamiyet'i Bulgar yurduna yerleştirmek amacıyla bir heyet talebinde bulunmuştur.¹¹⁴ Bu heyetin gönderilmesiyle birlikte, Bulgarlar Halife Muktedir Billah'a (908-932) bağlılıklarını bildirmişlerdir. İdil Bulgarları'nın bu tarihten itibaren Abbasîler'e tabi oldukları bilinmektedir.¹¹⁵

---

¹¹³ İhsan Arslan, "Abdullah b. Mu'tez'in Halifeliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/33 (ts.), 460-466.

¹¹⁴ Akdes Nimet Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri* (Ankara: Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972), 115.

¹¹⁵ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 28-29.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED YESEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Ahmed Yesevî Öncesi Türkistan Coğrafyasının Genel Durumu

Orta Asya'nın büyük bir bölümünden meydana gelen Türkistan, çok köklü bir geçmişe sahip olup tarihî manada kullanılagelmiş bir isme sahiptir. İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dahil Pamir ve Hindikuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga Irmağı'nın Hazar Denizi'ne ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kapsar.¹¹⁶

Bu geniş coğrafya Barthold'un tabiri ile "Sırderya, Aral Gölü etrafı, Yedisu, Issık Göl, Tanrı Dağlarının Güney bölgesi, Yarkent havzasındaki Kulca ve Kaşgar" dahil olmak üzere birçok şehri içerisinde barındırmaktadır. Bu bölgelerde Oğuz, Karluk, Kıpçak gibi farklı Türk boyları yaşamaktaydı.¹¹⁷

Türkistan adı tarih boyunca değişik isimlerle anılagelmiştir. Başta Şavgar olmak üzere, daha sonrasında Yesi ismiyle anılmıştır.¹¹⁸ Sovyetler döneminde, Yesi isminin Ahmed Yesevî'den sonra 16. yüzyıldan itibaren Türkistan olarak adlandırıldığı dile getirilmiştir.¹¹⁹

Yesi, sonraki ismiyle Türkistan'ın tarihi geçmişi Ahmed Yesevî'den çok öncelerine dayanmış, Türk tarihinde sözlü gelenekte önemli bir yeri olan Oğuz Han'ın devleti yönettiği yerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Ahmet ismine ilave edilen Yesevî şehrinin kullanılması, Türk tarihinde burayı kadim bir şehir haline getirmiştir.¹²⁰

---

¹¹⁶ Taşağıl, Ahmet, "Türkistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/556-557.

¹¹⁷ Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Felsefesi* (Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Ocağı Yayınları, 2003), 11.

¹¹⁸ Muhammetrahim Carmuhammetuli, *Hoca Ahmed Yesevî ve Türkistan*, çev. Ali Abbas Çınar - İsmail Kallımcı (Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 2001), 6.

¹¹⁹ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 29.

¹²⁰ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 46.

Türkistan coğrafyası, birçok bölgeyi içerisinde bulunduran bir yapıya sahip olup, farklı uygarlıklar tarafından zamanla değişik coğrafyaları içerisine alacak bir hüviyet kazanmıştır. Türkistan tabirini kullanan ilk kadim topluluğun İranlılar olduğu, ardından da Orta Asya bölgesinde yaşayan Türklerin ikamet ettiği bölgelere Araplar Türkistan adını vermiştir. Türkistan tabiri Müslümanların Orta Asya fetihleri esnasında Maverâünnehir bölgesinin doğusunda kalan dağları, ayrıca kuzeyinde yer alan ülkeleri içerisinde bulundurmuştur. Türkistan coğrafyası yukarıda zikredildiği üzere dar bir alanı kapsamayıp, zaman içerisinde farklı sınırları içerisine almıştır. XV. yüzyılda bu coğrafya Timur'un seferlerini konu alan kaynaklarda ise Maverâünnehir'in ötesinde kalan Türklerin topraklarını işaret etmiştir.¹²¹

Türkistan ifadesi Türklerin vatan topraklarına verilen isim anlamına gelmektedir. Asya kıtasının en kilit güzergâhlarında yer alan bu coğrafya kısaca “doğuda Kingan Dağları, batıda Hazar Denizi, güneyde Hindistan ve kuzeyde Sibiryâ Bozkırları ile çevrili alana en geniş anlamıyla Türkistan adı verilir.”¹²²

Türkistan coğrafyası karasal iklimin etkisiyle bozkır kültürünün hâkim olduğu bir atmosfere sahipti. İklimi hayvancılığa elverişli olan bu coğrafyada yerli halk kısmen tarıma elverişli alanlara sahip olmasıyla birlikte geçimlerini sağlamışlardır. Esas geçim kaynakları hayvancılık olan Türkler bilhassa atlarla olan bağlarından ötürü atı çok iyi kullanarak bunu savaş meydanlarında yansıtmışlardır.

VIII. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da İslamlaşma sürecinin başlaması ile birlikte bu coğrafyaya İslamiyet'i yayma adına birçok zahid ve sufînin yerleştiği bilinmektedir. Başta Türkmenistan'da Merv şehri olmak üzere Tirmiz, Buhara, Semerkand, Fergana gibi yerlerde zâhid ve sufîlerin gayretleriyle Türkler arasında İslamiyet benimsenmeye ve yayılmaya başladı.¹²³

Türklerin kitleleler halinde İslamiyet'i benimsediği dönem, hiç şüphesiz ki Samanoğulları (819-1005) dönemidir. Bu dönem, şu ana kadar Türklerin İslam dinini benimsediği en yoğun dönemdir.¹²⁴ Samanoğulları hanedanının İslamiyet'i kabul etmesi

¹²¹ Taşağıl, “Türkistan”, 41/356-357.

¹²² H. Hilal Şahin, “Türk Adı ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Panoraması”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/18 (2018), 519.

¹²³ Necdet Tosun (ed.), *Ahmed Yesevî* (Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2015), 15-18.

¹²⁴ Özeydin, “Türk”, 41/478.

Emeviler dönemine kadar dayandırılmaktadır. Kaynaklara göre Samanoğulları'nın kurucusu sayılan Saman'ın 105-109/723-727 yılları arasında Horasan bölgesinde vali olan Esed b. Abdullah el-Kasri (Kuşeyrî) sayesinde İslamiyet'i seçtiği hatta oğluna Esed adını da bu nedenden dolayı verdiği bilinmektedir. Ancak Esed ile ilgili bilgilere Abbasi halifesi Me'mun döneminden itibaren rastlamaktayız.¹²⁵

Halife Me'mun dönemi (198-218/813-833) ile birlikte Samanoğulları, Abbasiler'e yönelik bilhassa Horasan bölgesinde çıkan ayaklanmaların bastırılmasında yardımcı olması üzerine halife tarafından Horasan'a yerleştirildiler. Bu gelişme sonrasında Horasan bölgesine yerleştirilen Samanoğulları Maverâünehir bölgesinde belirgin hale geldi.¹²⁶ Nitekim Abbasi halifesi Me'mun, Esed b. Saman'ın oğulları olan "Nuh'u Semerkand'a, Ahmed'i Fergana'ya, Yahya'yı Şaş ve Uşrusana'ya, İlyas'ı Herat'a vali tayin etti." (204/819)¹²⁷

Maveraünnehir'deki bu taksimatla birlikte ilk defa bölgede etkin olan Samanoğulları, Semerkant valisi Nuh b. Esed zamanında Maverâünnehir üzerinde daha fazla söz sahibi olabilmek için Abbasiler ve Tahirilerle de anlaşkıktan sonra Maverâünnehir üzerine sefer düzenledi.¹²⁸ Bu doğrultuda hareket eden Nuh b. Esed İsficab (Sayram)'ı hakimiyeti altına aldıktan sonra burada yaşayan yerli halka İslamiyeti kabul ettirdi. (223-/838)¹²⁹

Daha sonraki süreçte Abbasî halifesi Mu'temid (256-279/870-892), Maverâünnehir bölgesinin yönetimini sadece Nasr b. Ahmed'e (261-279/875-892) devretti. Müslümanlar bu süreçte Mavraünnehir bölgesinin tamamına hükmettiler.¹³⁰ Samanoğulları'nın asıl kurucusu sayılan İsmail b. Ahmed (892-897),¹³¹ Abbasî halifesi

¹²⁵ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 7/49.

¹²⁶ Tülay Yürekli, *Samaniler* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 59-60.

¹²⁷ Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (2003), 112.

¹²⁸ Aydın Usta, "Samaniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/64.

¹²⁹ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 10.

¹³⁰ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 227.

¹³¹ Abdullah Duman, "Ebû İbrahim İsmail El-Muntasır'ın Sâmânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2012), 532.

Mutedid (256-279/870-892) tarafından hizmetlerine karşılık önce Horasan bölgesi ardından da Rey, Maverünnehir ve Türk illerinde vali olarak görevlendirildi.¹³²

İsmail b. Ahmed döneminde Türk illerine yönelik seferler düzenlendi. Bununla Samanoğulları başkent Buhara, Özkent, Taşkent, Sayram ve Otrar gibi şehirlerde imar faaliyetlerinde bulunarak buraları birer İslam şehri haline getirmiş, Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinde etkili olmuşlardır. Daha sonra Müslüman olan Türkler, İslamiyet'in yayılması adına kendi ırklarına karşı cihad faaliyetlerinde bulunarak hizmet ettiler.¹³³ Samanoğulları'nın bölgeye yerleşmesi ile birlikte zamanla Maverünnehir'de Şîi ve Seyitler de etkin olmaya başladılar.¹³⁴

İslamiyetin Orta Asya'da yayılmasında etkili olan diğer bir devlet de Karahanlılar (840-1212)'dir. Karahanlıların İslamiyet ile tanışmasına vesile olan unsur Samanoğulları ile Maverünnehir üzerinde yapılan hakimiyet mücadelesidir. (261-389/874-999) Bu mücadelede Samanoğulları hükümdarı İsmail b. Ahmed, Karahanlı hükümdarı Kadirhan Oğulçak ile yaptığı savaşı kazanmış, bu savaş sonrasında Karahanlılar'ın merkezi olan Tıraz Samanoğullarının eline geçmiştir. Samanoğulları burada bulunan bir kiliseyi camiye çevirdikten sonra, hutbeyi Abbasi halifesi el- Mu'tazid Billah (279-289/892-902) adına okuttu. Bu durum, merkezi Kaşgar'a taşıyan Karahanlılar ile Samanîler arasındaki mücadelenin dozunu arttırdı.¹³⁵

Oğulçak bu yenilgiden bir süre sonra Samaniler üzerine sefer düzenlemiş, bu durum Karahanlıların İslamiyet'le tanışmasında etkili olmuştur. Nitekim Karahanlılara sığınan Samani şehzadesi ile birlikte birçok âlim ve sufînin de tesiri sonucunda Oğulçak'ın yeğeni Satuk Buğra Han'ın İslamiyeti seçtiği dile getirilmiştir.¹³⁶

Satuk Buğra Han'ın ihtidasına yönelik diğer bir rivayet de Abbasilere yönelik isyanı bastırdıktan sonra Müslüman olmasıdır. Ayrıca onun Müslüman olmasının uyku halinde iletilen bir mesaj sonucunda olduğu da söylenmektedir. Müslüman olduktan sonra

¹³² İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n Nihâye Büyük İslâm Tarihî*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 11/191.

¹³³ Özeydın, "Türk", 41/478.

¹³⁴ Alî Gufrânî, "Maverünnehir'de Şîiliğin Tarihi: Sâmanîlerin Çöküşünden Moğolların Gelişine Kadar (616-1219)", çev. Şahin Ahmetoğlu, *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 223.

¹³⁵ Ali b. Salih el-Müheymid, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", çev. Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 285.

¹³⁶ Abdülkerim Özeydın, "Karahanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/405.

Abdülkerim ismini taşıyan Satuk Buğra Han, ¹³⁷ Müslüman olmayan Oğulcak ile anlaşmazlığa düşerek Kaşgar'ı terk ettikten sonra Müslümanların da desteğiyle amcasına karşı yürüttüğü mücadeleyi kazanmış, Karahanlıların başına geçmiştir.¹³⁸

Satuk Buğra Han Karahanlıların başına geçtikten sonra İslamiyeti benimseyen geniş bir kitle oluştu. Bu durum sonrasında devletin resmi dini İslamiyet olarak belirlendi. Bu arada Karahanlıların İslamiyet'i benimsemesiyle birlikte Samanoğulları ile olan mücadele sükunete erişti.

Satuk Buğra Han'ın ölümü (344/955) sonrası, başa geçen oğlu Musa Baytaş döneminde ise İslamiyet'in Türkler arasındaki mevcudiyeti, 200 bin çadırdan meydana gelen bir Türk kitesinin İslamiyet'i 960 yılında benimsemesiyle birlikte iyice arttı.¹³⁹ İslamiyet'i kabul eden çadır halkı Karahanlılar himayesinde bulunan Karluk, Yağma Çiğil ve Tuhsı boylarıdır. Bu Türk boylarının İslamiyet'i seçmesinde Karahanlı hükümdarı Baytaş Arslan Han'ın tesiri söz konusudur.¹⁴⁰

Orta Asya'da İslamiyet'i benimseyen unsurlardan biri de Oğuz-Karluk topluluklarıdır. Oğuzlar X. yüzyılın birinci yarısında sayıları azımsanmayacak ölçüde Süt-Kend'e İslamiyet'i benimsemiştir. Bunun dışında Oğuzlar ve Karluklardan oluşan yaklaşık 1000 çadır halkının Müslüman olduğu ve bunların Fârâb-Kencede ve Şaş (Taş-Kend)'in arasında ikâmet ettikleri bilinmektedir.¹⁴¹

X. yüzyılın ikinci döneminde ise Oğuz ve Karlukların yaşadığı birçok şehirde İslamiyet benimsenmişti. Yine göçebe Oğuz ve Karluk topluluklarından 10.000 hane halkının ihtidası gittikçe İslamiyet'in yayılmasını hızlandırmıştır.¹⁴²

İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasıyla birlikte, XI. yüzyılda Oğuzlar İslam dünyasının en büyük koruyucusu olma yolunda ilerlemiştir.¹⁴³

¹³⁷ Mustafa Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 4.

¹³⁸ Emel Esin, "Türk San'atında Alp Şahsiyetinin Görünüşü III. Bölüm: Hakanlı Türkleri", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* 82 (1969), 773.

¹³⁹ İhsan Arslan, "İlk Türk-İslam Devletleri'nin Abbasi Hilafetiyle Münasebetleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/27 (2013), 98.

¹⁴⁰ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 41.

¹⁴¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar* (Ankara: Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yayınları, 1972), 50.

¹⁴² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 64.

¹⁴³ Turan Akkoyun, "Türklerin İslamiyeti Kabulü ve Devlet Yönetimindeki Etkileri", *Türkoloji Üzerine Araştırmalar* 7 (2013), 30-31.

Oğuzlar dışında XI. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte özellikle Türk-İslam dünyasında İtil (Volga) Bulgar Hanlığı (VII-XV yy. İslam'ı kabul 922), Karahanlılar (840-1212), Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1040-1308) ve Harizmşahlar (1097-1231) topraklarında İslamiyet'in geniş alanlara yayıldığı görülmektedir.¹⁴⁴

2. Yesevî'nin Yaşadığı Dönemde Siyasî ve Sosyal Ortam

Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşamına değinmeden önce, kendi döneminin genel karakteristik özelliklerine hakim olmak onu doğru anlama ve anlatma adına önemli bir basamaktır. Onun yaşadığı dönem olan XI ve XII yüzyıl arası dinî, sosyo-kültürel, siyasi, demografik ve iktisadi oluşumun yansımaları hiç şüphesiz ki Hoca'nın hikmetlerini ve yaşayışını doğru bir şekilde analiz etmede bizlere kolaylık sağlayacaktır.

“Hoca Ahmed Yesevî'nin (1093?-1166?) tarihi şahsiyet olarak bilinen biyografisine göre onun yaşadığı coğrafya Aşağı Seyhun (Sir Derya) ve Maverâünnehr ile sınırlıdır.” Burası tarihte birçok Türk devletinin yerleşkesi konumuna da sahip olmuştur. Önceleri burada Oğuz ve Kıpçak boyları, daha sonraları ise Çiğil ve Karluk boylarının yerleşkesi olmuştur. Ahmed Yesevî dönemine gelindiğinde ise bu bölgeler Batı Karahanlıların (1041-1212) hakimiyeti altına girmişti. Bu dönem siyasi mücadelelerin yoğun olduğu bir sürece denk gelmektedir ki Ahmed Yesevî'nin tarih sahnesine çıktığı dönemlerde Selçuklular bölgeye hâkim olmuş ve Batı Karahanlıları egemenliği altına alarak bölgede yegane güç haline gelmişti.¹⁴⁵

Selçuklu Sultanı Sencer'in Ahmet Yesevî'nin halifeleri arasında paylaştırılmak üzere 50.000 bin altın gönderdiği ve Sencer'in Ahmet Yesevî'ye büyük bir muhabbet duyduğu rivayet edilir ¹⁴⁶ Bilhassa Sultan Sencer'in ölümünden sonra (1157)'de Maverâünnehir bölgesi, Selçukluların himayesinden çıkmış olup ardından başka bir İslam devleti olan Harezmşahlar'a geçmişti.¹⁴⁷

Ahmed Yesevî'nin içinde yaşadığı toplumun yerleşik hayata uyum sürecinin henüz başlıyor olması, şehirleşme kültürünün yeni gelişmesi, mevcut siyasi durumun

¹⁴⁴ Nesimi Yazıcı, “Hoca Ahmed Yesevî Döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşumu-Gelişimi”, *Diyanet Dini-İlmi-Edebi Dergi* 29/4 (1993), 10.

¹⁴⁵ Ömer Soner Huncan, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Yaşadığı Dönemde Aşağı Seyhun ve Maverâünnehr'de Siyasi Ortam (1093-1166)” (I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi, 2016), 55-59.

¹⁴⁶ Oktay Aslanapa, “Hazret-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Türbesi”, *Erdem* 7/21 (1995), 976.

¹⁴⁷ Yazıcı, “Hoca Ahmed Yesevî Döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşumu-Gelişimi”, 10.

karmaşık bir yapıya bürünmesi beraberinde birtakım zorlukları da getirmiştir. Süreç içerisinde bölgede etkin güç haline gelen topluluklardan biri olan Kıtaylar (Karahıtaylar) XII. yüzyılda başta Orta Asya olmak üzere Yesi ve Türkistan gibi yerlerde etkin olmaya başladılar. Moğol yerlisi olan bu topluluk Selçukluları 1141 yılında Hatvan'da yenilgiye uğratabilecek kadar güçlendiler.¹⁴⁸

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönemin coğrafyasına baktığımızda, Yesevî'den önce bu topraklara İslamiyet'in yerleştiği ve bu coğrafyaların İslamiyet'in sınırlarına dahil olduğu bilinmektedir. İslam sınırlarına dahil olmuş olan Buhara, Sayram ve Yesi gibi şehirlerin dini yapısı XII. yüzyıla kadar henüz Müslüman bir toplumun yaygın olmadığı; ancak İslamiyet'in Hoca Ahmed Yesevî'den önce de bu topraklara yerleştiği ve bölgede Müslümanların da bulunduğu bir sürece denk gelmektedir. Ahmed Yesevî doğduğu dönemde bölgede yaşayan Türklerin ekseriyeti İslamlaşma sürecine dahil olmamış bir toplumdaki meydana gelmekteydi. Toplum içerisinde iç karışıklıkların vuku bulduğu bu süreçte, Türkler arasında Müslim-Gayr-i Müslim çatışmaları kaçınılmaz hale gelmişti.¹⁴⁹

Bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan en önemli unsurlardan bir tanesi de hiç şüphesiz ki Müslüman Arapların dinî uygulamalarda baskıcı ve katı bir duruş sergilemeleridir. Bununla birlikte Müslüman Arapların kendilerini bölge halkından üstün görmeleri bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Nitekim Türklerin İslamiyet'i tanıma sürecinde ve benimsemesinde Farşlıların Araplardan daha etkili olması dikkate değer bir gelişmedir. Hatta yerli halkın Farşlılarla olan bu yakın teması sonucunda denilebilir ki Arapça'dan ziyade Farsça onların din öğretilerinde doğrudan etkili olmuştur.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Carmuhammetuli, *Hoca Ahmed Yesevî ve Türkistan*, 9-10.

¹⁴⁹ Kenjetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Felsefesi*, 12-16.

¹⁵⁰ Zikirya Janderbek Zamanhanulı, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Tarihindeki Yeri*, çev. Sevil Piriyeve Karaman - Muhsin Karaman (Ankara: Astana Yayınları, 2018), 103-104.

3. Hayatı ve Eserleri

“Pir-i Türkistan”,¹⁵¹ “Türk-i Türkân”,¹⁵² “Âriflerin sultânı, vera‘ (takvâ) ehlinin rehberi, yeryüzünün kutbü’l-aktâbı”,¹⁵³ “Şeyhlerin şeyhi”,¹⁵⁴ “Sultanu’l-Evliyâ”,¹⁵⁵ “Kıdvetü’l-Kamilîn (kamillerin önde geleni), Şemsü’l-Evliya (Evliyanın güneşi), Bedrü’l Asfiya (asfiyanın seçilmişlerin bedri dolunayı)” vb.¹⁵⁶ unvanlarla anılması Ahmed Yesevî’nin yaşamında büyük bir etki bıraktığını göstermektedir. Ona verilen bu unvanlar onun sıradan bir âlîm olmadığını, toplum nezdindeki tanınırlığının en üst seviyede olduğunu ortaya koymaktadır. Onun halk arasında birbirinden farklı unvanlarla anılması, başta Türkistan halkı olmak üzere Orta Asya, Anadolu, Balkanlar ve Kafkasya üzerindeki etkisinin ne kadar büyük olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. O yaşamının büyük bir kısmını Türkistan coğrafyasında geçirmiş olup, bu coğrafya üzerinde köklü bir iz bırakmıştır.

Bu görüşü destekleyen en önemli sözlerden biri de Türkmenler tarafından kullanılagelen “Medine’de Muhammed, Türkistan’da Hoca Ahmed.” sözüdür.¹⁵⁷ Hiç şüphesiz ki bu söz sıradan bir söz olmayıp, halk nezdinde Ahmed Yesevî’ye duyulan muhabbetin en açık göstergelerinden biridir.

Yukarıda zikredilen unvanlar dışında da o Yesevî Ahmed Hâce Ata olarak da anılmaktadır.¹⁵⁸ “Hâce” unvanı, Sayram’da İmam Muhammed b. Ali’nin soyundan geldiğine inanılan ve kendisini onlara bağlayan kişilere verilirdi. Ahmet Yesevî de bu kapsamda olduğu için Hâce lakabını almıştır.¹⁵⁹ Nitekim o bir hikmetinde de Kul Hâce Ahmed ismini kullanmıştır.¹⁶⁰

¹⁵¹ Feridüddin Attar, *Mantık Al-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 200.

¹⁵² *Evliya Çelebi Seyehatnamesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 3 (1.Kitap)/14.

¹⁵³ Sûfi Muhammed Dânişmend, *Mir’âtü’l-Kulûb* (Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2020), 73.

¹⁵⁴ Hazînî, *Cevahirü’l Ebrar min Emvac-ı Bihar* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2014), 101.

¹⁵⁵ Kadir Özköse, “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 16 (2006), 293.

¹⁵⁶ Ramazan Ayvalli, “Pakistan’da Neşredilen Bir Esere Göre Ahmed Yesevî”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (1997), 8-9.

¹⁵⁷ Namık Kemal Zeybek, *Ahmed Yesevî Yolu* (Ankara: Ahmed Yesevî Vakfı Ay Basım Yayınları, 2002), 55.

¹⁵⁸ Mevlânâ Safiyyü’l-dîn, *Neseb-nâme Tercümesi* (İstanbul: Yesevî Yayıncılık, 1996), 61.

¹⁵⁹ Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/160.

¹⁶⁰ *Divan-ı Hikmet’ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 114.

Yine kendisi hikmetlerinde Kul Hoca Ahmed, Miskin Hoca Ahmed vasıflarıyla dikkat çekmektedir.¹⁶¹Hoca Ahmed'e verilen lakaplardan biri de bilindiği üzere "Yesevî" dir.¹⁶² Ancak onun Yesevî lakabını alması Yesi'li olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁶³

Ahmed Yesevî Türkistan'da sayılıp sevilen bir sima olmuş, halkın ona hitap şeklinden de anlaşılacağı üzere kendisine "Ata" (Baba) lakabı verilmiştir. Bu lakap Ahmed Yesevî dışında saygın konumda olan Türk büyüklerine de verilen bir unvandır.¹⁶⁴ Ayrıca "Baba" lakabı Türk-İslam topluluklarında bilhassa tasavvufî manada kullanılmıştır. Büyük Selçuklular'da sufi kişiliğe sahip olanlar bu isimle anılmışlardır.¹⁶⁵

3.1. Doğum Yeri ve Tarihi

Tezin konusu olan Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı ile ilgili doğum yeri başta olmak üzere birçok konuda sağlam temellere dayandırılacak bilgilere ulaşmak belki de işin en zor kısmıdır. Onun şahsına yönelik aktarılan şiir, keramet ve hikayelerin büyük bir kısmı beşeri olarak idrak edilebilecek düzeyde değildir. Daha çok bir beşerin

¹⁶¹ Nadirhan Hasan, "Divan-ı Hikmet'in İstanbul'daki Bir Nüshası Hakkında", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2009), 79.

¹⁶² Rivayete göre; şeyhin küçüklüğünde Mâverâünnehir bölgesinin Yesevî ismiyle anılan meşhur bir padişahı vardı. Kışlarını Semerkant'ta yazlarını ise Türkistan'ın dağlarında geçirirdi. Bir yaz Karaçuk isimli bir dağda avlanmaya çıktı. Dağın elverişsizliği yüzünden bir türlü avlanamadı. O anda Karaçuk dağının dümdüz bir çöl veya ova olmasını diledi. Ülkesinde bulunan Allah dostlarını bir araya toplayarak bu dağın ortadan kalkması için dua etmelerini rica etti. Evliyalar üç gün boyunca bu dileğin gerçekleşmesi için Allah'a dua ettikleri halde hiçbir şey olmadı. Bunun üzerine dua eden evliyalar şaşırıp mahçup oldular. Padişah "ülkede buraya gelmeyen bir Allah dostu kaldı mı" diye sordu. Araştırdıklarında merhum Şeyh İbrahim'in oğlu Hoca Ahmed'in yaşının küçüklüğünden dolayı çağrılmadığını öğrendiler ve onu da Sayram şehrinden Yesi'ye davet ettiler. Bu durum Hoca Ahmed'in ablasına bildirildiğinde şöyle dedi: "babam vefat ettiğinde şöyle bir vasiyette bulundu: Hoca Ahmed'in ortaya çıkma zamanı geldiğinde mabedimdeki yağlı sofraya bakın. Onu ancak oğlum Ahmed açabilir" Ablasının bu sözleri üzerine Hoca Ahmed yağlı sofraya yapışınca sofraya açıldı. Sofrayı da alıp Yesi şehrinde evliyaların toplandığı yere gitti. Sofrada bulunan tek bir ekmeği orada bulunan doksan dokuz bin evliya, asker ve padişaha bölüştürdü. Bu kerameti gören herkes ayaklarına kapandı. Padişah söz konusu dağın ortadan kaldırılması için dua etmesini diledi. Hoca Ahmed babasının hırkasının içine girip dua ederek beklemeye başladı. Öyle şiddetli bir yağmur yağdı ki dağlar taşlar içerisinde kaldı. Şeyhlerin seccadeleri bile dalgalar içinde yüzmeye başladı. Helak olma korkusuyla "başını hırkadan çıkar; âlemi Nuh tufanına verdin" diye bağırıp çağırmaya başladılar. Hoca Ahmed başını hırkadan çıkarınca bulutlar dağıldı, güneş ortaya çıktı ve Karaçuk dağının yok olduğu görüldü. Şimdi bile o dağın yerinde Karaçuk kasabası bulunmakta ve şeyhin soyundan gelen kimseler burada yaşamaktadır. Bu garip hali ve kerâmeti görünce padişah Yesevî, "Ey Cenâb-ı Hakk'ın sırlarına mazhar olmuş yüce kişi, bu hakir kulunun isminin kıyamete kadar yaşaması için bir şey yap" âlemde her kim bizi severse, bizi senin isminle birlikte ansın" dedi. Şu anda bile kendisi Hoca Ahmed Yesevî lakabıyla anılmaktadır. Allah ona, sevdiklerine ve dostlarına kıyamete kadar rahmet etsin. Hazînî, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 91-92.

¹⁶³ Abdurraman Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Öncü Kitap Yayıncılık, 2008), 62.

¹⁶⁴ Şeyh Safiyüddin, *Reşahat*, çev. Necip Fazıl Kısakürek (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2012), 11.

¹⁶⁵ Mehmed Fuad Köprülü, "Baba", MEB İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/165.

yaşamında olağan olan durumlar üzerinden hareket ederek hikmetlerinden istifade edip Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşamına değineceğiz. Elbette ki eldeki menkıbelerden, şiir ve hikmetlerden de yararlanarak Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatını aktarmaya çalışacağız.

Kaynaklarda doğum yeri ile ilgili kesin bir yer üzerinde ittifak olmamakla birlikte, Hoca Ahmed Yesevî'nin Yesi veya diğer bir ismiyle Türkistan'da yer alan Sayram kasabasında doğduğu bilinmektedir.¹⁶⁶

Kendisi bir hikmetinde doğduğu yeri Türkistan olarak göstermektedir. O bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Neler gelse, görmek gerek o Hüda'dan;

Yusuf'unu ayırdılar o Ken'an'dan;

Doğduğum yer o mübarek Türkistan'dan,

Bağrına taşlar vurup geldim işte.¹⁶⁷

Yine başka bir hikmetinde ise buna benzer bir ifade ile doğum yerini Türkistan olarak belirtmiştir.¹⁶⁸ Ancak Ahmed Yesevî'ye dair kaynaklardan hareket ederek önemli araştırmalar yapan bilim insanlarının ortak kanaatine göre o Sayram'da doğmuştur.¹⁶⁹ Ahmed Yesevî'nin babası Sayram'da bilinen bir şahsiyettir.¹⁷⁰ Rivayetlere göre,

¹⁶⁶ İsa Özkan, "XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmed Yesevî'nin Doğum Yeri Meselesi", *Bilig* 26/26 (2003). Sayram, Kaşgarlı Mahmud'un kitabı *Divanü Lugati't-Türk*'e göre, Türkçe bir kelime olup, topuktan yukarı çıkmayan sığ bir su demektir. Sayramlanmak; sığ bir hal almak, suyun çekilmesi, suyun azalması anlamına gelir. İsbicab/İsficab, Aksu, Akturbet, Sayram denilen şehir, Bugünkü Kuzey Kazakistan'da Şimkent şehrine yakın 7 km mesafededir. Sayram, Seyhun Nehri'nin sağ düzlüklerindedir. İslam coğrafyacılarına göre Sayram aynı zamanda İsbicab/İsficab adını taşıyordu. Zeki Velidi Togan, kelimenin aslının Sefid-Ab olduğunu, bunun da "Ak su" manasına geldiğini yazmaktadır. Makdisi, bu madde altında Sayram hakkında geniş bilgi vererek, kendi asrındaki şehri şöyle tanıtmaktadır: İsficab, büyük bir merkezdir. Mamurdur. Elbiseciler çarşısı vardır. Dört kapılı Camii bulunmaktadır. Her kapının önünde bir ribat mevcuttur. Kapıları Nucaket, Farruhan, Şakirane ve Buhara isimlerini taşımaktadır. Ribatlar ise Nahşablılar, Buharalılar ve Karatekinliler isimlerini taşımaktadır. Fakirlere her gün katkı ve ekmek verilir. 7 bin dirhemlik çarşı geliri buraya tahsis edilmiştir. İbn Havkal ise Sayram hakkında: "Verimli ve zengin bir şehirdir. Horasan ve Maverâünnehir'e haraç konulduğu halde, İsficab bundan hariç tutulmuştur. Civarında Bezahkes, Sûbânikes, Taraz, Otluk, Şilcî, Kûdûr, Süt kent, Şavgar (Şevgar), Safran ve Vesic bulunmaktadır. XI. yüzyılda Argu ve Oğuz ili arasındaki sınır, Türk ordu şehri Sayram'dan geçiyordu..."

¹⁶⁷ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 101.

¹⁶⁸ Ermamat Ergeshov - Nurali Yegenov, "Hoca Ahmed Yesevî ve Onun Eğitim Sisteminin Temeli", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 24 (2018), 47.

¹⁶⁹ Özkan, "XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmed Yesevî'nin Doğum Yeri Meselesi", 1-2.

¹⁷⁰ Necdet Tosun (ed.), *Ahmed Yesevî*, 19.

annesinin türbesinin Sayram'a yakın bir yerde olması yukarıdaki bilgiyi desteklemektedir.¹⁷¹

Yesi isminin doğum yeri olarak geçiyor olması kanaatimizce sonradan buraya yerleşmesi ile ilgilidir. Nitekim sonradan Yesi'ye taşınması ile ilgili bilgi genelde kaynaklarda mevcuttur.¹⁷²

Hiç şüphesiz ki Hoca Ahmed Yesevî'yi bilim dünyasına aktaran baş ucu eserlerden bir tanesi olan “*Cevahirü'l Ebrar min Emvacı Bihar*” adlı eserin müellifi Hazîni, doğduğu yeri Sayram olarak işaret etmiştir.¹⁷³

Hoca Ahmed Yesevî'nin Türkistan'ın Sayram kasabasında doğduğu bilinmektedir. Ancak Türkistan'ın doğu ve batı kısmında aynı isimle iki Sayram'ın bulunması nedeniyle araştırmacılar doğum yeri ile ilgili farklı sonuçlara varmışır.

Sayram hakkında detaylı bilgi veren Molla Musa Sayram (1836-1917) “*Tarih-i Hamidi*” adlı eserinde Doğu Türkistan'daki Sayram şehri için, 1643 yılında Kalmuklar'ın baskısı sonrasında Batı Türkistan'dan göç eden halkın yerleşimiyle birlikte bu ismi aldığını bildirmektedir.¹⁷⁴

Ahmed Yesevî'nin anne ve babasının türbelerinin Çimkent Oblastı'na yakın olması¹⁷⁵ Doğu Türkistan'daki müelliflerin eserlerinde Hoca Ahmed Yesevî'nin doğum yerini kendi bölgelerindeki Sayram olarak belirtmemeleri, onun doğum yerini Batı Türkistan'daki Sayram olarak işaret etmektedir. Ayrıca *Divan-ı Lügati't Türk* adlı eseri tercüme eden Besim Atalay, Sayram bölgesinin Çimkent yakınlarında olduğu ile ilgili tespiti burada önemli bir çıkarımdır. ¹⁷⁶ Dolayısıyla Ahmed Yesevî'nin Doğu Türkistan'daki Sayram civarında değil de Batı Türkistan'ın Çimkent bölgesinin güneydoğusunda bulunan Sayram şehrinde doğduğu bilgisi daha tutarlı görünmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî hakkında diğer bir ihtilafli mesele doğum tarihi ile ilgilidir. Kaynaklarda bu hususta fikir birliğine varılamamıştır. Bu tarihler arasında 1041, 1093,

¹⁷¹ Özkan, “XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmed Yesevî'nin Doğum Yeri Meselesi”, 6.

¹⁷² Mustafa Aşkar, “Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Diyanet İlmî Dergi* 29/4 (1993), 49.

¹⁷³ Hazîni, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 84.

¹⁷⁴ Erkin Ekrem, “Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar”, *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 8/23 (1996), 630-631.

¹⁷⁵ Ali Yaman, *Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî* (İstanbul: Yedinci Kapı Yayınları, 2015), 36.

¹⁷⁶ Özkan, “XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmed Yesevî'nin Doğum Yeri Meselesi”, 5-6.

1103,¹⁷⁷ 1036, 1083 gibi farklı tarihlerin bulunması ve eldeki belgelerin farklı tarihleri işaret etmesinden dolayı doğum tarihi ile ilgili henüz net bir şey söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

Nitekim doğum tarihi ile ilgili bu farklı bilgileri Yesevîlik ile ilgili ana kaynak olarak nitelendirebilecek eserlerde de görmek mümkündür. Örneğin Ahmed Yesevî'ye nispet edilen *Fakrname*'ye göre, onun 1166 yılında vefat ettiği ve 73 yıl yaşadığını varsayarsak 1093'te doğduğu,¹⁷⁸ yine XIX. yüzyılın son çeyreği içerisinde Yesevîlik ile ilgili çok önemli bilgileri ihtiva eden "*Nasab-name*"nin Taşkent'te yayınlanan kısmında ise vefat tarihi 1166 gösterilmekle birlikte 125 yıllık bir yaşam sürdüğü dile getirilmiştir. Buradan da doğum tarihinin 1041 olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁹ Hikmetlerinde geçtiği üzere yaşının 125 oluşunu, kimilerine göre ölümünün de 1166 olduğunu varsayarsak yine 1041 tarihi ortaya çıkar. Ancak kaynaklarda geçtiği üzere Yusuf Hamedânî'nin (ö.535/1140) Hoca Ahmet Yesevî'nin hocası olduğu tezi gerçekçiliğini kaybeder. Nitekim bilindiği üzere Ahmet Yesevî'nin hocası ile bir araya gelişi gençlik yıllarından sonradır.¹⁸⁰ Kemal Eraslan'ın hazırladığı Mevlâna Safiyyü'd-Din'e ait "*Neseb-name Tercümesi*"nde Yesevî Ahmed Hâce Ata'nın ömrünün 120 yıl olduğu kaydedilmiştir.¹⁸¹ Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere *Neseb-name*'nin farklı nüshalarının var olduğu ve bunların birbirinden farklı bilgilere sahip olduğu ortadadır.

Dolayısıyla eldeki mevcut kaynaklardan yola çıkarsak, doğum tarihi konusunda sağlam deliller olmadığı sürece bu konuda kesin bir çıkarımda bulunmak çok zordur¹⁸² diyebiliriz.

3.2. Soyu ve Yaşam Hikayesi

Ahmed Yesevî'nin kökeninin Türk olduğu görüşü var olsa da¹⁸³ yaygın kanaate göre kökeni Hz. Ali'ye kadar dayanmaktadır.¹⁸⁴ Bu kanaatin yaygın olması çok da garipsenecek bir durum değildir. Esasen Ahmed Yesevî dışında Orta Asya'da birçok evliya köken itibarıyla Hz. Ali ve soyuna kadar dayandırılmıştır. Kanatimizce bu

¹⁷⁷ Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Felsefesi*, 18-19.

¹⁷⁸ Ergeshov - Yegenov, "Hoca Ahmed Yesevî ve Onun Eğitim Sisteminin Temeli", 48.

¹⁷⁹ Zikirya Janderbek Zamanhanuli, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Tarihindeki Yeri*, 114.

¹⁸⁰ Carmuhammetuli, *Hoca Ahmed Yesevî ve Türkistan*, 25-26.

¹⁸¹ Safiyyü'd-dîn, *Neseb-nâme Tercümesi*, 61.

¹⁸² Safiyyü'd-dîn, *Neseb-nâme Tercümesi*, 24.

¹⁸³ Kenjetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Felsefesi*, 19.

¹⁸⁴ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 47-48.

durumun ortaya çıkmasında etkili olan unsurlardan birkaçı da özellikle Türklerin İslamiyet ile olan bağlarının güçlü bir şekilde devam ettirilmek istenmesi ve yine Türklerin Hz. Ali ile Ehl-i Beyt'e olan düşkünlüğünden kaynaklanmaktadır.¹⁸⁵

Ahmed Yesevî'ye dair başyapıtlardan biri olarak bilinen “*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*” adlı eserinde Mehmet Fuad Köprülü silsileyi; Hazînî'nin “*Cevahirü'l Ebrar min Emvacı Bihar*” adlı eserinden naklederek şöyle sıralamıştır: “Şeyh İbrahim bin Şeyh İlyas bin Şeyh Muhammed bin Şeyh Mahmud Şeyh bin Şeyh Muhammed bin Şeyh İftihar bin Şeyh Ömer bin Şeyh Osman bin Şeyh Hüseyin bin Şeyh Hasan ibn Şeyh İsmail bin Şeyh Musa bin Şeyh Mümin bin Şeyh Harun bin şeyhü'ş-şüyuh bahrü'l irfan cebelü'l itmi'nan kutb-ı Türkistan Hoca İshak Baba bin Abdurrahman bin Abdulkahhar bin Abdulfettah bin İmamü'l-Hanefi bin Aliyyü'l Murtaza.”¹⁸⁶

Abdurrahman Güzel, bu silsileyi “Hoca Ahmed Yesevî, İbrahim Ata, Hasan Baba, Horasan Baba, Maçın Baba, Kasa Baba, İsenhanca Baba, Abdullah Baba, Abdurrahim Baba, İshak Baba, Sadr Baba, İmam Hazret, İmam Ali Musa Rıza, İmam Baki, İmamı Muhammed Hanifi, Hz. Ali.” şeklinde aktarmıştır.¹⁸⁷

Ramazan Ayvalli ise makalesinde silsileyi şu şekilde aktarmıştır:

Ahmed b. İbrahim Şeyh b. Mahmud Şeyh b. İftihar Şeyh b. Ömer Şeyh b. Osman Şeyh b. Hasan Şeyh b. İsmail Şeyh b. Musa Şeyh b. Yunus Şeyh b. Harun Şeyh b. İshak Baba b. Abdurrahman b. Abdilfettah b. Abdilcebbar b. Abdilfettah İbni'l-İmam Muhammed Hanefiyye b. Emiri'l Mü'minin Ali (Kerremellahü vecchü)¹⁸⁸

Yukarıda görüldüğü üzere her ne kadar Hoca Ahmed Yesevî'nin soyu Hz. Ali'ye dayandırılrsa da silsilede bazı farklılıkların olduğu da göze çarpmaktadır.

Yukarıdaki silsilede yer alan İshak Baba'nın Ahmed Yesevî'in atası olup İslamiyet'in Türkistan'a yerleşmesinde oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Türbesi Orta Kazakistan'ın Sozak kentinde bulunmaktadır.¹⁸⁹ Nitekim Hakîm Süleyman Ata'nın hikmet ve kıssalarında yer alan bir dörtlüğe göre, Ahmet Yesevî'nin soyunun İshak

¹⁸⁵ Yaman, *Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 237-242.

¹⁸⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2018), 121.

¹⁸⁷ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 57.

¹⁸⁸ Ayvalli, “Pakistan'da Neşredilen Bir Esere Göre Ahmed Yesevî”, 9.

¹⁸⁹ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 53.

Baba'dan geldiği söylenmektedir.¹⁹⁰ Babası Şeyh İbrahim, Sayram'da tanınmış bir âlim olup, talebesi olan Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun ile evlenmiştir. Gevher Şehnaz'ın ardından Ahmed adında bir erkek çocuğu doğmuştur.¹⁹¹

Nesebname'deki silsilede İbrahim Şeyh'in iki oğlu bulunduğu bunlardan biri Ahmed Hâce diğeri ise Sadr Hâce Şeyh olarak geçmektedir. Yine devamında Sadr Hâce'nin Abdu'l-Melik ve Dânişmend Hâce isimli iki oğlunun olduğu bilgisi verilmiştir.¹⁹² Ayşe Hatun'un babası olan Ebû Musa'nın on beş yıl boyunca Şeyh İbrahim'in himayesinde halvette bulunduğu bilinmektedir.¹⁹³ Ayşe Hatun ismi, Türkistan da halk arasında daha çok Karaşaş Ana ismiyle anılır.¹⁹⁴

Bir rivayete göre Ahmed Yesevî'nin İbrahim adında bir oğlu vardı. Soyunun Gevher Hoşnas diğeri bir ismiyle Gevher Şehnaz adlı kızından devam ettiği bilinmektedir.¹⁹⁵ İbrahim, henüz babası sağ iken ölmüştür.¹⁹⁶ Bu konuda İbrahim Kıssâsı'nı anlatan Hakîm Süleyman Ata hikmetlerinde bu olaydan bahsederken oğlunun eceli ile ölmediğini suyun içerisinde başının kesildiğini ve Hoca Ahmed Yesevî'nin bu haberi aldıktan sonra derin bir üzüntü ile ağladığı ve çektiği evlat acısından bahsetmektedir.¹⁹⁷ Hazînî ise eserinde bu olaydan bahsederken İbrahim'i öldürenlerin Sûrî Kasabası halkı olduğunu, bu kasabanın Ahmet Yesevî'ye yakın olduğu halde düşmanlıklarıyla bilindiği ve inançsız bir toplumdan meydana geldiklerini aktarmıştır. Hazînî devamında Surî halkı için Ahmed Yesevî'nin şu sözünü aktarmıştır: “Surî halkı yakınımda olduğu halde benden uzak, Şam halkı ise uzağımda olduğu halde bana yakındır”¹⁹⁸

İbrahim'in öldürülme olayı menkıbeye göre, Hz. Peygamber izinden giden Ahmed Yesevî'nin onu her yönüyle örnek alma adına, oğluna Hz. Peygamber'in oğlunun

¹⁹⁰ Mustafa Sever, *Hakîm Süleymân Ata (Ahmed Yesevî'nin III: Halifesi) Hikmetler ve Kıssalar* (Ankara: Oba Yayınları, 2006), 92.

¹⁹¹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 120.

¹⁹² Safiyyü'd-dîn, *Neseb-nâme Tercümesi*, 60.

¹⁹³ Safiyyü'd-dîn, *Neseb-nâme Tercümesi*, 60-61.

¹⁹⁴ Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Felsefesi*, 20.

¹⁹⁵ Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), 1/484.

¹⁹⁶ Sever, *Hakîm Süleymân Ata (Ahmed Yesevî'nin III: Halifesi) Hikmetler ve Kıssalar*, 72.

¹⁹⁷ Sever, *Hakîm Süleymân Ata (Ahmed Yesevî'nin III: Halifesi) Hikmetler ve Kıssalar*, 115-117.

¹⁹⁸ Hazînî, *Cevahirü'l Ebrar min Emtac-ı Bihar*, 106-107.

ismini vermesi ve Hz. Peygamber'in yaşadığı evlat acısının bir benzerini yaşamak için oğlunu bulunduğu yere yakın olan bir topluluğa öldürtmesi şeklinde geçmektedir.¹⁹⁹

Feridüddin Attar ise *Mantık Al-Tayr* adlı eserinde geçen hikayede Ahmed Yesevî'nin iki şeye aşırı düşkünlük gösterdiği bunlardan birinin oğlu İbrahim, diğerinin ise yürük kıratı olduğu bunlardan oğlunun ölümünü bildirene yürük kıratını hediye edeceğini dile getirmiştir. Buradaki amacı dünyalık zevklerle bağıni koparmaktır.²⁰⁰ Yine diğer bir rivayete göre Ahmed Yesevî 7 yaşlarında iken, babası vefat edince onu kız kardeşi olan Gevher Şehnaz yetiştirmiştir.²⁰¹

Soyunun Gevher adlı kızından sürdüğü bilinmektedir. Onun te'siri o kadar büyük olacak ki değişik coğrafyalardan kendisini soy itibariyle Ahmet Yesevî'ye bağlayan isimler ortaya çıkmıştır. Bu durumdaki birçok kişinin başta Türkistan olmak üzere Mâverâünnehir ve Anadolu'da yer aldığını biliyoruz. Bu isimler arasında bilhassa Semerkantlı Şeyh Zekeriyâ, Üsküplü Şâir Atâ ve Evliya Çelebi bilinen bazı isimlerden bir kaçıdır.²⁰²

Ablasıyla beraber Yesi'ye yerleştiği dile getirilen Ahmed Yesevî'nin ilk tahsilini buradan aldığını, daha sonra genç yaşlarda Buhara'ya geçip tahsilini devam ettirmiştir.²⁰³ Ahmed Yesevî'nin Buhara'daki eğitimini tamamladıktan sonra Yesi'ye tekrar dönmüş, burada irşad faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁰⁴

Ahmet Yesevî içinde bulunduğu halkın kültüründen kopuk bir şekilde yaşamamış, Türk kültürünü Tasavvuf kültürü ile birleştirerek yeni bir sentez ortaya koymuştur. Bu durum asırlar boyunca devam eden Türk-İslam sentezinin yapı taşlarından biri olarak devam etmiştir.²⁰⁵

---

¹⁹⁹ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 66.

²⁰⁰ Attar, *Mantık Al-Tayr*, 200.

²⁰¹ Hazîni, *Cevahirü'l Ebrar min Emyac-ı Bihar*, 91.

²⁰² Necdet Tosun - Kemal Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, ed. Zülfikar Güngör (Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi, 2019), 15.

²⁰³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 123.

²⁰⁴ Mehmet Necmeddin Bardakçı, "Hoca Ahmet Yesevî ve Muhiti", *İstem Dergisi* 18 (2011), 18.

²⁰⁵ Kenjetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Felsefesi*, 41-42.

Ahmed Yesevî günlük yaşamında vaktinin büyük bir kısmını ibadet ve zikre ayırırdı. O geriye kalan zamanlarında talebelerine ilim irfan öğreterek,²⁰⁶ geçimini tahta kaşık ve kepçe satarak temin etmiştir.²⁰⁷

Divan-ı Hikmet'te Ahmet Yesevî'nin yaşamına dair olaylar kronolojik bir şekilde aktarılmıştır. Bu süreç bir yaşından başlayıp, altmış üç yaşına kadar başından geçen halleri aktarma şeklinde devam etmiştir. O, hikmetlerinde yaşamış olduğu süreci birtakım olağanüstü hallerle de anlatmıştır. Bu süreçte Allah'a kul olma gayesi, Allah sevgisi, ilim, imanla bütünleşmiş bir yaşam, nefsi kötülüklerden arındırma, tevazu, amel, günahlardan kaçınmak ve tövbe etmek gibi konulara da temas etmiştir.

Altmış üç yaşına geldiğinde Hz. Peygamberin vefatını göz önünde bulundurarak, yerin altına girip matem tutmuştur.²⁰⁸ O, bu durumu birçok hikmetinde dile getirmiştir.

Hikmetlerinden bir tanesinde bu durumla ilgili gerçeği şu şekilde ifade etmiştir:

Yer üstünde ölmeden önce diri öldüm,
Altmış üç yaşta sünnet dedi işitip bildim,
Yer altında canım ile kulluk eyledim,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed.²⁰⁹

Ahmet Yesevî'nin yerin altına inmesi ile ilgili bilgi veren Hazîni eserinde bu durumu şöyle aktarmaktadır:

Hz. Peygamber'e bağlılığı ile bilinen Hoca Ahmed Yesevî, yaşadığı sürece sünnet-i seniyyeyi tatbik etmiştir. Hz. Peygamber'in vefat yaşı olan 63 yaşına hürmeten yeryüzünü terk edip, yerin altına inmiş orada bir hücre yaparak ibadet ve zikir ile meşgul olmuştur.²¹⁰

²⁰⁶ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 18.

²⁰⁷ Velayetname'ye göre, "Ahmet Yesevî bilgin bir kişiydi. Kimse karşısına çıkıp onunla bilgi yarıştıramazdı. Keşkül ve kaşık yapıp, bunları satarak geçimini sağladı. Bir öküzü vardı. Sırtına heybeyi koyup onu pazara yollardı. Pazara yolladığı kaşık ve keşkülün değerini herkes bilir ve aldığı için karşılığını heybeye bırakırdı. Parasını vermeyen olduğunda öküz bu kişinin ardından gidip peşini bırakmazdı. Durumu görenler olayı anlayıp parayı o kişiden alırlar ve heybeye bırakırlardı. Ahmed Yesevî geçimini bu şekilde sağladı." Sedat Kardeş, *Ali Nihani'nin Manzum Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 97-98.

²⁰⁸ Hoca Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, ed. Mustafa Tatcı (Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2016), 49-63.

²⁰⁹ Carmuhammetuli, *Hoca Ahmed Yesevî ve Türkistan*, 25.

²¹⁰ Hazîni, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 101.

Ahmed Yesevî yer altına indikten sonra Kazan Han adında bir hükümdarın, Ahmet Yesevî'ye Cuma namazına gelmesi gerektiğine dair bir haberi şeyhin talebesi olan Sufi Muhammed Danişmend Zernûkî aracılığıyla iletmesi olağanüstü bir şekilde aktarılmıştır.²¹¹

Yukarıda verilen bilgilerle birlikte, bu menkıbevî durumu da göz önüne aldığımızda, Ahmed Yesevî'nin 63 yaşında yer altına girmesi şeklinde dile getirilen hikmetlerin ölümü ile ilgili olmadığını, Ahmed Yesevî'nin 63 yaşın üstünde bir ömre sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkler içerisinde makamı en yüksek olan kişilerden biri de Ahmed Yesevî sayılmıştır. O, öldükten sonra da onun soyundan gelen birçok veli gelmiştir.²¹² Hoca Ahmed Yesevî öldükten sonra da irşad faaliyetleri devam etmiş, onun talebeleri başta Yesi şehri olmak üzere, Harezm ve Otrâr bölgelerinde halkı İslam'a davet etmişlerdir. Hoca Ahmed Yesevî'nin Yesi şehrinde geride bıraktığı dergâhın başına aynı zamanda damadı olan Karaçukî Süleyman Hoca geçmiştir. Diğer talebelerinden Hâkim Ata Harezm'de, Sûfî Muhammed Dânişmend ise Otrâr'da dergah açıp insanları hak yola davet ederek Yesevîlik tarikatını yaymışlardır.²¹³

3.3. Türbesi

Tarihî ve kültürel bir değere sahip olan Hoca Ahmed Yesevî Türbesi, Kazakistan'ın güneyinde şimdiki adı ile Türkistan (Hazret-i Türkistan veya Yesi)'nin kuzey doğusunda bir kervan güzergahında yer almaktadır. Burası tarihî ve kültürel bir

²¹¹ “Hoca Ahmed Yesevî münzevî olup yer altına çekilince Kazan Han isminde güç sahibi bir yönetici, şeyhin Cuma namazı için halvetten çıkıp camiye gelmesi gerektiğini düşünerek şeyhin halifelerinden Sûfî Muhammed Danişmend Zernûkî'yi bu haberi iletmesi için şeyhe gönderdi. O gün Cuma namazıydı ve salâ okunuyordu. Sûfî Muhammed Danişmend olayı şöyle anlatır: korku içinde şeyhin yanına girdiğimde şeyh bana “ey Sûfî, bana yapış Cuma namazına gidelim” dedi. Ben de ona yapıştım ve birden yer altındaki mabedin duvarları yarıldı, kendimizi bir camide saflar arasında hazır bularak namazı kıldık. Vahşet ve dehşet içinde kaldığım için şeyhe yapışmayı bıraktım ve bir de baktım ki şeyh kaybolmuş. Yedi kere cami kapısından çıkıp geri döndüm, derdime bir çare bulamadım. Meğer caminin kayyımı bu durumu bilen birisiymiş. “Ey derviş, burası Mısır'da ki Ezher Cami'sidir. Senin arkadaşın nice zamandan beri bu camiye gelip Cuma namazı kılar. Sen ona yapışmadan vatanına asla dönemezsin” dedi. O hafta mecburen o camide kaldım. Sonraki Cuma'da Şeyhimi görerek ona yapıştım ve göz açıp kapayıncaya kadar geçen süre içerisinde yine şeyhimin yeraltındaki halvethanesine döndüm. Şeyhim bana “seni bekliyorlar, dön ve onlara cevap ver” buyurdu. Ben de oradan çıktım ve yaşadıklarımı aynen anlattım. Evliyaların kerametlerinin hak olduğunu ve onların zaman ve mekanı ortadan kaldırdıklarını bilip tamamen kabul ettiler. Kazan Han ve yanındakiler bu kadar olayın yaşandığı anda müezzinlerin hâlâ Cuma namazı için salâ okumayı bitirmediklerini görünce inkâr, şüphe ve taarruzdan vazgeçip şeyhin müridi oldular.” Hazinî, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 105-106.

²¹² Safiyüddin, *Reşahat*, 11.

²¹³ Dânişmend, *Mir'âtü'l-Kulüb*, 9.

geçmişe sahip olduğundan dolayı Arkeolojik Sit alanına dönüştürülmüştür. Yakınında eski bir kale olup, Sit alanında cami, türbe ve hamam gibi ortaçağ yapıları yer alır.²¹⁴

Ahmet Yesevî'nin ölümünden sonra, Timur'un (1370-1405) isteği üzerine 1397'de Yesi topraklarında kabrinin üzerinde büyük bir yapı inşa edildi. Yapım aşaması 2 yıl süren bu binada Timur, ziyarete gelenler için kocaman bir kazan yaptırdı. Bu yapının büyük bir kubbesi ve iki minaresi bulunmaktadır. Bunun dışında içerisinde sofalar, hücreler ve kümbetlerden oluşan bir yapı da bulunmaktadır.²¹⁵

Bu yapının yapılış safhası Timur'un adamlarından Mevlâna Abdullah Sadr denetiminde başlayıp, mimar Hoca Hüseyin Şirazi'nin yapımıyla büyük bir külliye dönüşmüştür. Kabri üzerinde yapılan türbenin yanı sıra külliye de mescit dergâh, mutfak gibi alanlarda bulunmaktadır.²¹⁶

Timur'un bu yapıyı hangi amaçla inşa ettiğine dair menkıbevî bilgiler de mevcuttur.²¹⁷ Timur'un Ahmet Yesevî türbesini inşa etmesi ile ilgili diğer bir yaklaşım ise halk nezdindeki itibarını arttırarak siyasi bir güç elde etmek olarak yorumlanmaktadır. Nitekim halkın şeyhlere verdiği değer üzerinden bir güç devşirmek amacıyla, Timur'un bazen bu noktada hareket ettiği bilinmektedir.²¹⁸

Bununla birlikte Ahmed Yesevî'ye ait türbenin Timur tarafından yapılış sebepleri arasında, Timur'un Toktamış Han'ın (ö.807/1405) Türkistan'daki saldırıları karşısında galip gelme şerefine binaen türbeyi yaptırdığı²¹⁹ veya Timur'un kendi istilacı yaklaşımını örtmek ve halkın gözündeki kötü imajını ortadan kaldırmak istemesi sonucunda yapıldığı dile getirilmiştir.²²⁰

²¹⁴ "Hoca Ahmed Yesevî Türbesi", *Vikipedi*, 2020.

²¹⁵ İsmail Aka, *Timur ve Devleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 116-117.

²¹⁶ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 273.

²¹⁷ Menkıbeye göre: "...Nihayet Hazreti Emir Timur, Hızır Aleyhisselam ile beraber Buhara'ya gitmeye niyet etti. Yolda Türkistan'a uğradı. Türkistanlı Hoca Ahmed Yesevî, Emir Timur'un rüyasına girdi. 'Ey yiğit! Çabuk Buhara'ya git, inşallah oradaki şahın ölümü senin elindedir, senin başından çok şeyler geçse gerektir, bütün Buhara halkı zaten seni bekliyor,' dedi. Emir Timur, bu rüyayı görüp uyandı, Allah'a şükretti. Ertesi gün Türkistan hâkimi Nogaybak Han'ı çağırttı ve Ahmed Yesevî'nin kabrine bir âsitane yaptırması için ona birçok para verdi. Türkistan hâkimi öyle ziynetli (süslü) bir âsitane yaptırdı ki hâlâ bütün güzellikleriyle durur. Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 94-95.

²¹⁸ Aka, *Timur ve Devleti*, 116.

²¹⁹ Vehbi Koçu, "Hoca Ahmed Yesevî Türbesi Restorasyonu", *Vakıf Haftası Dergisi* 11 (1994), 203.

²²⁰ Orhan Cezmi Tuncer, "Hoca Ahmed Yesevî Türbesi Türk Sanatındaki Yeri ve Restorasyonu Problemleri", *Vakıf Haftası Dergisi* 10 (1993), 40.

Timur'un Ahmed Yesevî türbesinin giderlerini karşılamak amacıyla vakıf tesis etmesi, bu vakfın başına Ahmed Yesevî soyundan gelen Mir Ali Hoca Şeyh'in getirilmesi, ²²¹ onun âlimlere karşı hassas duruşu, ²²² gerekse savaşlarda beraberinde âlimleri götürmesi onları devlet yönetiminin önemli kademelerinde görevlendirmesi gibi davranışları da göz önünde bulundurulursa ²²³ bu külliyenin yapılış gayesinin onun âlimlere karşı duyduğu muhabbetin bir yansıması olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim iktidar güçlerinin Hoca Ahmed Yesevî'ye karşı duyduğu muhabbetin göstergelerinden biri de Kazak ve Özbek toplumunun önde gelen isimlerinin Yesevî Külliyesi civarında gömülmek istemeleridir.²²⁴

Timur'un ölümünden sonra (ö.807/1405) eksik kalan külliyenin ana giriş eyvanı ve portalı, 1583-1598 yılları arasında hüküm süren Özbek asıllı Buhara Emiri Abdullah Han tarafından yaptırıldı. Bu yapıya ilave olarak XIX. yüzyılda Hokand Hanı'nın girişimi sonrasında, minare ve giriş eyvanı üzerine istihkâm oluşturulmuş, kerpiçle çevrili yapı kaleye dönüştürülmüştür.²²⁵

Yesevî Külliyesi bilindiği üzere iki kubbeli bir yapıya sahip olup dikdörtgen şeklindedir. Bu yapının orta kısmında yedi metal karışımından yapılan devasa bir kazan bulunur. İfade edildiğine göre Külliye içerisindeki camide cuma namazına gelenler için namazdan sonra kazanda bulunan hafif tatlı bir sudan içirilirdi. Bu suyun şifalı olduğuna kanaat getirilmişti. 1934 yılında Sovyet Rusya'nın başında bulunan Stalin sergide gördüğü bu Kazana el koyarak St. Petersburg'da yer alan Leningard Hermitage müzesine götürmüştür. Ancak daha sonra 1989'da Kazak hükümetinin girişimi sonrasında tekrar yerine konulmuştur.²²⁶

Yesevî Külliyesi zaman içerisinde çeşitli restorasyon çalışmaları sonrasında Orta Asya'nın en büyük yapısı haline gelmiştir. Bu yapının muhafazasına yönelik adım, 1989'da "Tarihî Kültür Mıntıkası" başlığı altında yapılmıştır. Türbe ile ilgili restorasyon

²²¹ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 274.

²²² Musa Şamil Yüksel, "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23/1 (2008), 256.

²²³ Mustafa Akkuş - İzzetullah Zeki, "Timur'un Âlimlerle İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 0/11 (2019), 230.

²²⁴ Yaman, *Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 48.

²²⁵ Aslanapa, "Hazret-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî ve Türbesi", 979.

Eyvan üstü çoğunlukla tonozla örtülü; üç tarafı kapalı, bir tarafı tamamen açık mimari birimdir. Eyvan'a İran, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde sıkça rastlanır.

²²⁶ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 21.

çalışmalarına 1992 yılında Türkiye de müdahil olmuştur. 2003 yılında ise Yesevî Külliyesi koruma amacıyla UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.²²⁷

3.4. Yetiştirilmesinde Etkili olan Şahsiyetler/Mürşidler

Annesini çok küçük yaşlarda yitiren Ahmed Yesevî'nin ²²⁸ ilk eğitimini, Sayram'da babası Şeyh İbrahim ve meşhur alim Şehabettin İsficâbî'den aldığı dile getirilmiştir.²²⁹ Kaynaklarda Ebû'n-Necîb Sühreverdî'den (ö. 563/1168-69) icazet aldığı veya Yesevî'nin (?- ö. 562/1166) talebe vasfıyla icazet aldığı ismin Şihâbeddin Sühreverdî (539/1145- ö.632/1234) olması²³⁰ yaş olarak pek mümkün görünmemektedir.

Ahmed Yesevî, babasını 7 yaşlarında kaybetmesi üzerine ablası Gevher Şehnâz ile beraber Yesi'ye geçtiği ve burada ablasıyla beraber kaldığı bilinmektedir. Ancak Sayram'dan ne sebeple ayrıldığı ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.²³¹

Ahmed Yesevî'nin Sayram'dan ayrıldığına dair bilgiyi veren *Nesebname*'de onun Yesi'de 100 yıllık bir süreç içerisinde şeyhlik yaptığı bilgisi yer almaktadır.²³²

O bir hikmetinde daha sonraları Türkistan iline yerleşmesinden bahsetmiş olup şöyle demiştir:

Gurbet değse, pişkin eyler çok hamları,

Bilge eyler, hem seçkin eyler çok sıradanları,

Giyer çul elbise, bulsa yer yemekleri,

Onun için Türkistan'a geldim ben işte.²³³

Ancak burada kullanılan Türkistan tabiri her ne kadar orijinal metinde “Türkistanga” olarak geçse de bu ismin sonradan konulduğu, *Dîvân-ı Hikmet* müstensihleri tarafından eklendiği asıl orijinal halinin “Yessiga” olduğu dile getirilmiştir. Nitekim bu bölge, önce Yesi olarak bilinirken daha sonraları Türkistan ismi ile anılmaya başlanmıştır.

²²⁷ Murat Yılmaz (ed.), *Türk Dünyası Kültürel Mirası Envanter Çalışması* (Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2015), 72.

²²⁸ Özköse, “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, 294.

²²⁹ Abdulcebbar Kavak, “Hoca Ahmed Yesevî ve Yunus Emre'nin Türklerin Tasavvufi Kültürüne Katkıları”, *Universal Journal of Theology* 2/2 (2017), 134.

²³⁰ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 14.

²³¹ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 15.

²³² Safiyyü'd-dîn, *Neseb-nâme Tercümesi*, 61.

²³³ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 84.

3.4.1. Arslan Baba

Ablasıyla Yesi'ye yerleşen Ahmed Yesevî, bir rivayete göre Arslan Bâb adında bir Türk Şeyhi ile tanışır. Ahmed Yesevî bir hikmetinde aslında Arslan Bâb'ın Arap soyundan geldiğini dile getirmiştir.²³⁴ Arslan Bâb ile ilgili siyahi kökenli olduğuna dair bir bilgiye de yer verilmiştir.²³⁵

Türklerde “Bab” kelimesinin kullanılması İslamiyet'in benimsenmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Daha çok bu tabir Horasan'da Türk sufileri için kullanılmıştır. Ayrıca “Bab” kelimesi dışında Müslüman Türk sufileri için “Dede, Baba, Şeyh ve Ata” gibi vasıflarla da hitap edilmiştir.²³⁶

Otrar'da bulunan Arslan Bab'ın yanına giden²³⁷ Ahmed Yesevî, burada henüz küçük yaşlardan itibaren dini ve tasavvufi eğitim aldığı bilinmektedir. ²³⁸ O, bir hikmetinde Arslan Bâb'dan yedi yaşında ders aldığını söylemiştir.²³⁹

Menkıbede geçtiği üzere henüz küçük yaşlardan itibaren Ahmed Yesevî ile Hızır (a.s)'ın bir araya geldiği ve kendisinin Hızır'dan feyz aldığı aktarılmıştır.²⁴⁰ Bir rivayete göre Arslan Baba hurma emanetini Ahmed Yesevî'ye verdikten sonra ya aynı yıl içinde veya bir yıl sonra vefat ettiği bilinmektedir.²⁴¹

---

²³⁴ Menkıbeye göre, gazvelerin birinde aç kalan ashâb Hz. Peygamber'in huzuruna gelip yiyecek ricasında bulunurlar. Hz. Peygamber'in duası üzerine Hz. Cibrîl cennetten bir tabak hurma getirir. Ashâb hurma alırken bir hurma tabaktan yere düşer. Bunun üzerine Hz. Cibrîl, “Bu hurma ümmetinizden Ahmed adlı birinin kismetidir.” der. Hz. Peygamber, ashâba bu hurmayı içlerinden birinin sahibine teslim etmesi teklifinde bulunur. Ashâbdan hiç kimse cevap vermeyince Arslan Baba Allah'ın inayeti ve Hz. Peygamber'in delaletiyle bu vazifeyi yerine getireceğini bildirir. Hz. Peygamber mübarek eliyle hurmayı Arslan Baba'nın damağına yerleştirip Ahmed'i nerede ve nasıl bulacağını anlatır ve terbiyesiyle meşgul olmasını buyurur. Arslan Baba bu işaretle Yesi'ye gelir, Ahmed'i arar onu mahalle çocuklarıyla oyun oynarken bulur. Arslan Baba henüz hurmadan bahsetmeden çocuk emanetini teslim etmesini söyler. Arslan Baba beş yüz yıl damağında sakladığı ve tazeliğini muhafaza eden hurmayı ağzından çıkararak sahibine teslim eder (bk. Hikmet: XII, dördlük:25). Arslan Baba'nın terbiye ve irşadı ile Ahmed kısa zamanda mertebeler aşar, şöhreti etrafa yayılmaya başlar. Bir yıl sonra veya aynı yıl içinde Arslan Baba vefat ederek bu âlemden geçer. Bir hikmette Arslan Baba'nın vefatı, defni ve ruhunun İlliyyîn'e girişi hususları pek güzel anlatılmıştır. (bk. Hikmet:XII, dördlük:26-28) (*Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 15-16.)

²³⁵ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 364.

²³⁶ Sinan Doğan, “Kolektif Hafızanın Yeniden İnşa Edilmesinde Yesevî Süfilerin Rolü”, -*Yesevîlik*-, ed. Cengiz Çuhadar vd. (VI. Uluslararası Şeyh Şa'ban-Veli Sempozyumu, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2018), 591.

²³⁷ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 14.

²³⁸ Bardakçı, “Hoca Ahmet Yesevî ve Muhiti”, 13-14.

²³⁹ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 109.

²⁴⁰ Ethem Cebecioğlu, “Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/ 1167)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (1995), 88.

²⁴¹ Sever, *Hakîm Süleymân Ata (Ahmed Yesevî'nin III: Halifesi) Hikmetler ve Kıssalar*, 71.

Arslan Baba'nın ölümünden bir süre sonra, Ahmet Yesevî'nin Yesi'den ayrılıp Buhara'da Yusuf Hemedânî'ye katıldığı dile getirilmiştir.²⁴² Ancak bu bilgi *Divan-ı Hikmet*'te yer alan "27 yaşında piri buldum" bilgisiyle çelişmektedir.²⁴³

Arslan Bâb, kaynaklarda geçtiği üzere tasavvufi açıdan Ahmet Yesevî üzerinde derin izler bırakmıştır. Ancak her ne kadar bu isim birçok kaynakta zikredilse de, Arslan Bâb'a dair malumatlara baktığımızda yaşamı menkıbelerle örülü bir vaziyettedir.²⁴⁴ Fuad Köprülü "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" adlı eserinde, Arslan Bâb'ın küçük yaşlarda Ahmet Yesevî ile tanıştığını, kısa bir süre sonra vefat ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda sanılanın aksine Yesevî üzerindeki tesirinin çok da derin izler taşımadığı kanaatini paylaşmıştır.²⁴⁵

Ahmed Yesevî'nin hocaları içerisinde ismi belli olan tek şahsiyetin Arslan Bâb olduğu bilinen bir gerçektir.²⁴⁶ Ancak Arslan Bâb ile ilgili malumatlarda da onun ne zaman doğduğu ve öldüğü ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Menkıbelerle örülü bir şahsiyete büründürülmüş olan Arslan Baba'nın sahabeden olup Hz. Peygamber'den aldığı emaneti Ahmed Yesevî'ye teslim etmek için görevlendirildiği, yine rivayetlere göre bu emanetin hurma veya hırka olduğu şeklindedir.²⁴⁷ Ancak bilhassa burada geçen hurma ifadesi mistik bir sembolü işaret etmektedir.²⁴⁸ Nitekim Ahmed Yesevî'nin bir hikmetinde dört yaşında Peygamber'imizin kendisine hurma verdiğini dile getirmesi²⁴⁹ bu görüşü destekler mahiyettedir.

Ahmed Yesevî, hikmetlerinin birinde yedi yaşında Arslan Bâb ile tanıştığını, yine Hz. Muhammed'in tebliğ vazifesini Arslan Bâb'dan devraldığını şöyle dile getirmiştir:

Yedi yaşta Arslan Bâb'a selâm verdim;

Hak Mustafa emanetini lutfedin! Dedim;

²⁴² *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 18-19.

²⁴³ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 79.

²⁴⁴ Nâdirhan Hasan, "Arslan Bâb ve Ahmed Yesevî", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 24 (2009), 1-3.

²⁴⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 123.

²⁴⁶ Zikirya Janderbek Zamanhanulı, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Tarihindeki Yeri*, 114.

²⁴⁷ Hamid Algar, "Arslan Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/400.

²⁴⁸ Abdullah Şengül, "Yesili Hoca Ahmet Üçlemesinde Sembolik Unsur Olarak Hurma", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2017), 6.

²⁴⁹ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 69.

Hem o vakit bin bir zikrini tamam ettim;

Nefsim ölüp lâ-mekâna yükseldim işte.²⁵⁰

Başka bir hikmetinde ise Arslan Bâb'ın Hz. Peygamber tarafından görevlendirildiği ve emaneti teslim için Ahmed Yesevî'nin doğumunu uzun yıllar beklediği şu şekilde aktarılmıştır:

Bir gün dedi Mustafa, veririm sana hurma.

Helal her zaman sakladı, Babalar Baba'sı Arslan-Baba.

Bizden sonra çok zaman, geçtikten sonra bir oğlan .

Doğuluyor bir lider, Babalar Baba'sı-Arslan Bab'a.

Bunu ona veriniz, verdikte ismini sorunuz.

Ondan sonra bilersiz, Babalar Baba'sı Arslan Baba.

Onun adı Ahmettir, zatı onun Rahmetdür

Seçtiği ümmetin, Baba'lar Baba'sı Arslan Baba.

Arslan dedi: Ya, Nebi! Akır gelip yaşlandım,

O zamana yeter miyim? Babalar Baba'sı Arslan Baba.

Nebi dua kılıyor. “Amin” diye hepsi katıldı.

Şat-Şadıman oldu onlar, Babalar Baba'sı Arslan Bab'a.

Kabul kıldı, can aman. Boynuna aldı emanet.

Emire boyun sundu. Babalar Babası Arslan Baba.²⁵¹

Arslan Bâb veya Baba'nın hikmet ve menkıbelerdeki efsanevî yönünü bir kenara bırakacak olursak, kaynaklarda ittifak edildiği üzere Arslan Baba'nın oğlu Ahmed Yesevî'nin başta önde gelen talebesi Mansur Ata olduğu gerçeği,²⁵² “Ata” kavramının Türkistan'da yaygın olduğu ve başta Ahmed Yesevî olmak üzere ondan sonra gelen bir çok talebesinin de bu unvanı kullanması Arslan Bâb'ın menkıbevî kişiliği yerine gerçek

²⁵⁰ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 61.

²⁵¹ Zikirya Janderbek Zamanhanulu, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Tarihindeki Yeri*, 115.

²⁵² Algar, “Arslan Baba”, 3/400.

kişiliğini yansıtmaktadır.²⁵³ Ayrıca Ata kelimesinin Türkçe bir kelime olup “Baba” anlamını taşıdığını,²⁵⁴ bilhassa hâlen Türkistan’da “Bâb”, “Baba” veya “Arslan” tabirlerinin bölgenin önde gelen tasavvuf büyükleri için kullanılan tabirler olduğu ve geçmişte örneklerinin de bulunduğu gerçeği bu durumu gözler önüne sermektedir.²⁵⁵ Ahmet Yaşar Ocak, Arslan Baba hakkında bir Melâmetî-Kalenderî şeyhi olabileceğini söylemiştir. Nitekim XI. yüzyılda vefat eden Kalenderî şeyhleri arasında Baba Tâhir-i Uryânî Hemedânî isimli bilinen bir zatın “Baba” unvanını kullanması ve bu vasıfta çok sayıda şeyhin varlığı bilinmektedir.²⁵⁶ Arslan Bâb’ın Peygamber sahabesi olarak yaklaşık 5 asırlık bir ömre sahip olması, Ahmed Yesevî’ye emaneti teslim edişinin tarihi gerçeklerle örtüşmemesi, onun bölgede tanınan Türk tasavvuf büyükleri arasında yer alabileceğini göstermektedir.

Hız. Peygamber’den sonra yaklaşık beş asırlık bir yaşam sürdüğü rivayetinin varlığı ve hakikat yönüyle bağdaşmaması bu düşüncemizi desteklemektedir. Ayrıca Arslan Baba yukarıda anlaşılabileceği üzere bir şahıs ismi olmayıp, daha çok bir unvanı belirtmektedir. Kanaatimizce bu durum menkıbelerle örülü bir geçmişe sahip olan Arslan Baba’yı gerçek kimliğiyle tanımanın önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Yesevî talebelerinden Zengi Ata’nın (ö. 656/1258) Arslan Baba’nın öz torunu olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, yaşamının menkıbelerde aktarıldığı şekilde gerçekleşmiş olması gerçeklikten uzaktır.²⁵⁷ Kendisi bir hikmetinde hurmayı teslim ettikten sonra Arslan Baba’nın vefat ettiğini, ardından mektebe varıp burada ilmî açıdan büyük bir bilgi birikimi edindiğini söyler.²⁵⁸

3.4.2. Yusuf Hemedânî

Ahmed Yesevî’nin Yesi’den sonraki diğer bir eğitim durağı Buhara şehridir. Arslan Baba’nın vefatından sonra buraya yerleştiği bilinmektedir.²⁵⁹ Başka bir

²⁵³ Necdet Tosun, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Yesevîyye" (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/477-488.

²⁵⁴ Mahmud el-Kâşgarî (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007), "Divânü Lugâti't Türk", 157.

²⁵⁵ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 57.

²⁵⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 55-56.

²⁵⁷ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 63.

²⁵⁸ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 61.

²⁵⁹ Cemal Tosun, "Hoca Ahmed Yesevî, Hayatı, Eserleri ve Toplumu Eğitime Metodu", *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/6 (2000), 121.

rivayette Semerkant'a gittiği yönündedir.²⁶⁰ Ancak bu rivayet pek sağlam görülmemiştir.²⁶¹

Özellikle medreseleri ile meşhur olan Buhara şehrine çok sayıda Türkistanlı talebelerin gelmesi,²⁶² Ahmed Yesevî'nin Buhara'ya geldiğini aktaran bilgilerin varlığı ihtimal dahilindedir.²⁶³ Ancak bu ihtimal gerçek olsa bile Ahmed Yesevî'nin Buhara'dan ayrılıp Türkmenistan'a hangi tarihte geldiğine dair kesin bilgi yoktur.²⁶⁴

XII. yüzyılda Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşadığı dönemde Buhara, Samanoğulları'nın egemenliğinden çıkmış olup Karahanlılar'ın egemenliğine geçmişti.²⁶⁵

Buhara, o dönemde büyük bir eğitim merkezi olup İslami ilimlerin okutulduğu, medreselerin yer aldığı bir şehir konumundaydı. Buraya farklı yerlerden çok sayıda kişiler gelip İslamî ilimler öğrenirdi.²⁶⁶

Bölgeye Karahanlılar'ın hâkim olmasıyla birlikte İslamiyet'in buradaki itibarı artarak devam etti. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in ilk kez bu devlet tarafından Türkçe'ye tercüme edilmesi Türkler arasında İslamiyet'in benimsenmesini arttırdı.²⁶⁷

Buhara'ya yerleşen Ahmed Yesevî, burada bölgenin büyük alimlerinden biri olan Şeyh Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140) ile tanıştıktan sonra onun talebesi oldu.²⁶⁸ Ahmed Yesevî'nin talebelik hayatında Yusuf Hemedânî ile birlikte birçok şehre gittiği bilinmektedir.²⁶⁹

Yusuf Hemedânî, ismini yaşadığı bölgeden alması muhtemeldir ki kendisi Hemedan civarında Bûzenecird denilen bir köyde, H. 440/441 ile M. 1048/1049'da

²⁶⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 126.

²⁶¹ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 79.

²⁶² Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 325.

²⁶³ Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 123.

²⁶⁴ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 64.

²⁶⁵ Ramazan Şeşen, "Buhara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/365.

²⁶⁶ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 18.

²⁶⁷ el-Müheymid, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", 288.

²⁶⁸ Yusuf Ekinci, *Hoca Ahmed Yesevî* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 23.

²⁶⁹ Mahmut Tezcan, "Ahmed Yesevî'nin Türk Din Anropolojisindeki Yeri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 26/1 (1993), 1.

dünyaya gelmiştir. 18 yaşında medrese eğitimi için Bağdat'a giden Yusuf Hamedânî, Nizamiye Medresesi'nin Şâfîî alimlerinden Ebû İshak eş-Şîrâzî'den ders aldı.²⁷⁰

Yusuf Hamedânî'nin medrese eğitiminde fıkıh'ta Ebû İshak eş-Şîrâzî'den (ö. 476/1083), hadis ilminde Hatîb el-Bağdadî'den (ö. 463/1071) ve tasavvuf alanında ise Ebû Ali Fârmedî'den (ö. 477/1084) ders aldığı bilinmektedir. Kendisinin daha sonra birçok talebesini de alarak Maverâünnehir bölgesine geçtiği bilinmektedir.²⁷¹

Yusuf Hamedânî'nin Allah yolunda tebliğ faaliyetleri maksadıyla Türkistan'ın bir çok şehrine gittiği ve bu şehirler arasında yer alan Merv, Buhara, Herat, Semerkand gibi yerlerde çok sayıda insanın Müslüman olmasında etkili olmuştur.²⁷²

Ahmed Yesevî'nin Yusuf Hamedânî'nin talebesi olduğuna dair bilgi veren Alî Şîr Nevâyî, "*Nesâyimü'l-Muhabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve*" adlı eserinde kendisinden sonra dört kişiyi vekil olarak bıraktığı, bu isimlerin sırasıyla Hâce Abdullah-i Berki, Hâce Hasan-ı Endâkî, Hâce Ahmed Yesevî ve Hâce Abdul-halîk-i Gucduvânî olduğunu kaydetmiştir. Bu kişiler Yusuf Hamedânî'den sonra onun irşad ve davet görevini teslim almış, hatta Hâce Ahmed Yesevî bu görevde iken bulunduğu makamı Hâce Abdul-halîk'a devrederek Türkistan'a geçtiği dile getirilmiştir.²⁷³ Ayrıca bu durumu birçok menakıb kitabı da zikretmiştir. ²⁷⁴ Ahmed Yesevî'nin Buhara'dan Türkistan'a geçişi ile ilgili manevi bir çağrıya icabet ederek gittiği de dile getirilmiştir.²⁷⁵

Nitekim o *Divân-ı Hikmet*'te Türkistan'a döndüğüne dair durumu şöyle zikretmiştir:

Kul Hâce Ahmet, söylediği hakkın yâdı;

İşitmeyen dostlarına kalsın öğüdü;

Gurbet çekip öz şehrine dönüp geldi;

Türkistan'da mezar olup kaldım işte.²⁷⁶

²⁷⁰ Necdet Tosun, "Yûsuf el-Hamedânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/12.

²⁷¹ Fatkhiddin Mansurov - Faudzinaim Hj. Badaruddin, "Hâce Yusuf Hamedani: İki Büyük Sufi Tarikatının İlham Kaynağı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/16 (ts.), 161-162.

²⁷² Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 69-70.

²⁷³ Alî Şîr Nevâyî, *Nesâyimü'l-Muhabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), 231-232.

²⁷⁴ Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, 68.

²⁷⁵ Safiyyüddin, *Reşahat*, 11.

²⁷⁶ *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 103.

Kendisi *Divân-ı Hikmet*'te 27 yaşında Pîr'i bulduğunu ve onun izinden gittiğini şöyle dile getirmiştir:

Ben yirmi yedi yaşta piri buldum;
Gördüğüm her sırrı perde ile sarıp örttüm;
Eşiğine yaslanarak izini öptüm;
O sebepten Hakk'a sığınp geldim işte.²⁷⁷

Köprülü ise bu ismin Yusuf Hemedânî olabilme ihtimalini dile getirmiştir.²⁷⁸ Ancak Ahmed Yesevî'nin Yusuf Hamedânî'nin talebesi olduğuna dair, bir çok kaynak bu bilgiye yer vermekle birlikte bilhassa Nakşibendiler'in XV. yüzyılda Türkler üzerindeki tesirlerini arttırmak için Yesevîlik ile Nakşibendîlik arasındaki bağı Yusuf Hamedânî üzerinden yürütmesi tamamen stratejik bir hamle olmakla birlikte hakikat yönü zayıf bulmuştur.²⁷⁹ Hazînî, Nakşibendiyye tarikatının Yesevîyye tarikatına muhtaç olduğunu aktararak, Ahmed Yesevî'nin diğer evliyalarından çok daha üstün olduğunu dile getirmiştir.²⁸⁰

Yusuf Hemedânî'nin Ahmed Yesevî'ye intisâbı Nakşibendilerin Orta Asya üzerindeki tesirlerini arttırmak amacıyla ortaya koydukları bir görüşün ötesine geçememiştir. Nitekim Yesevîlik ile Nakşibendilik arasında sesli ve sessiz zikir farkı, Yesevîlik'te kadının erkekler içerisinde zikir halkasında yer alması ve bu zikir halkaları içerisinde müzik eşliğinde raks u sema yapılması gibi çok keskin bir sınır olduğu aşikârdır.²⁸¹

Yusuf Hemedânî'nin talebeleri arasında yer alan Hâce Abdullah-ı Berakî ile Hâce Hasan-ı Endâkî'nin Buhara'da hizmet ettiği bilinmekle birlikte, kendilerinden sonra görevi kime devrettiklerine yönelik herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun dışında

²⁷⁷ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 79.

²⁷⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 83.

²⁷⁹ Zikirya Janderbek Zamanhanulı, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Türk Tarihindeki Yeri*, 118-119. Bahaeddin Nakşibendî (ö. 791/1389)'ye nispet edilen tarikatın ana vatanı Orta Asya'dır. İslam dünyasında Kâdiriyye'den sonra en yaygın olan tarikattır. (bkz. Hamid Algar, "Nakşibendiyye", TDV Yayınları)

²⁸⁰ Hazînî, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 100.

²⁸¹ Yaman, *Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 37-38.

Yesevîyye ile bağlantısı olan kişilerin “Hâce” yerine “Ata” unvanını benimsemeleri ve kullanılan bu kavramların bölge itibarıyla farklı kesimlere hitap ettiği bilinmektedir.²⁸²

Rivayete göre Yusuf Hemedânî'nin daha sağlığında talebesi olan Abdülhalık Gücdevanî'nin bir sorusu üzerine cevaben kendisinden sonra sırasıyla kimin geçeceğini bildirmesi, devamında Ahmed Yesevî'nin hayatına dair tafsilatlı bir bilgiyi aktarması²⁸³ silsile de aktarılan bilgilerin ancak vahye dayalı bir sürecin devamında ortaya çıkabileceği, bu rivayetin sağlam bir temele dayanmadığı ortaya çıkmaktadır.

Nitekim “*Nakşibendiliğin Oluşum Tarihi*” adlı eserinde bu konuya değinen Memmedov Rauf, Abdülhalık Gücdevânî ile Yusuf Hemedânî'nin asla bir araya gelmediğini ayrıntılarıyla aktarmıştır.²⁸⁴

Hoca Ahmed Yesevî ve Nakşibendilik ile ilgili araştırmalarıyla tanınan De Weese'nin görüşüne göre, Ahmed Yesevî'nin Yusuf Hemedânî'nin talebesi olarak gösterilmesinde etkili olan hususun, Nakşibendilerin kendi popülitelerini arttırmak amacı taşıdığı ifade edilmiştir.²⁸⁵

İncelemiş olduğumuz *Divan-ı Hikmet* başta olmak üzere, Yesevîlik hakkında başucu kaynak olarak gösterilen *Nasab-name* nüshalarında Yusuf Hemedânî'nin isminin yer almaması, işin enteresan boyutlarından biridir. Kaynaklarda Ahmed Yesevî'nin öğrencisi olarak gösterilen Hâkim Süleyman Ata'nın hikmet ve kıssalarını incelememiz sonrasında Arslan Baba zikredilmesine karşın, Yusuf Hemedânî ismine rastlanmamıştır.

O halde yukarıdaki bilgilerden de hareketle gerek Arslan Baba'nın gerçek kimliği hakkında bilgiye sahip olmak gerekse “27 yaşında Pirî buldum” ifadesi ile kastedilen kişinin Yusuf Hemedânî oluşu ile ilgili bir neticeye varmak mümkün görünmemektedir.

3.5. Talebeleri

Rivayete göre, Ahmed Yesevî'nin himayesinde on iki bin talebesinin bulunduğu ve bu talebelerin uzun süre Ahmed Yesevî'nin önderliğinde yetişmiştir. Daha sonra bu

²⁸² Hamid Algar, “Hâcegân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/431.

²⁸³ Bahattin Turgut, “Ahmed Yesevî Üzerine Çalışmalar: Fuad Köprülü Örneği”, -*Yesevîlik*-, ed. Cengiz Çuhadar vd. (VI. Uluslararası Şeyh Şa'ban-Veli Sempozyumu, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2018), 373.

²⁸⁴ Rauf Memmedov, *Nakşibendiliğin Oluşum Tarihi* (Bakü: İcmal Yayınları, 2016), 121-130.

²⁸⁵ Devin Dewese, “The Mashâ'ikh-ı Turk And The Khojagân: Rethinking The Links Between The Yasavî and Naqshbandî Sufi Traditions”, *Journal of Islamic Studies* 7/2 (1996), 187-193.

talebeler tebliğ faaliyetleri ile meşgul olup doğu ve batıda yayılmak üzere insanları Allah yoluna davet etmişlerdir. Keramet ehli olarak adlandırılan bu talebelerin bir kısmı başlangıçta Ahmet Yesevî yoluna karşı çıkmışlarsa da daha sonra şeyhin keramet ve büyüklüğünü görünce bu davranışlarını terk etmişlerdir.

Talebeleri arasında öne çıkan isimler başta Sûfî Muhammed Danişmend olmak üzere sırasıyla Süleyman Hakîm Atâ, Baba Maçîn, Emîr Ali Hakîm, Şeyh Hasan Bülganî, İmam Mergazî, Şeyh Osman Magribî ve bunlar arasında ayrıca Hacı Bektaş-ı Rûmî'nin adı da zikredilmiştir.²⁸⁶ Rivayete göre, Hoca Ahmed Yesevî'nin talebelerinden biri de Lokmân-ı Perende'dir. Lokmân-ı Perende, Hacı Bektaş-ı Rûmî'nin hocası olarak bilinmektedir.²⁸⁷ Ahmet Yesevî'nin ilk talebesinin meşhur Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata olduğu bilinmektedir. Mansur Ata'nın ardından sırasıyla çocukları olan Abdulmelik Ata, Tac Hoca bu görevi devralmıştır. Bilindiği üzere Tac Hoca'nın da Zengî Ata adıyla nam salmış bir oğlu bulunmaktadır.²⁸⁸

Mansur Ata'dan sonraki talebesinin Harezmlî Said Ata (ö. 582/1186)'dır. Ancak onun bu öğrencisi ile ilgili yeterli malumat bulunmamaktadır.²⁸⁹ Harezmlî Said Ata'dan sonraki talebesi de Sûfî Muhammed Dânişmend'tir. Kendisi Otrar'da irşad faaliyetlerinde bulunmuş, burada bulunan halkın sohbetlerine iştirak etmiştir. Ayrıca türbesi Otrar'dadır.²⁹⁰

Talebeleri içerisinde dördüncü sırada yer alan ve en çok bilinen kişi Hakîm Ata²⁹¹ olmakla birlikte asıl ismi Süleyman'dır. Kendisinin Harizm'de doğduğu ve Bakırgan da vefat ettiği bilinmektedir. (ö.582/1186) Türkler içerisinde saygın bir konuma sahip olan Hakîm Ata, tıpkı hocası gibi hikmetleriyle ön plana çıkarak İslamiyet'in yayılmasında etkili olmuştur. ²⁹² O, hikmetlerinin birçoğunda şeyhi Ahmet Yesevî'den bahsetmiş, hikmetlerinde kendisini Kul Süleyman olarak ifade etmiştir.²⁹³

Yukarıda da ismi geçtiği üzere Zengî Ata, Hakîm Ata'nın talebeleri içerisinde en tanınan kişidir. Hatta Yesevîlik silsilesinin devam noktalarından biri de Zengî Ata'nın

²⁸⁶ Hazini, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 94-98.

²⁸⁷ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, 1/485.

²⁸⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 152.

²⁸⁹ Kenjetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Ahlak Felsefesi*, 40.

²⁹⁰ Dânişmend, *Mir'âtü'l-Kulûb*, 9-12.

²⁹¹ Tosun, "Yesevîye", 43/488.

²⁹² Sever, *Hakîm Süleymân Ata (Ahmed Yesevî'nin III: Halifesi) Hikmetler ve Kıssalar*, 7-9.

²⁹³ Sever, *Hakîm Süleymân Ata (Ahmed Yesevî'nin III: Halifesi) Hikmetler ve Kıssalar*, 88-93.

talebeleri arasında yer alan Uzun Hasan Atâ, Bedr Atâ ve özellikle Seyyid Atâ ile Sadr Atâlar olmuştur.²⁹⁴

3.6. Eserleri

3.6.1. Divân-ı Hikmet

Hikmet kavramının yaygın olarak kullanıla gelmesinin X. yüzyıldan itibaren olduğu bilinmektedir. Bu kavram sadece Ahmed Yesevî'nin eserine özgü olmayıp tasavvufî manzumeleri içine alan şiir türündeki eserlere de isim olarak verilmiştir. Doğu Türkleri içerisinde dervişler, hikmet kavramını genel olarak yazmış olduğu şiirlerde de kullanmaktadır.²⁹⁵

Nitekim Ahmed Yesevî'nin talebelerinden Süleyman (Hakîm Ata), *Bakırgan Kitabı* adlı eserinde “*Hikmet ve Kıssalar*” başlığı altında şiirlere yer vermiştir.²⁹⁶ Ancak “*Divân-ı Hikmet*” başlığı Ahmed Yesevî tarafından bizzat verilmediği bilinmektedir.

Bu ismin sonraki dönemlerde Yesevî dervişleri tarafından verildiği tahmin edilmektedir.²⁹⁷ Bu görüşü destekleyen eserlerden biri de Fazlullah b. Rûzbihan'a ait olan “*Mihmânneâme-i Buhârâ*” (915/1509-10) adlı eserdir. O, eserinde bu konuya temas ederek Ahmet Yesevî'nin kabrinde okuduğu Yesevî kitabından bahsederken “*Divan-ı Hikmet*” ismine rastlamadığını bildirmiştir.²⁹⁸

Eldeki hikmetlerin yazılış tarihleri incelendiğinde Ahmed Yesevî'den sonraki dönemlere denk gelen kayıtlara rastlanılmıştır. Bu kayıtların en erken tarihlisinin XVI-XVII. yüzyıla ait olduğu bilinmektedir. Hikmetlerin sonradan ve farklı kişiler tarafından derlenmesi sonrasında ortaya çıkan derlemelerin hikmet sayısının birbirinden farklı olduğu görülmektedir.²⁹⁹

Divân-ı Hikmet eseri Ahmed Yesevî'ye nispet edilse de onun kaleminden dökülmediği söylenmiştir. Bilhassa nüshaların toplandığı bölgelerin birbirinden farklı

²⁹⁴ Eyüp Baş, “Ahmed Yesevî'nin Bektaşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 30.

²⁹⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 192.

²⁹⁶ Mustafa Sever, *Bakırgan Kitabı*, ed. Funda Toprak (Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2018), 79.

²⁹⁷ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 40-41.

²⁹⁸ Kemal Eraslan, “Dîvân-ı Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/429.

²⁹⁹ Özköse, “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, 303.

olması, ³⁰⁰ hikmetlerin farklı nüshalarının bulunması eserin özgün bir yapıya sahip olmadığını gösterir. Nitekim nüshalar farklı içeriklerden meydana gelip lehçeler yönüyle de farklılık arz etmektedir. Hikmetlerin zamanla değişikliğe uğraması, özgünlüğünü kaybetmesi sonucunda farklı bir yorum ortaya çıkmıştır. Bu yorum beraberinde hikmetlerin kim tarafından yazıldığını veya toplandığını akla getirmektedir. Ancak her ne kadar birbirinden farklı nüshaya sahip hikmetler olsa da bu hikmetlerin Türklerin zihin dünyasında birleştirici bir rol üstlendiği görülmektedir. Ayrıca hepsinin özünde Ahmet Yesevî ve onun Yesevîyye tarikatının yansımaları mevcuttur.³⁰¹

Ancak şu aşamada hikmetlerin tamamının Ahmet Yesevî söylemi olduğunu ifade etmek isabetli bir görüş olmayacaktır. Ahmet Yesevî'den sonra yaşamış olan şahsiyetlerin *Divân-ı Hikmet*'te yer alması bu durumun en açık göstergelerinden biridir. Nesîmî 820/1417(?) ismi buna örnek olarak gösterilebilir.³⁰²

Bununla birlikte hikmetleri inceleyen akademisyenlerin de araştırmaları sonrasında, hikmetlerin tamamının Ahmed Yesevî'nin bizzat kendi kaleminden aktarılmadığına dair ortak kanaate vardıkları görülmektedir. Elbette ki bu durum *Divan-ı Hikmet*'in Ahmed Yesevî'ye ait olmadığı görüşünü ortaya çıkarmaz. Tüm bunlar onun hikmetlerinin mahiyetine gölge düşürmemelidir. Hikmetlere sahip çıkma adına gerekli hassasiyet ve özen gösterilmelidir.

Hikmetlerde kullanılan dile bakıldığında, insanlar üzerinde bıraktığı etkiden hareketle anlaşılır olduğu çok açık bir şekilde görülmektedir. Hikmetlerin halk nezdinde dilden dile aktarılması bu durumu ispatlamaktadır. Muhataplarına daha çok Doğu Türkçesi ile seslenen Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde Göktürk, Uygur ve Karahanlı kökenli kelimelere rastlanması çok da şaşılacak bir durum değildir. Bunun yanı sıra hikmetlerinde Arapça ve Farsça kelimelere de yer vermiştir.³⁰³ Daha çok ders verme niteliğinde bir eser olan *Divân-ı Hikmet*, okuyucusuna ahlâkî öğütlerde bulunmaktadır.³⁰⁴

³⁰⁰ Ahmet Özkan, "Yesevîlik'te Toplu Zikirlerle Kadınlara İştiraki İddiaları Üzerine Değerlendirmeler", *Ekev Akademi Dergisi* 80 (2019), 29.

³⁰¹ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 17.

³⁰² *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 41.

³⁰³ Necdet Şengün, "Divân-ı Hikmet'te Dil, Anlatım ve Muhteva Hususiyetleri", *Diyanet İlmî Dergi* 52/4 (2016), 133-135.

³⁰⁴ Tuba Onat Çakıroğlu, "Ahmed Yesevî'nin Klâsik Türk Edebiyatı'na Tesiri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/44 (2016), 171.

Hikmetlerinde insanlara mesaj verirken yalın bir üslubu tercih eden Ahmed Yesevî, İslam dininin kural ve kaidelerini tasavvuf ve tarikat ekseninde birleştirerek Türklerin İslamiyet’i seçmesinde etkili olmuş, Ehl-i Sünnet bir anlayışa sahip olmuştur.³⁰⁵

Hikmetlerin içerik olarak insana katmış olduğu birçok değeri bulunmaktadır. Bunlar insanoğlunda bulunması gereken evrensel değerleri de kapsamaktadır. Bunun yanı sıra başta bir Müslümanda bulunması gereken hasletlerin yanında, evrensel değerlere ters düşen davranışlardan uzaklaşılması adına hikmetlerde nasihatlere de yer verilmiştir. Bu değerler sadece Müslümanlara değil, aynı zamanda tüm insanlığa hitap etmiştir.³⁰⁶

Onun hikmetlerinde her zaman Kur’ân ve hadisler ön planda tutulmuştur. O, ilahi mesajın toplum tarafından algılanması adına gayret etmiştir.³⁰⁷ Nitekim kendisi hikmetlerinin özünde her zaman Allah kelamını vurguladığından bahsetmiştir.³⁰⁸ Başka bir hikmetinde ise hikmetlerinin hadislerle olan bağlantısına dikkat çekmiştir. Onun hikmetlerinde çok sayıda hadîse yer verilmiş, ayrıca hadislerden nasiplenmeyen kişilerin kötü kimseler arasına gireceğini belirtmiştir.³⁰⁹

Şiirlerinin toplandığı eserin isminde “Hikmet” kavramının geçmesindeki sır, kaynağının Kur’ân ve hadis olmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir.³¹⁰

Onun kullandığı dilin Türkçe olması her ne kadar bazı âlimler tarafından hoş karşılanmasa da o, hikmetlerinde geçen ayet ve hadis manalarını Türkçe aktarmaya devam etmiştir.³¹¹

³⁰⁵ Emine Yenterzi, “Ahmed-i Yesevî’den Öğütler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (1997), 77.

³⁰⁶ Arzu Şeyda Güven, “Aktarılan Değerler Açısından Divan-ı Hikmet”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 60 (2017), 306-307.

³⁰⁷ Ahmet Yıldırım, “Hoca Ahmed Yesevî ve İslâm Medeniyetindeki Yeri”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 12/45/46 (2015), 57-58.

³⁰⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 152.

³⁰⁹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 489.

³¹⁰ “Esere *Dîvân-ı Hikmet* adının verilmesinde; ‘Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi ayette geçen hikmet sözünün ‘Kur’ân-ı Kerîm’in muhtevası, hükümleri veya ilim anlamlarını taşıması ve ‘Şiirin bir kısmı şüphesiz ki hikmettir.’ hadisinin rolü olması muhtemeldir.” Hikmet kelimesi lügatlerde birbirine yakın tanımlarla verilirken, en yaygın şekliyle “dinî-tasavvufî özlü söz” olarak kabul edilir. “Ahmed Yesevî’nin manzumelerine hangi nazım şekliyle yazılırsa yazılınsa ‘hikmet’ adı verilmiştir. İster Hoca Ahmed Yesevî tarafından ister onun yolundan giden dervişler eliyle olsun, onun şiirlerine ‘hikmet’ ve bunların bir araya getirildiği kitaba da *Dîvân-ı Hikmet*’ denmiştir. Daha sonraları ise bu tarzda yazılan şiirlere ‘hikmet’ adı verilmiştir.” Ercan Petek - Serdar Dağistan, “Divan-ı Hikmet’in Yeni Bir Nüshası ‘Kökşetav Nüshası’”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 43 (2017), 209.

³¹¹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 169.

Hikmetlerin boyutunun halk tarafından algılanması adına süslü bir dil kullanmak yerine, toplumun kullandığı dili tercih etmiştir. Öğretici bir edayla hikmetleri aktaran Ahmed Yesevî bu manada eğitici kimliğiyle de ön plana çıkmıştır.³¹² Bu yaklaşımın bir benzerini Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* eserinde de görmek mümkündür. Eserinde nasihatlerde bulunan Yusuf Has Hacib hikmet tarzı söylemlerde bulunmuş, Türkçe dilini esas almıştır.³¹³

O hikmetlerini aktarırken yaşadığı dönemin insanına verilen mesajı algılaması için gayret etmiş, onun bu gayreti sayesinde hikmetlerinin boyutları insanlar tarafından anlaşılmiş, benimsenmiş ve adeta toplumun bir parçası haline dönüşmüştür. Nitekim onun ölümünden sonra da hikmetlerinin toplumda dilden dile aktarılması, ilâhi tarzında mûsiki eşliğinde söylenişi o kadar yaygın olmuştur ki, Ahmet Yesevî'den sonra gelen talebelerinin de Ahmet Yesevî tarzında hikmet söyleme geleneği devam etmiştir.³¹⁴

3.6.2. Fakr-nâme

Ahmet Yesevî'ye ilişkin bir yapıt olarak sunulan *Fakr-nâme*, kimilerince *Divân-ı Hikmet*'ten bağımsız bir eser olarak değerlendirilmiştir.³¹⁵ Fakr-nâme, Arap alfabesiyle yayınlanmış; mana itibariyle Türkçeden oluşan daha çok metin olarak düz yazı görünümündedir. Bu eser, *Divan-ı Hikmet*'in Kazan ve Taşkent baskılarında yer alan giriş bölümünde yer almaktadır.³¹⁶

Fakr-nâme ile ilgili bilgi veren Kemal Eraslan, eserinde *Fakr-nâme*'nin *Divan-ı Hikmet*'in içerisindeki girişte yer alması sebebiyle bu eserin, *Divan-ı Hikmet*'ten müstakil

³¹² Gencay Zavotçu, "Hikmetlerin Dilinden Hoca Ahmed Yesevî", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2017), 292.

³¹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959), 1-39.

³¹⁴ Şengün, "Divân-ı Hikmet'te Dil, Anlatım ve Muhteva Hususiyetleri", 133.

³¹⁵ *Fakr-nâme*; "esas itibariyle fakrı, fakr'ın önemini ve makamlarını belirtmeye çalışan öğretici (didaktik) müstakil eser olduğu gibi, tasavvuf ve tabakat kitaplarında birer bölüm halinde yer alan eserler de olabilir. Bu eserler; dinî, tasavvufî, ahlakî, sosyal, toplumu birleştirici ve bütünleştirici konuları ele alır. *Fakr-nâme*'ler; hitap ettiği kitleye göre hazırlanan kitabın asıl amacına göre manzum ve mensur olarak yazılabilirler. *Fakr-nâme*'lerin esas konusunu teşkil eden fakr, zâhirî olarak yoksul bir hayat süren, dünya nimetlerini hiçe sayarak azla yetinen, alçak gönüllü, nefesine düşkünlük göstermeyen, Tanrı'dan gayriyi düşünmeyen ve kendini Tanrı'ya veren kişiye denir. İşte bu vasıflara sahip olan fakr, ehli sâlik, tarikatteki dereceleri birer birer geçerek seyr-i sülûku tamamlarken bu vasıfları da kazanmış olur. Nihayet son merteye kalır ki o da fenâ fi'llah mertebesidir. Bu, kendi varlığını Tanrı'nın varlığında yok etmesi, yani Tanrı ile buluşmasıdır." Bk. Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 77-78.

³¹⁶ Necdet Tosun, "Yesevîlik Araştırmaları için Bazı Mühim Kaynak Eserler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2019), 84.

olamayacağını sonucuna varmıştır. Ayrıca *Fakr-nâme*'nin sadece Taşkent ve Kazan da yayımlanan *Divân-ı Hikmet* nüshalarında yer alması, bu risalenin sonradan *Divân-ı Hikmet*'i düzenleyenlerce yerleştirdiğini göstermektedir.³¹⁷

Bu konudaki diğer bir görüş ise Abdurrahman Güzel'in "*Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*" eserinde onunla benzer görüşte olan Carmuhammed-Uli M. tarafından dile getirilmiştir. Abdurrahman Güzel eserinde, *Fakr-nâme*'nin *Divân-ı Hikmet*'ten bağımsız bir eser olduğunu şekil ve kapsam itibarıyla ortaya koymuştur. Bu durum *Fakr-nâme*'de hitap edilen kesimin *Divân-ı Hikmet*'e göre farklılık gösteriyor olmasıdır. *Fakr-nâme*'de sadece tarikat mensubu sûfilere seslenirken, *Divân-ı Hikmet*'te hem sûfilere hem de halka seslenilmiştir. Ayrıca *Fakr-nâme* tarikat mensubu sûfiler için bir yol gösterme şeklinde bir özelliğe sahiptir.³¹⁸

Yesevîlik tarikatı ile ilgili temel düsturların aktarıldığı eserde,³¹⁹ Fakr anlayışı ile ilgili bilgi veren Ahmed Yesevî, Fakr sıradan bir insanın erişemeyeceği bir makam olarak nitelendirmiştir. Ona göre fakirlik yedi kat semânın da üstünde yer almıştır.³²⁰ *Fakr-nâme* içerik itibarıyla Hoca Ahmed Yesevî'nin dilinden aktarılan ve tarikat erbabına gösterdiği yol haritasıdır. Nitekim o seslendiği kitleye defalarca Ey Derviş!, Ey Talib! şeklinde hitap ederek muhataplarını uyarmıştır.³²¹

Dervişlik makamına erişmenin basamaklarını dile getiren Ahmed Yesevî, Hz. Ali'den naklen bu makamın kırk aşamasından bahsetmiş, bu aşamaları başarıyla geçen kişi iflah olur aksine istikamette giden kişinin de gafil olacağından söz etmiştir. Bu kırk makam dört ayrı makamdaki meydana gelmiştir. Ayrıca bunların her biri kendi içerisinde on makamdaki oluşmuştur. Bunlar: şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat makamıdır.³²²

Eserde dervişlere nasihatler verilmiş, sonlara doğru ise bu nasihatler adeta bir vasiyetnameye dönüşmüştür.³²³ Her ne kadar içeriğin tamamen Ahmed Yesevî tarafından yazıldığına dair bir tespit olmasa bile, *Fakr-nâme*'de Ahmed Yesevî'nin düşünce

³¹⁷ Kemal Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi* (Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi, 2016), 9.

³¹⁸ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 80.

³¹⁹ Tosun, "Hoca Ahmed Yesevî, Hayatı, Eserleri ve Toplum Eğitim Metodu", 123.

³²⁰ Kadir Özköse, "Ahmed Yesevî'nin Fakr Anlayışı", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (2016), 15.

³²¹ Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, 48.

³²² Kemal Eraslan - Necdet Tosun, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi* (Ankara: Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2016), 54-59.

³²³ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 84-85.

dünyasındaki izlenimleri ve talebelerine seslenişini çok açık bir şekilde görebilirsiniz. Kanaatimizce, bu durum bile *Fakr-nâme*'nin Yesevî'den bağımsız olduğu düşüncesiyle örtüşmemektedir.

3.6.3. Risâle Der-Âdâb-ı Tarîkat

Bu yapıt Farsça kaleme alınmış olup, içerik olarak tarikat usul ve erkanının yanında talebelere yol göstermiştir. Dervişliğin esaslarını da aktaran bu eser Allah'a tam manasıyla teslimiyeti anlatmaktadır. Bu eserin Taşkent'te üç yazma nüshası bulunmaktadır. Eser, Farsça aslından çevirisi yapılarak Kazak Türkçesi'ne aktarılmıştır. S. Mollakanagatılı tercüme ettiği çevirinin en son kısmında, eserin orijinal bölümüne yer verilmiştir.

3.6.4. Risâle Der-Makâmât-ı Erba'în

Bu Farsça eser, Ahmed Yesevî'ye nispet edilmiş, dört ana unsurdan meydana gelmektedir. Bunlar sırasıyla şariat, tarikat, marifet ve hakikattir. Bu dört ana unsur kendi içerisinde onar makama sahip olup, kırk makamdan ve kaideden oluşmaktadır. Bu nadide eser sadece Türkiye'de yer almaktadır.

Her iki risalenin ortak yönü; derviş ve taliplere yol göstermek, Allah'a teslim olma yolunda uyulması gereken adımlardır.³²⁴

3.6.5. Tenzîlü's-Sâlihîn ve Keşfu Hâcâtî'l-Mürîdîn

“Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen ve Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış bir eserdir. Şimdilik bilinen tek yazma nüshası Özbekistan'da, Hokand Gafur Gulam Devlet Kütüphanesi'nde, 698 numarada kayıtlıdır ve 21 varaktan oluşmaktadır.”³²⁵ Ancak bu esere ulaşılmadığından tezimizde yararlanma imkânı bulamadık.

4. Ahmed Yesevî'nin Dinî-Tasavvufî Görüşleri

Hoca Ahmed Yesevî inanç dünyasında Kur'ân ve sünnete bağlılığı ile bilinen, bu durumu hikmetlerinde de görebileceğimiz dindar bir kişiliğe sahiptir. O, hikmetlerini aktarırken besmeleyle başlayarak Kur'ân ile bütünleşen bir çizgiye sahip olmuştur. Onun din anlayışında ilim sahibi olmak önem arz etmekle birlikte, ameli tatbik etmeden ilmin

³²⁴ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 552-562.

³²⁵ Tosun, “Yesevîlik Araştırmaları için Bazı Mühim Kaynak Eserler”, 85.

tek başına bir şey ifade etmeyeceğini dile getirmesi bu manada Hz. Peygamber'e olan bağlılığının bilinmesi onun dindar kişiliğini ortaya koymaktadır.³²⁶

Kur'ân ve sünnet eksenli bir çizgide yaşayan Hoca Ahmed Yesevî, İslam dinini hitap ettiği kitlelere tasavvuf aracılığıyla aktarmıştır. Sünni bir geleneğe de sahip olan Ahmed Yesevî, musikiyi Allah'a yakınlaşma doğrultusunda ruhlara hitap eden bir araç olarak kullanmıştır. O, yaşadığı toplumun geleneklerini reddetmemiş, Kur'ân ve sünnet ile çelişmemek koşuluyla bir kısım eski Türk geleneklerinin devamını sağlamış, toplumdaki kopuk bir yaşam benimsememiş, kadının sosyal hayattaki konumuna da canlılık kazandırmıştır.³²⁷

Ehli sünnet düsturlarının büyük bir kısmını benimseyen Hoca Ahmed Yesevî, başta namaz olmak üzere şeriat ahkâmına olan bağlılığı ile tanınmıştır. İslamiyet'i göçebe Türkler arasında tasavvuf ekseninde birleştiren Hoca Ahmed Yesevî, Türk töresini İslam potasında eriterek kültürel bağlarına saygı duymuştur. Bu durum Türklerin yeni dine olan bakışlarını müspet anlamda etkilemiş, İslamiyet'i benimsemelerini kolaylaştırmıştır.³²⁸

Hikmetlerinden de anlaşılacağı üzere Kur'ân ve sünnet'e bağlılığı ile bilinen tarikat ve şeriat kavramlarının iç içe geçmesinde ve bir bütün olarak görülmesinde etkili olan Hoca Ahmed Yesevî, yetiştiği ortam ve aldığı eğitim itibariyle etkin tasavvufî bir şahsiyete büründürmüştür.³²⁹

Hikmetlerinde tarikat adabından bahseden Hoca Ahmed Yesevî, bu yola başvuranların ilk önce İslam gömleğini giymesi gerektiğini aksi halde bu gömleği giymeyenlerin yoldan çıkacaklarını işaret etmesi, onun tasavvuf düşüncesinin İslamiyet ile örtüştüğünü açıkça ortaya koymaktadır.³³⁰

İmtihan dünyasında fanî bir ömre sahip olan insanoğlu öteki alemde huzuru bulmak istiyorsa Allah'a teslimiyet içerisinde bulunmalıdır. Allah'tan gayrı hiçbir şey muhtaç olunmaması gerektiğini dile getiren Hoca Ahmed Yesevî, bunu başarmanın

³²⁶ Hasan Onat, "Ahmed Yesevî'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları", ed. Filiz Kılıç - Tuncay Bülbül (2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007), I/216-218.

³²⁷ Yıldırım, "Hoca Ahmed Yesevî ve İslâm Medeniyetindeki Yeri", 57-58.

³²⁸ Baş, "Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", 29-30.

³²⁹ Aşkar, "Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı", 51.

³³⁰ Zikirya Janderbek Zamanhanlı, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Türk Tarihindeki Yeri*, 127.

yolunu dervişane bir hayatı seçip, maddiyat peşinden gidilmemesi şeklinde ifade etmiştir. Ancak bu yolda derviş olmanın bazı şartlarını öne süren Hoca Ahmed Yesevî, şeyhlik mertebesine ulaşmak için kişinin başta şeriat olmak üzere tarikat, hakikat ve marifet mertebelerine vâkıf olması gerektiğini söylemiştir.³³¹ Hoca Ahmed Yesevî'ye göre tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen kişi bu hakikatlerin yanında bu yolculukta yalnız yürümemelidir. İstikâmetten şaşmak istemeyen kişi yola yolu iyi bilen biriyle çıkmalıdır. Bu da nesfinin arzu ve isteklerini ayakları altına alan bir pirin önderliğinde olmalıdır.³³²

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, tarikatte yol almak isteyen kişi başına buyruk davranmamalıdır. Tarikatın çizdiği yolun dışına çıkan kişiler bu yolda insanları yönlendirmekten men edilmelidirler, aksi takdirde önceki şeyh ve halifelerin maneviyatlarına gölge düşürmüş olurlar.³³³ Hoca Ahmed Yesevî'nin tarikatteki tasavvuf anlayışı, elbette ki kurallara körü körüne bağlılık ve toplumdaki soyutlanma değildir. Onun tasavvuf anlayışını Yesevîlik tarikatında görmek mümkündür. Nitekim Yesevîlik'te bağnazlığa yer verilmemiş, insanlardan soyutlanma durumu söz konusu olmamıştır.³³⁴

Dervişliğin sıradan bir meziyet olmadığını dile getiren Hoca Ahmed Yesevî, dervişin zikriyle, inancıyla, samimiyetiyle, ibadetiyle ve dahi tefekkürüyle Allah'ın rızasına ulaşmak için çaba harcamasının asıl gayesi, Allah ile buluşmak yani sevgiliye kavuşmaktır.³³⁵

Hikmetlerinde tasavvufî öğretilerin önemli bir aşaması olan riyazet sahibi olmak tabirini dile getiren Hoca Ahmed Yesevî, riyazetin hassasiyeti üzerinde durarak kişinin tüm zorluklara rağmen bu davranışı terk etmemesini, gerekirse kanlar yutup bu durumdan ödün verilmemesini nasihat etmiştir. Hiç şüphesiz ki onun bu duruşu tasavvuf yolundaki konumunun ne kadar sağlam olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.³³⁶

Hoca Ahmed Yesevî'nin henüz küçük yaşlardan itibaren, tasavvuf yolunun önemli bir aşaması olan Allah zikrine vakıf olduğu bilinmektedir. O, hayatı boyunca

³³¹ Carmuhammetuli, *Hoca Ahmet Yesevi ve Türkistan*, 37-38.

³³² Bardakçı, "Hoca Ahmet Yesevî ve Muhiti", 22.

³³³ Hazîni, *Cevahirü'l Ebrar min Emtac-ı Bihar*, 80.

³³⁴ Mevlüt Uyanık, "Yeni Bir Türk İslâm Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yönteminin Önemi", *Diyanet İlmî Dergi* 52/4 (01 Aralık 2016), 207.

³³⁵ Eraslan - Tosun, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi*, 70.

³³⁶ Hanifi Vural, "Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet'in İlk Dörtlülüğü", *Karabük Türkoloji Dergisi* II/II (2020), 8-9.

öğrendikleriyle kendisinden sonraki nesilleri tasavvuf yolunda tutmaya çalışmıştır. Onun bu gayreti ile bilhassa Türklerin tasavvuf ile olan bağları kopmamıştır.³³⁷

1.1. Seyr-i Sülûk

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, kişi bu yola çıkarken nefsini şerlerden arındırmalı, nefsi ile olan mücadelesinde daima gönlü hakka yönelmelidir. Buradaki asıl gaye nefsi tepmek, hakka teslimiyettir.³³⁸

1.2. Şeyh Mürid İlişkisi

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, mürid kişi şeyhe mutlak itaat etmelidir. Bu teslimiyette şüpheye yer yoktur. Bu dava benlik gütmeye davası değildir. Şeyhin kapısı Allah'a açılan kapıdır, mürid gerekirse bu kapıda beklemeyi bilmelidir. Mürid, tarikatın esaslarına vakıf olup bunları uygulamazsa, şeyhlik iddiasında bulunamaz.

1.3. Halvet ve Çile Anlayışı

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, dervişin halvet ve çile'ye girmesinin asıl amacı riyâzet ehli arasına girmektir. Nefsi terbiye etmekte açlık ve zikri tavsiye eden Hoca Ahmed Yesevî, dervişlerine bu âdâbı ayrıntılarıyla aktarmış bu hususta örnek bir şahsiyet olmuştur. Ona göre, derviş bu uğurda karşısına çıkan düşmanları yenmek istiyorsa, öncelikle halvet ve çile adabına uyması gerekmektedir.³³⁹

1.4. Sema Âdâbı

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, sema ve semayı yapanlar üç kısma ayrılır. Bunlar; haram, mubah, helal. Semayı yapan kişi Allah rızasına ulaşmak istiyorsa onun seması makbuldür. Sema da asıl olan niyettir. Sema ehli bu işi nefisten uzak gönülden yapmalıdır.

1.5. Mücahade ve Riyâzet

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, kişi nefsiyle olan mücadelesinde sabırlı olmalı, gerekirse çile dahi çekmelidir. Bu uğurda karşısına çıkan tüm zorlukları kabul ederek yola

³³⁷ Kavak, "Hoca Ahmed Yesevî ve Yunus Emre'nin Türklerin Tasavvufi Kültürüne Katkıları", 134-135.

³³⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 168-169.

³³⁹ Hazîni, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 71-88.

çıkan sufi, karşısına çıkan sıkıntılara karşı sabırlı olmaz ise cahillerden olur. Eziyet görmedikçe de hakiki manada âşık olamaz.³⁴⁰

1.6. Zikir

Allah zikrini dilinden düşürmeyen Hoca Ahmed Yesevî, zikri tavsiye etmiş, zikri dilinden ve kalbinden düşürmeyen kişinin Allah'a yakın olacağını söylemiştir. O, zikir yapan kişinin Allah katında yüksek makamlara erişeceğini, kalbin zikirle mutmaîn olacağını dile getirmiştir.³⁴¹

1.7. Fakr

Fakr'ın altı âdâbından bahseden Hoca Ahmed Yesevî, bu makamın gerektirdikleri hasletleri şu şukilde sırlamıştır: Övene ve sövene karşı dilsiz olmak, şeyhin karşısında edebe riayet etmek, insanlarla barışık olmak, kimseyi hor görmeme ve zengine malından dolayı itaat etmemek, nefsi ayaklarının altına almak, nefsanî duygulardan arınmaktır.³⁴²

1.8. Sohbet

Sohbetin dinde önemini vurgulayan Hoca Ahmed Yesevî, sohbeti ve namazı birlikte değerlendirmiş, bunlardan namzan tekrarı olsa da, sohbetin tekrarı olamayacağını dile getirerek konunun önemine değinmiştir.³⁴³

1.9. İbadet

İbadeti, fakrın sekiz makamından biri olarak kabul eden Hoca Ahmed Yesevî, bu makamın Hz. İdris Aleyhisselam'dan kaldığı bilinmektedir.³⁴⁴

1.10. Tövbe

Tövbe eden kulların kurtuluşa ereceğini dile getiren Hoca Ahmed Yesevî, tövbe eden kulun güzel nimetlerden istifade edeceğini ahirette bunun karşılığını alacağını söylemiştir.³⁴⁵

³⁴⁰ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 136-138.

³⁴¹ Hazîni, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 73-75.

³⁴² Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 110-114.

³⁴³ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 28.

³⁴⁴ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 117.

³⁴⁵ Aşkar, "Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Anlayışı", 58.

5. Ahmed Yesevî Düşüncesinin Etkileri

5.1. Ahmed Yesevî'nin Türklerin İslamiyeti Kabul Etmesindeki Rolü

Ahmed Yesevî'nin Türklerin İslamiyeti kabul etmesindeki en büyük rolü hiç şüphesiz ki onun yaşadığı bölgenin halkından kopuk olmamasıdır. O bilhassa kendisinin ve davasının anlaşılması adına halka tepeden bakmamış, halktan biri olmuş, halk üzerinde derin izler bırakmıştır. Onun halkının kültürünü gözardı etmemesi ve bu kültüre sahip çıkması toplum nezdinde sevilip sayılmasında, itibar sahibi olmasında oldukça etkili olmuştur.³⁴⁶

Onun hikmetleri, yaşadığı toplumun büyük bir kesimi tarafından okunmuş, anlaşılmiş ve benimsenmiş olacak ki hikmetlerin Ahmed Yesevî'den sonra da canlılığını kaybetmediğini görebiliyoruz.³⁴⁷

Yaşadığı coğrafyanın kültür seviyesine yanbancılı kalmayan Ahmed Yesevî, özellikle muhataplarına samimi içten bir yaklaşım tarzıyla hitap ederek basit, yalın bir dil kullanmayı tercih etmiştir. İslamiyet'i anlatırken kullandığı dil, gönülleri fetheden yaklaşımı, amacına ulaşmada o dönemin insanıyla gönül bağı kurması Ahmed Yesevî düşüncesinin günümüze kadar ulaşmasında etkili olmuştur.

İslamiyet'i anlama ve anlatma adına halkından kopuk bir dili tercih etmeyen Hoca Ahmed hikmetlerinde bu durumu şöyle dile getirmiştir:

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi

Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini

Âyet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,

Anlamına yetenler yere koyar borkünü...

Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunu

Ârif âşık almıştır tarikatın arkını

Amel işleyen âlimler dinimizin çırağı,

Burak biner mahşerde eğri koyar borkünü...

³⁴⁶ Fatma Nur Erkan, "Orta Asya'da Yesevî Geleneğinin Toplumun İslâmlaşmasına ve Müslüman Kalmasına Etkisi", *Kisbu İlahiyat dergisi* 1 (2019), 133.

³⁴⁷ Zavotçu, "Hikmetlerin Dilinden Hoca Ahmed Yesevî", 278-279.

Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı
Görse olur onların görklü yüzünün rengi...
Amel işlemeyip “zâhir” ilmini bilmeyip kalanlar,
Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü...

Hocayım deyip laf vurma bu dünya dayanıksız
Biliyorum diye söylemesin gönüldeki çirkini
Yol göstericidir Hoca Ahmed mârifetin gülistanı
Sözler sözü gerçek açar gönül ülkesini...

Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi...³⁴⁸

O, hikmetlerinde İslam dinini benimseyen halk için Kur’ân ve hadisleri referans kılmış, topluma doğru yolu gösterme adına nasihatlerde bulunmuştur. Kur’ân merkezli düşünen Ahmed Yesevî, düşüncesini çok açık bir şekilde dile getirerek hiç kimseden çekinmemiş, nefesine uyan kişileri ikaz etmiştir. O, yaşadığı sürece topluma yol gösteren, iyiliği emredip kötülüğü nehyeden, dosdoğru olmayı amaç haline getiren bir şahsiyetti.

Onun felsefesinde halka hizmet, hakka hizmet etmek demektir. Eşitliği prensip haline getiren Ahmed Yesevî, toplumsal eşitliğin önündeki en büyük engelin kibir duygusu olduğunu, nefesine uyan kişinin davranışlarının Allah tarafından hoş karşılanmadığını dile getirmiştir.

Hz. Peygamber’i örnek alan kişiliği ile toplumda benimsenen Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber’i topluma tanıtmış, benimsettirmiştir.³⁴⁹

Hz. Peygamber’in inananlara ve müşriklere karşı kullandığı dil ve güzel ahlakın hiç şüphesiz ki bir benzerini Ahmed Yesevî’de görebilmek mümkündür. Onun bu yaşam biçimi halk tarafından o kadar benimsenmiş olacak ki, Türkistan’da yaygın bir şekilde

³⁴⁸ Ejder Okumuş, “‘Sosyolojik’ Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî”, *Diyanet İlmî Dergi* 52/4 (2016), 170-173.

³⁴⁹ Dosay Kenjetay, *Hoca Ahmed Yesevî’nin Ahlak Felsefesi*, 143-148.

kullanılan “Medine’de Muhammed Türkistan’da Hoca Ahmed” sözünün sıradan bir söz olmadığı, halkın onu bu söze layık gördüğü gerçeği ortadadır.

Ahmed Yesevî, İslam’ı anlatırken kullandığı dil ve ahlak özellikleri itibariyle toplum nezdinde büyük bir itibar görmüştür. Onun ahlak anlayışındaki kriterler insanlık adına söylenmiş değerler bütünüdür. O, karşısındakilerini kucaklayan tavrı, hoşgörüsü ile gönüllere dokunarak insanların yüreğinde taht kurmuş bir kişiliğe sahip olmuştur.³⁵⁰

İslamiyet’in Orta Asya coğrafyasına yayılmasında Müslüman Arapların izlemiş olduğu yöntemlerin dışında bir yol izleyen Ahmed Yesevî, İslamiyet’in Türkler nezdinde kabul edilebilmesi adına takip ettiği çizgi tasavvuf yoludur. Bu çizgi İslamla bütünleşerek Türk kültürünü de içerisinde barındırmıştır. Tasavvuf düşüncesini Türkler’in kültürel düşüncesine uyarlayan Ahmed Yesevî, dinî anlatma ve aktarma adına saz eşliğinde şiir, musikî, dinî raks gibi sanatlardan da yararlanarak toplumda İslamiyet’in içselleştirilmesini ve duygusal olarak hoşgörülü bir anlayışın gelişimini tamamlamıştır. Ahmed Yesevî, izlemiş olduğu metot sayesinde toplumun zihin dünyasındaki prangaları tek tek koparmıştır.³⁵¹

Tasavvufun Türkler arasında yaygınlaşmasında kilit bir rol oynayan Ahmed Yesevî, Türkler’in manevî iklimine olan te’siri sadece Mâverâünnehir ile sınırlı kalmamış, Horasan, Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasını da etkilemiştir.³⁵²

Ahmet Yesevî’den sonra onun yetiştirdiği talebeler, bilhassa XIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Moğol istilâsının etkisiyle göç ederek başta Anadolu olmak üzere, Balkanlar ve Avrupa’ya kadar yayılmışlardır. Göç sonrasında irşâd faaliyetleri kapsamında birçok bölgeye yayılan talebeler, oralarda tekke ve zaviyeler kurarak İslamiyet’i yaymak için hizmet etmişlerdir. Dervişler, Ahmet Yesevî’den aldıkları ilim ve terbiye sayesinde Anadolu içerisinde yayılarak bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşması adına büyük gayretler sarf etmişlerdir. Onların istimâlet anlayışı ile hareket etmeleri

³⁵⁰ Yıldırım, “Hoca Ahmed Yesevî ve İslâm Medeniyetindeki Yeri”, 61.

³⁵¹ Baş, “Ahmed Yesevî’nin Bektaşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, 29.

³⁵² Erkan, “Orta Asya’da Yesevî Geleneğinin Toplumun İslamlaşmasına ve Müslüman Kalmasına Etkisi”, 141.

sonucunda, birçok kitle doğrudan olmasa da Ahmed Yesevî'nin çağrısına şahit olmuştur.³⁵³

Görüldüğü üzere Ahmed Yesevî'nin İslamiyet'i yayma adına kendi yaşadığı coğrafyanın halkına karşı olan yaklaşımı, onların gönüllerine hitap etmesi, kültürlerini dışlamaması onun öğretisini yaşadığı bölgenin dışına da taşımıştır. Ondan sonraki talebelerinin de Ahmed Yesevî'den aldığı feyz ile dünyanın değişik bölgelerinde İslamiyeti yayması, Ahmed Yesevî'nin İslam adına yaptığı katkıyı gözler önüne sermektedir. Onun bu yaklaşımı sayesinde İslamiyet dünyanın değişik bölgelerine yayılmış, Türkler onunla gönül bağı kurmuş ve ardından da İslâm dinini benimseyerek İslam'a sancaktarlık yapmışlardır. Bu yönüyle Ahmed Yesevî'yi değerlendirildiğinde, onun öğretisi sadece Türkistan sınırları ile sınırlı kalmamıştır.

5.2. Orta Asya'da Türk Tasavvuf Hareketlerinin Doğuşuna Etkisi

Tasavvufun ortaya çıkış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, kökleri itibariyle insanlık tarihi içerisinde belirli bir dönemle sınırlandırılmayacak kadar tarihî bir geçmişe sahiptir.³⁵⁴

Tasavvufun kavram itibariyle üzerinde net durulan bir tanım olmamakla birlikte, sûfilerin tasavvufa dair yaklaşımları vardır. Bunlar; kulun yalnızca Allah'a teslim olması, benliğin yok olup Allah'ta vücud bulması, şeytanî amellerin terki ile İslamî anlayışa bürünme, manevî alemle bütünleşmektir. Tasavvufun temellerini oluşturan unsurlar fakr, bezl ve îsâr (başkaları için özveride bulunmak), benliğinden vazgeçip insanların iş ve durumlarına müdahalede bulunmamaktır. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere tasavvufun üzerinde ittifak edilebilecek bir tanım mevcut değildir.³⁵⁵

Nitekim sûfilerin bu farklı tanımlamalarla birlikte yaklaşık olarak 1000'e yakın tanımından bahsedilmiştir. Bu tanımlamaları yapan sûfilerin sayısı ve o an ki ruh halleri nasıl ki değişkenlik gösteriyorsa tasavvuf kavramı da dinamik bir ruh haline bürünmüştür.³⁵⁶ Tasavvuf, dünyalık emellerin peşinden koşmamak, her fırsatta Allah'a

³⁵³ Nizamettin Parlak, ““Anadolu’da Yesevî Etkileri”” The Main Goal of the “Mangılık El” Idea-Common Aim and Common Future, (Almatı/Kazakistan, 2016), 64-67.

³⁵⁴ Hayrani Altıntaş, “Tasavvuf”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (1990), 73-74.

³⁵⁵ Azmi Bılgın, “Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı”, *İlmi Araştırmalar* 1 (2014), 61-62.

³⁵⁶ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/119.

ibadet edip teslim olmak, Allah'a ibadet ederken halvet içerisinde bulunmak anlamlarını da taşımıştır.³⁵⁷

İslam dininin Arap Yarımadası dışında farklı bölgelerde yayılımı ile birlikte, İslamiyet farklı kültür mensuplarıyla iç içe girmeye başladı. Özellikle hicri II. asır ile birlikte kültürler arası etkileşim sonucunda yeni düşüncelerin ortaya çıkışı kaçınılmaz oldu.³⁵⁸

Hicri II. (miladi VIII.) asırda zahîd ve sûfilerin Orta Asya'ya yerleşmeye başlaması ile birlikte İslamiyet'in yayılması sonucunda tasavvuf kültürü de bölge de etkin olmaya başladı. Başta Merv şehri olmak üzere Nahşeb (Özbekistan), Tirmiz, Buhara, Semerkant,³⁵⁹ Herat, Nişabur, Fergana gibi şehirler dışında çok sayıda şehirde sûfiler tebliğ ve irşad faaliyetlerinde bulundular.³⁶⁰

Âlîmlerin yönetenler üzerindeki te'siri ve tasavvuf ile yakından alakadar olmaları sonucunda bölgede birçok tekke ve zaviye oluşturulmuş, bu durum sûfilerce tasavvufun yayılmasını hızlandırmıştır. Tasavvufun yayılması ile birlikte zamanla İslam topraklarında tarikatler belirginleşmeye başlamıştır.³⁶¹

Orta Asya'da tasavvufun yayılmasında ilk zemini oluşturan Horasan bölgesi, yukarıdaki duruma örnek gösterilebilecek bir yerdir. Horasanda yayılan tasavvuf kültürü, başta Maveraünnehir ve Türkistan olmak üzere, bu bölgelerde tasavvuf kültürünün yerleşmesinde büyük bir rol üstlenmiştir.³⁶²

Horasanda tasavvuf kültürünün yayılması sonucunda öne çıkan tarikatlerden biri de Melâmetîlik olmuştur.³⁶³ Melâmetiyye, III. (IX.) ve IV. (X.) yüzyıllarda zâhid ve

³⁵⁷ İsmail Köksal, "Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* I./2 (1999), 86.

³⁵⁸ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 11.

³⁵⁹ Muhammet Savaş Kafkasyalı (ed.), *Orta Asya'da İslâm/Temsilden Fobiye* (Ankara-Türkistan: Ahmed Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2012), I/493-494.

³⁶⁰ Avcı, "İslamiyetin Orta Asya Tarihi", 525.

³⁶¹ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 12.

³⁶² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 67-68.

³⁶³ "Sözlükte 'kınamak, kötölemek, ayıplamak' gibi anlamlara gelen melâmet kelimesinin tasavvuf literatüründe bir terim, bir makam ve bir tasavvuf anlayışının adı olarak yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. III. yüzyılda Merv, Herat, Belh ve Nişâbur şehirlerini içine alan Horasan'da ortaya çıkıp özellikle Nişâbur'da yaygınlık kazanan ve etkisini günümüzde de sürdüren bu tasavvuf anlayışını benimseyenlere ehl-i melâmet, melâmî, melâmetî; bu akıma da Melâmetiyye, Melâmiyye (Melâmetîlilik) denilmiştir. İlk dönem kaynaklarında dil bilgisi kurallarına aykırı olarak genellikle Melâmetî ve melâmetiyye kelimelerinin kullanıldığı, Osmanlı devrinde ise Bayramiyye tarikatı mensuplarından bir gruba melâmî, tarikatlarına da melâmiyye adı verildiği görülmektedir." Nihat Azamat, "Melâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/24.

tasavvuf erbablarının başta Horasan ve Mâverâünnehir’de yer alan Basra, Bağdat, Şam, Nişabur şehirleri olmak üzere, Hindistan’ın kuzey kesimlerinde yayılmış bir tarîkattir.³⁶⁴

Nitekim tarikatın Orta Asya’da yayılması sonucunda, Ahmed Yesevî’nin de bu tarikatten beslendiği görüşü ortaya atılmıştır.³⁶⁵ Bunun yanında Kırgız yazar Narınbayev ise Tasavvufun Orta Asya coğrafyasında cereyan etmesi sürecini Yusuf Hemedani (ö. 1140) başlatmıştır. Bu süreci daha sonraları onun talebeleri olan Ahmed Yesevî ile birlikte Abdülhalik Gücduvanî’nin yaydığını dile getirmiştir.³⁶⁶

Tasavvuf hareketlerinin Orta Asya’da yayılmaya başlaması, İslamiyet’in kabulü ile birlikte başlamıştır. Bölgede tasavvuf fikirlerinin yayılmasında Türkler’in İslam öncesi inanç ve kültürlerinin tasavvuf düşüncesinin bazı tezahürleriyle örtüşmesi dikkate değer bir görüştür. Tasavvuftaki mistik yön, İslam öncesi Türkler’in inanç ve kültürlerinde de vuku bulan bir yöndür.³⁶⁷

Nitekim İslam öncesinde Türk toplumunda saygın bir konumda olan şaman, kam ve baksı olarak bilinen kişiler insan ruhu üzerinde derin tesirler bırakan tipler olarak karşımıza çıkar. Onlar çeşitli kerâmetlere erişen, gaipden sesler alan, insanların ruhlarına hitap eden, sorun ve hastalıklarına deva olan kişilerdir. Tasavvufta da buna benzer bir durumda olan velî, şeyh, derviş ve sufilerin de saygın bir konuma sahip olup birçok keramete vakıf oldukları bilinmektedir.³⁶⁸

Hoca Ahmed Yesevî, yaşadığı toplumun inanç ritüellerini din ve tasavvuf ekseninde birleştirerek hikmetlerini toplumun anlayacağı bir dille aktarmıştır. Orta Asya’da yaygın bir hale gelen hikmetler aracılığıyla Hoca Ahmed Yesevî tasavvufi anlayışı yayılmıştır. Yesevîlik adı altında Orta Asya’daki tasavvuf serüveni hız kazanmış, bu durum Türkleri inanç ve birliktelikte bir arada tutmuştur. Hoca Ahmed Yesevî’nin geride bıraktığı tasavvuf anlayışı, Orta Asya’da yaşayan Türkler tarafından

---

³⁶⁴ Hüseyin Doğan, “Orta Asya Tasavvuf Anlayışının Anadolu Halk İnançları Üzerindeki Etkisi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2017), 109-110.

³⁶⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevî’nin Yeri ve Önemi”, *Vakıf Haftası Dergisi* 10 (1993), 35.

³⁶⁶ Avcı, “İslamiyetin Orta Asya Tarihi”, 525.

³⁶⁷ Serkan Derin, “Erken Dönem Tasavvufu ve Türk Tasavvufunda Seyr ü Sülük (Metin Merkezli Bir İnceleme)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 81 (2017), 48-49.

³⁶⁸ Mehmet Emin Bars, “Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”, *Türkbilgi* 36 (01 Haziran 2018), 169-170.

benimsenmiştir. Bu anlayışa sahip çıkan Türkler, ortak bir tasavvufî kültüre sahip olmakla birlikte, bu kültürün yayılmasında rol oynamışlardır.³⁶⁹

Hoca Ahmed Yesevî tasavvuf anlayışı ile sadece yaşadığı dönemin insanını tesiri altına almamıştır. O, öğretileriyle kendisinden sonraki nesilleri de etkisinde bırakarak talebeleri vasıtasıyla geniş bir kitleye ulaşmıştır. Yesevîlik adı altında tasavvufî bir mecraya etki eden Ahmed Yesevî düşüncesi, kendisinden sonra başta Haydarîlik olmak üzere, Anadolu'da Bektaşîlik tarikatlarını da etkilemiştir. Hatta bu etki iç içe geçmiş olduğu dile getirilen Nakşibendîlik tarikatını da kapsamıştır.³⁷⁰

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED YESEVÎ ÖĞRETİSİNDE FÜTÜVVETİN YERİ VE ÖNEMİ

1. İslam Medeniyetinde Fütüvvet Teşkilatı

Kavram olarak “fetâ” kelimesi köken itibariyle ‘genç, yiğit, cömert’ anlamlarını taşımaktadır. Fetâ’dan türeyen fütüvvet, ‘gençlik, kahramanlık, cömertlik’ anlamına gelmektedir.³⁷¹ Köken itibariyle Arapça olan “fetâ” kavramının kullanımı cahiliye Araplarında da görülmekle birlikte, insanı merkeze alarak eli açıklık, kahramanlık, yiğitlik manalarında kullanılmıştır.³⁷²

Cahiliye Arapları “feta” kavramını üstün bir vasıf olarak görmüşlerdir. Özellikle İslam öncesi dönemde oluşturulan ‘hılfu’l fudûl’ topluluğu, haksızlık karşısında durarak yiğit bir duruşu simgelemektedir. Hz. Peygamber, İslam öncesi dönemde bu topluluğun bir ferdi olmuştur. Hatta İslamî dönemde bu topluluk var olsaydı desteklerdim şeklinde bir görüşü de olduğu bilinmektedir.³⁷³

Fütüvvetin zuhurunun İslamî dönem ile birlikte Hz. Muhammed’den Hz. Ali’ye intikalinin gerçekleştiği bilgisinin yanında, ilahi bir vasıtayla Hz. Ali’ye ulaştığı yönünde bir bilgiye de yer verilmiştir. Ayrıca Hz. Ali’nin fütüvvetin başı olduğu yönünde bizzat

³⁶⁹ Kavak, ‘Hoca Ahmed Yesevî ve Yunus Emre’nin Türklerin Tasavvufî Kültürüne Katkıları’, 137-138.

³⁷⁰ Baş ’’ Ahmed Yesevî’nin Bektaşîlik Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri’’, 30-31.

³⁷¹ Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 13/259.

³⁷² Franz Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, çev. Fikret İşıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953), 3-5.

³⁷³ Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 324-325.

Hız. Peygamber'in Şu sözü dile getirilmiştir: "Ali'den başka yiğit (fetâ); zlfikârdan başka kılıç yoktur."³⁷⁴

İslam dünyasında tasavvufi anlamda fütüvvet ise, ilk defa Irak'ta Eb Sâid el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (.110/728) tarafından öne sürülmüştür. Hasan-ı Basrî'nin bilhassa "Seyyid'l Fityân, Őeyhu'l Fityân" olarak vasıflandırılması onun fütüvvetin başı konumundaki kişi olduğunu göstermektedir.³⁷⁵

Yine kaynaklarda belirtildiği üzere, fütüvvet kavramını ilk defa dile getiren kişilerin Câfer-i Sâdik (. 148/765) veya Fudayl b. İyâz (. 187/803) olduğu yönünde bir bilgiye de yer verilmiştir.³⁷⁶

Fütüvvetin baŐlangıç safhasını ilk insan olan Hz. Adem'den itibaren başlatan Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî (. 412/1021), "*Tasavvufta Fütüvvet*" adlı eserinde Hz. Adem'in çocukları arasında geçen meselede Kabil'in fütüvveti reddettiği ve Habil'in ise kabul ettiğini dile getirmiştir. Eserin devamında ftvvetle ilgili bilgi veren es-Sülemî, fütüvveti Kur'an'da adı geçen birçok peygamberle iliŐkilendirerek Hz. Peygamber ve sahabîlere kadar taŐımiŐtir.³⁷⁷

Fütüvvet kavramının mana itibariyle ehemmiyet ve derinlik kazanması sufilerin katkılarıyla olmuştur. Fütüvvet maneviyatın dışında insanoğlunun hayat koŐullarını dengeye oturtan bir kavrama da sahip olmuştur. Bu durum fütüvvetin insanoğlu üzerindeki otokontrol mekanizmasını geliŐtirmiŐtir.³⁷⁸

Fütüvvet kelimesi Kur'an-ı Kerim'de tam olarak geçmese de ayetlerde fetâ kelimesi köken itibariyle yer almaktadır. Kur'an'da fetâ "delikanlı", "gençler" olarak anlamlandırılmıŐtır.³⁷⁹ Kur'an'da fetâ ifadesinin geçtiği ayetler arasında Nisa Sresi

³⁷⁴ Bekir Kle, "Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015), 339.

³⁷⁵ Sezai Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufi Fütüvvet Risalesi: Kitab'l-Fütüvvet", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 141.

³⁷⁶ Muhammed Bahaeddin Yüksel, "Temel Dinamikleri Açısından Fütüvvet ve Ahiliğin Kur'anî Referansları", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017), 274.

³⁷⁷ Eb Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, ev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 22-24.

³⁷⁸ Bilal Gök, "Fütüvvet Sultanı ile Hikmet Sultanının Buluşması: Harakani-İbn Sina Görüşmesi", *Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 13/26 (2020), 148.

³⁷⁹ Osman Kabakçılı, "Kur'an'da Fütüvvet", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10/35 (2011), 301.

4/25, ³⁸⁰ Yusuf Sûresi 12/36, ³⁸¹ Kehf Sûresi 18/10, ³⁸² Enbiyâ Sûresi 21/60 ³⁸³ yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan fetâ tabirinin fütüvvet ile ilişkili olmasından dolayı, sûfiler fütüvveti Kur'ân üzerinden yorumlayarak tasavvufla bütünleştirdiler.³⁸⁴

Nitekim birçok sûfi fütüvveti ele alırken Kehf Sûresi'nde (18/13) geçen “Onlar Rablerine inanmış yiğitlerdi (fitye). Biz de onların hidâyetlerini artırmıştık” ayetinden hareket etmiştir. Bazı sûfilerin bu kavramı II/VIII. asırdan beri tasavvufî içerikte adlandırmaya başladıkları görülmektedir.

Fütüvvetin köken olarak ortaya çıkışına yönelik genel olarak ortaya atılan görüşler içerisinde, daha çok Arap ve İran (Sasanî) tarihine dayandığı yönünde fikirlere ağırlık verildiği görülmektedir.³⁸⁵

Fütüvvetin bir isyan hareketi ile bütünleşmesi ve yaygın hale gelmesinin temelleri Hz. Ömer döneminden itibaren sınırların İran ve Irak yönünde genişlemesiyle birlikte başlamıştır. İslam dünyasında toprağın işletme karşılığında şahıslara verilme uygulamasının devreye girmesiyle birlikte, Hz. Osman bu bölgelerde toprakların işletme hakkını kendisine yakın guruplara devretmesi sonucunda zengin toprak sahipleri ortaya çıkmıştır. Hatta bu topraklara Afrika'dan köleler getirilerek çalıştırılmıştır. Abbasîler döneminde bu uygulama sonrasında işçi sınıfının Güney Irak bölgesinde zor coğrafi şartlar altında çalışması, hastalıkların yaygın hale gelmesi ve çok sayıda insanın ölümü isyanların doğmasında etkili oldu. Bu isyan zamanla Karmatilik adı altında dinî vesiyasî bir hüviyete bürünmüştür. Her ne kadar Abbasîler bu isyanı bastırmış olsa da Karmatilik fikir yapısı itibari ile İran, Horasan ve Irak'taki esnaf teşkilatları üzerinde etkili olmuştur. Esnaf teşkilatının bu fikir yapısından etkilenmesi özellikle fütüvvetinde bu kaynaktan beslendiği ileri sürülmüştür.³⁸⁶

³⁸⁰ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr (Tefsirlerin Özü)*, çev. Sadreddin Gümüş - Nedim Yılmaz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 1/501.

³⁸¹ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr (Tefsirlerin Özü)*, 3/147.

³⁸² es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr (Tefsirlerin Özü)*, 2012, 3/409.

³⁸³ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr (Tefsirlerin Özü)*, 4/78.

³⁸⁴ Uludağ, “Fütüvvet”, 13/259.

³⁸⁵ Köle, “Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu”, 331-337.

³⁸⁶ Nihat Akbıyık, “Fütüvvetin Türk Esnaf - Zanaatkâr Sistemine Etkileri”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2019), 162-163. “Genel kabule göre Karmatiler 255 (869) yılında Abbâsîler'e karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmışlardır. Hareketin kurucusu olarak kabul edilen Hamdân, Sâbiîliğe mensup olup Kûfe yakınlarındaki Dür köyündendir ve büyük ihtimalle 264'te (877-78) Abdullah b. Meymûn'un yahut oğlu Ahmed'in dâîilerinden Hüseyin el-Ahvâzî'nin telkinleriyle

Fütüvvetin tarihi gelişimi Emevîler döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde İslamî ilimlerin ortaya çıkması sonucunda bu ilimlerin fütüvvete olan etkisinin yanında, sınırların genişlemesi paralelinde ortaya çıkan birtakım değişiklikler fütüvveti de etkisi altında bırakmıştır.³⁸⁷

Ancak kurumsal bazda fütüvvet teşkilatının ortaya çıkışı Abbasîler döneminden itibaren başlamıştır. Fütüvvetin tasavvufî sürece dönüştürülmeden evvel, devletin içerisinde bulunduğu mevcut düzene karşı kendi düzenlerini oturtmaya çalışan cesur, cömert ve iffetli genç kesimin bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı bilinmektedir.³⁸⁸

Fütüvvet teşkilatının kurumsallaşması ile ilgili ilk adımı atan Abbasî halifesi en-Nâsır li-Dinîllâh (1180-1225) fütüvveti tek çatı altında birleştirmiştir.³⁸⁹ Halifenin teşkilatın özellikle devlet düzenini bozan yapılarını kontrol altına almasındaki gayretleri sonrasında, fütüvveti sağlam temellere oturtmak amacıyla onlardan biri gibi hareket etmiştir. Akabinde bu teşkilatın temellerini İmamiye mezhebine dayandırması ile fütüvveti on iki kola ayırmıştır. Halife teşkilatın yayılması adına diplomatik girişimlerde bulunarak Mısır, Suriye ve Anadolu coğrafyalarında fütüvvetin yayılması adına önemli girişimlerde bulunmuştur.³⁹⁰ Her ne kadar fütüvvet teşkilatı, Şîî düşünce sisteminde yer alan ritüeller ile ortaya çıkmışsa da fütüvvet üzerinde ilk çalışmaları yürüten çoğu sūfînin Sünnî düşünceye sahip olduğu ortadadır. Bu durum fütüvvet anlayışının Sünnî ağırlıklı bir merkeze sahip olduğunu da göstermektedir.³⁹¹

Fütüvvet teşkilatının tasavvufla birleşerek filizlendiği bölge Irak ve Horasan da, tasavvuf erbabı sufilerin ve melâmetîlerin gayretleriyle fütüvvet yaygın hale gelmiştir. Fütüvvet'in melâmetîlik ile ilişkilendirilmesi bilhassa melâmetî sufilerinin düşüncesinde fütüvvet kavramının yabancı olmaması ileri sürülmektedir. Fütüvvet ile ilgili önemli bir çalışması olan es-Sülemî'nin bir benzeri çalışması da melâmetîlik üzerinde olması ve

---

İsmâiliyye hareketine katılmış, onun ölümünden ya da Sevâd bölgesini terketmesinden sonra İsmâiliyye'nin o bölgedeki dâîsi olmuştur." (bkz. TDV Yayınları "Karmatiler" c.24, s.510)

³⁸⁷ Yüksel, "Temel Dinamikleri Açısından Fütüvvet ve Ahiliğin Kur'ânî Referansları", 275-276.

³⁸⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/261.

³⁸⁹ Taeschner, "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", 4.

³⁹⁰ M. Esat Harmanlı, "Fütüvvet-Melâmet İlişkisi= The Relationship Between Guild and Reproach", *Alevilik Araştırmaları Dergisi = The Journal of Alevi Studies* 2 (2011), 119-120.

³⁹¹ Uludağ, "Fütüvvet", TDV İslam Ansiklopedisi 13/260.

ortak yönleri içerisinde barındırması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.³⁹² Nitekim Sülemî, “*Tasavvufta Fütüvvet*” adlı eserinden bahsederken melâmetî pîrlerinin sözlerini nakletmesi melâmetîlik düşüncesinde fütüvvet kavramının var olduğunun en açık göstergelerinden biridir. Son olarak melâmetî ve fütüvvet kavramının birbiriyle ilişkili olmasında etkili olan diğer bir durum aynı coğrafyada ortaya çıkmaları ve aynı dönemlere denk gelmeleridir.³⁹³

2. Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşüncesinde Fütüvvet Anlayışı

Ahmed Yesevî'nin tasavvufî anlamda beslendiği Horasan ve Maverâünnehir'de de ‘‘baba’’ lakaplı Melametî şeyhlerinin bulunması ve hayatında bir dönüm noktası olan Arslan Baba'nın da bu ekolden geldiğini düşündüğümüzde³⁹⁴ onun melâmetî ve fütüvvetî düşüncenin yaygın olduğu bir alanda yetiştiğini söyleyebiliriz.

Fütüvvet kavramı, tarihi süreç içerisinde tek bir tanıma sığdırılmayıp zamanla çok geniş bir yelpazeye bürünmüştür. Fütüvvet, her iki alemde de beşere karşı benlik davasından vazgeçmek, infakta bulunmak, insanlara eziyet vermemek, yakınmayı bırakmak, Allah'ın men ettiği şeyleri terk etmek, doğruluğu esas alıp adil ve erdemli olmayı seçmek gibi tanımlamaları da içerisinde barındırmaktadır.³⁹⁵

Fütüvvete verilen anlamların içeriğini, Hoca Ahmed Yesevî'ye ait *Divan-ı Hikmet*'te görmek mümkündür. Bu bakış açısının oluşmasında hikmetlerin İslamî düşünceye sahip olması ve tasavvufî unsurları içerisinde barındırmasıdır.³⁹⁶

Fütüvvet ile ilgili bilgi veren ilk kişilerden biri olan Ca'fer es-Sâdık (ö.148/765), fütüvveti şu şekilde tanımlamıştır. “Bize göre fütüvvet ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmak, ele geçmeyen şey için de şükretmektir.”

Horasan fakihlerinden önemli bir isim olan Abdullah İbn Mübârek (ö.181/797) yaşantısında düşmana karşı sadece gaza faaliyetlerinde bulunmamış, zühdü hayatının bir parçası haline dönüştürmüştür. Varlıklı bir kişi olmasına rağmen Abdullah İbn Mübârek maddiyat peşinde koşmamış, Allah ile olan irtibatını koparmamıştır. Bu durumun bir

³⁹² Nevzat Keleş, “Büyük Selçuklular Devrinde Bağdad'da Fütüvvet Teşkilâtının İhdasına Yönelik Bir Girişim”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34/1 (2019), 125.

³⁹³ “Melâmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/25-28.

³⁹⁴ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 37.

³⁹⁵ Yüksel, “Temel Dinamikleri Açısından Fütüvvet ve Ahiliğin Kur'ânî Referansları”, 274.

³⁹⁶ Tosun, “Hoca Ahmed Yesevi, Hayatı, Eserleri ve Toplum Eği tme Metodu”, 126.

benzerini fütüvvet kavramına yabancı olmayan Hoca Ahmed Yesevî’de görmek mümkündür. O, fütüvvet ile zühdü birlikte ele almıştır. Onun fütüvvet anlayışında yiğit kişi aynı zamanda fedakâr olmalıdır. Fütüvvete önem veren Hoca Ahmed Yesevî, fikirleriyle kendisinden önceki fütüvvet ehlinin yolundan gitmiştir. Abdullah İbn Mübârek’in madde ve manaya olan bakışının bir benzerini Hoca Ahmed Yesevî’nin fakr anlayışında da görmekteyiz.³⁹⁷

Fudayl b. İyaz ise (ö.187/803) fütüvveti “‘dostların kusuruna bakmama’” şeklinde tanımlamıştır.³⁹⁸ Bu anlayışın bir benzeri Hoca Ahmed Yesevî’nin Divan-ı Hikmet’inde de yer almaktadır. Onun anlayışı sadece dostların kusuruna bakmama değil, hatta kafir bile olsa kusurundan dolayı hor görülmemesidir.

Ma’ruf el-Kerhî (ö. 200/815-816?) fütüvvet iddiasında bulunan kişilerde olması gereken vasıfları şu şekilde sıralamıştır; “vefalı olmak, karşılık beklemeden övmek ve istenmeden vermek.”³⁹⁹

Hoca Ahmed Yesevî’nin fütüvvet ehli ile olan bağlantılarından biri de onun fütüvvet ehlinin yolunu örnek göstermesidir. O, bir hikmetinde fütüvvet ehlinin önemli isimlerinden biri olan Ma’ruf al-Kerhî hakkında şöyle demiştir:

“Ma’ruf gibi bu yollara ayak bassan”⁴⁰⁰

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) fütüvvetin anlamı konusunda babasından şöyle bir nakil yapmıştır: “Babama fütüvveti sormuşlar, o da fütüvvet; kişinin Allah’tan korktuğu için Cenab-ı Hakk’ın rızası olmayan şeylerden ve nefsinin arzu ve isteklerinden vazgeçmesidir.”

Allah’a teslimiyet ve benlik davasından vazgeçmek için büyük bir mücadele veren Hoca Ahmed Yesevî’nin 63 yaşında yer altına inmesi ve orada büyük bir nefis mücedesi vermesi, onun fütüvvet ehli gibi hareket ettiğini gösterir. Allah’a teslim olma ve nefis ile yapılan mücadelenin önemli bir örneğini de Hoca Ahmed Yesevî’nin halvet ve çile

³⁹⁷ Bardakçı, “Hoca Ahmet Yesevî ve Muhiti”, 25.

³⁹⁸ Uludağ, “Fütüvvet”, 13/259.

³⁹⁹ Reşat Öngören, “Ma’rûfî Kerhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/68.

⁴⁰⁰ Zeybek, *Ahmed Yesevî Yolu*, 91.

adabında görmek mümkündür. Nitekim birçok konuşmasında dervişlerini halvet ve çile adabı konusunda eğiten Hoca Ahmed Yesevî, dervişlerine bu konuda yol göstermiştir.⁴⁰¹

Fütüvvet ile bağlantılı olarak geçen bir konuşmada Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859) bir kişinin sorduğu soruya şöyle cevap verdi: “Kiminle arkadaşlık edeyim?” diye sordu. O da: “Hastalandığında seni ziyaret eden, sana karşı kusur işlediğinde senden özür dileyenle arkadaşlık et.” dedi.

Fütüvveti tarif eden kişilerden biri de mutassavıf Ebû Bekir el-Verrâk (ö. 280/893)’tır. Ona göre, fütüvvet kişinin düşman sahibi olmaması, insanlarla uzlaşması, insanları birbirinden ayırıştırılmamasıdır.⁴⁰²

Hoca Ahmed Yesevî’nin Fakr-nâme’sinde bu konu ile ilgili hakikatin on makamından biri olarak gösterilen “kimseyi incitmemek” ifadesi yukarıda tarif edilen fütüvvet anlayışı ile örtüşmektedir.⁴⁰³

Bir hikmette ise bu durum şöyle aktarılmıştır:

Sünnettir kâfir de olsa, incitmek kusur, günâh!

Katı kalpli, gönül kıran, senden müştekidir Allâh!

Hak şahittir böyle kula, yeri ateştir maâza’llah!

Duydum bunu âlimlerden, söylüyorum işte ben.⁴⁰⁴

Fütüvveti tanımlayan isimlerden biri de Sehl b. Abdullah’tır. (ö. 283/896) Ona göre: “fütüvvet sünnete uymaktır.”⁴⁰⁵

Ahmet Yesevî’de sünnete olan bağlılığı ile bilinmektedir. O, hikmetlerinde sıkı bir ehli sünnet olduğunu şöyle dile getirmiştir:

Sünnetlerin sıkı tutup, ben Resul’e ümmet oldum.

Yer altına yalnız girip, içim dışım, nurla doldum.

Hak âşıkları yanında ehil oldum, mahrem oldum.

⁴⁰¹ Hazînî, *Cevahirü’l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 84-89.

⁴⁰² Uludağ, “Fütüvvet”, 13/260.

⁴⁰³ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 40.

⁴⁰⁴ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 95.

⁴⁰⁵ Uludağ, “Fütüvvet”, 13/260.

Bâtın mızrağı ile kör nefsimi yendim ben.”⁴⁰⁶

Ümmet isen Mustafa’ya bağlı ol.

Sünnetine ta gönülden tâbi ol.

Gece kâim, gündüzleri sâim ol.

Gerçek ümmet, sararıp da solandır.⁴⁰⁷

Cüneyd Bağdadî’nin (ö. 297/909) tarif ettiğine göre Fütüvvet; infak etmek, yakınmayı terk etmek, nefesine ağır gelen şeylere karşı galip gelmek, kim olursa olsun el açana kapıları kapatmamak, günahı terk etmektir.⁴⁰⁸

Bu anlayışın bir benzeri Hoca Ahmed Yesevî’nin fakr anlayışında da görmek mümkündür. Ayrıca o, bu konuda dervişlerine sık sık ikazlarda bulunmuştur.⁴⁰⁹

Fütüvvet’in tasavvuf ile bağlantı noktasından hareketle mutasavvıfların bu kavramı genellikle şu şekilde tarif ettikleri görülmektedir; “kişinin dünya ve ahirette müteallik her işte başkasını kendi nefesine tercih etmesi (Îsâr)dir.”⁴¹⁰

Fütüvveti tarif eden isimlerden biri olan Hallâc-ı Mansur (ö. 309/922), fütüvvet anlayışını hak ve batıl dava olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ona göre fütüvvet; kişinin amaç ve gaye sahibi olması ile bu uğurda elinden gelen her türlü fedakarlığı yapmasının yanında sonuna kadar bu işi götürmesidir. Batıl dava fütüvvetini yorumlayan Hallâc-ı Mansur örnek olarak İblis ve Firavun’dan bahseder. Onların davaları batıl olsa dahi, davalarından geri adım atmamaları fütüvvet ile ilişkilendirilmiştir. Ancak bu ilişkiyi fütüvvet açısından değerlendiren Hallâc-ı Mansur, bu durumu eksik bir fütüvvet olarak belirtmiştir.⁴¹¹

Birçok hikmetinde Hallâc-ı Mansur’dan bahseden Ahmed Yesevî, hakk yolunda davası uğruna verdiği mücadeleyi destekleyerek Hallâc-ı Mansur’u örnek almıştır.

⁴⁰⁶ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 95.

⁴⁰⁷ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 340.

⁴⁰⁸ Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risalesi: Kitabü’l-Fütüvvet”, 148-150.

⁴⁰⁹ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 38-43.

⁴¹⁰ Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risalesi: Kitabü’l-Fütüvvet”, 137.

⁴¹¹ Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/379.

Kendisinin de bu uğurda önüne ne çıkarsa çıksın hakk davasından dönmeyeceğini belirtmesi, bu anlamda Mansur'un da ifade ettiği üzere fütüvvet ehlinin bir duruşudur. Bu duruşun bir benzerini Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde de çok açık bir şekilde görebilmekteyiz. Dolayısıyla Ahmed Yesevî'yi de fütüvvet ehli olarak değerlendirmekte kanaatimizce herhangi bir beis yoktur. Bu düşünceyi destekleyen hikmetlerden bazılarını aktarmayı uygun gördük.

Ey dostlar temiz aşkı ele aldım,
Bu dünyâyı düşman tutup yürüdüm ben işte.
Yakam tutup Hazret'ine sığınıp geldim,
Aşk kapısında Mansûr gibi oldum ben işte
Aşk yolunda âşık olup Mansûr geçti,
Belini bağlayıp Hakk işini sıkı tuttu,
Melâmetler ihânetler çok işitti,
Ey müminler hem Mansûr oldum ben işte.

Âşık Mansûr “Enel Hakk’ ı dile getirdi,
Cebrâil gelerek “Enel Hakk”ı beraber söyledi,
Cebrâil gelerek başın ver deyip yola saldı,
Darağacına asılıp cemâlini gördüm ben işte.

Mansûr gelince dârağacı eğilip kendi aldı,
Bâtın gözü açık olanlar hayrân kaldı,
Işık salıp Allah kendisi nazâr eyledi,
Ey sevgili deyip cemâlini gördüm ben işte.

Nidâ geldi o dârağacına: “çok boğma” diye,

“Sıkı dur her yan bakıp, sen ağma” diye,
Taşa dedi: “Emrimi tutup sen değmeyesin”
Levh-i Mahfûz tahtasında gördüm ben işte.

Üç yüz molla yığılıp yazdı çok rivâyet,
Şeriatdır ben de yazayım bir rivâyet,
Tarikatda hakikatda haktır himâye etmek,
Başımı verip Hakk sırrını bildim ben işte.

Enel Hakk’ın anlamını bilmez câhil,
Bilge gerek bu yollarda, mertler denizi,
Akıllı kullar Hakk yâdına “sevgili” dedi,
Cândan geçip Sevgili’yi sevdim ben işte.⁴¹²

“*Kitâbü’l-fütüvve*” adlı eserinde fütüvvet hakkında bilgi veren es-Sülemî (ö.412/1021) fütüvveti, kulun Allah’ın emirlerine itaat etmesi, her daim Allah’ın yasakladıklarıyla arasına mesafe koyması, her durumda kötü huyu terk ve iyi olanı benimsemek şeklinde tanımlamıştır.

Fütüvvetin gereklerini detaylı bir şekilde aktaran es-Sülemî, eserinde bu gerekleri şu şekilde sıralamıştır: kötülüğe karşı iyilik ve kusura karşı affedici olma, dostların kusurları peşinde koşmama, cömert olmak, dostluğa sadık kalmak, kendisini düşündüğü gibi yanı başındakini de düşünmek, içerisinde günah olmama koşuluyla insanların ihtiyaçlarını gidermek, davete icabet etmek, Allah ve dostlarıyla irtibatlı olmak, nefsi terbiye etmek, rızkı veren Allah’a teslim olmak, dostlarla beraber hareket etmek, sev ya da sevme nefret ettirmemek, insanların dertlerine deva olmak, nefsi kontrol altında tutmak, nefsi açlıkla terbiye etmek, kalbi zikir ile mutmaîn etmek, bedenini her türlü gûnahtan arındırmak, başkasının değil kendi kusuruna odaklanmak, sevdiğine itaat etmek, dostlarına karşı merhametli olmak, hüsnüzan ile yaklaşmak, dostlarına nasihat

---

⁴¹² Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 70-72.

ederken kendi eksikliklerini göz ardı etmemek, Allah için her türlü musibete göğüs germek, fakirliği bir bela değil bir müjde olarak sahiplenmek, sadece Allah'a kul olmak, zamanı boşa harcamamak, nefes aldığı sürece tövbeyi terk etmemek, dünyalıklara esir olmamak, talebeyi kusurundan dolayı dışlamamak, yaradılana karşı merhametli olmak, nefesine düşkün olmamak, kötülüğü iyilikle örtmek, tevazu ile yaklaşmak, böbürlenmemek, her halde ve durumda doğruyu söylemek, güzel konuşmak, sırları ifşa etmemek, enaniyet duygusundan sıyrılmak, kendi kusurunu unutmamak ve dostları iyilikle anmak, dostuna karşı eli açık olmak, iyilik yaptığında karşılık beklememek, Allah rızasını her şeyin üstünde tutma ve onun gazabından sakınmak, kişinin iyiliklerini gözünde büyütmemesi, her hâlde samimiyetten ödün vermemek, takvada üstün olanla dünyada fakir olanla sohbet etmek, büyüğüne hürmet etmek, iyilikleri açığa vurmamak, dostları kendine muhtaç etmemek, dostların şerefini kendi şerefinin üstünde görmek, dostlarla muhabbeti koparmamak, istenmeden vermek, kötülükten kaçınmak, herkese ikramda bulunmaktır.⁴¹³

Yukarıdaki ifadelerden hareketle şunları söyleyebiliriz; sûflerin fütüvveti üstün bir merteye olarak ifade etmeleri, bu vasıflara herkesin sahip olmadığı bir iradeye sahip olması adına, kendisi ihtiyaç halinde bulursa dahi başkalarını düşünmesi, bir başkasının yararını kendi yararından üstün görmesi gibi vasıflar bu durumu gözler önüne sermektedir.

Fütüvvet makamının tasavvuf düşüncesinden beslendiği, melametî düşüncesi ile yoğrulduğu gerçeğinden hareket edersek de, Ahmet Yesevî'nin yetiştiği çevre ve dönemin zihin dünyasının bu çerçevede yer alması onun fütüvvete yabancı olmadığına en açık göstergelerinden biridir.

Fütüvvet teşkilatının tasavvufla bütünleştiği bölge olan Irak ve Horasan'daki tasavvufi hareketler içerisinde yer alan melametî düşüncesini Ahmed Yesevî'den bağımsız değerlendirmek bu açıdan bakıldığında tarihi dönemin ruhuna aykırıdır. Ahmed Yesevî'nin özellikle Horasan ekolünden beslendiği gerçeğinden hareket edildiğinde onun fütüvvet ile olan bağına çok da şaşırılmaması gerekir.

---

⁴¹³ es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, 24-94.

Ahmed Yesevî'nin bir fütüvvet ehli olduğunun en büyük göstergelerinden biri de hiç şüphesiz ki fütüvvet vasıflarını tarikat başlığı altında dervişlerine aktarmasıdır. Bu vasıflar şu şekilde aktarılmıştır:

“Ey Derviş! Bilesin ki tarikatın ahkâmı (hükümleri) altı kısımdır. Birincisi marifet (Allah'ı tanımak), ikincisi cömertlik, üçüncüsü sıdk (doğruluk), dördüncüsü yakîn (sağlam inanç), beşincisi tevekkül, altıncısı tefekkürdür.”⁴¹⁴

Fütüvvete dair düşüncesini dile getiren Kuşeyrî (ö. 465/1072), fütüvvetin asıl manası kişinin Allah rızası için insanların ihtiyaçlarını karşılamasıdır. ⁴¹⁵ Kuşeyrî'nin fütüvvet ile ilgili düşüncesinin bir benzerini Ahmed Yesevî'nin fakr anlayışında da görmek mümkündür. Onun bu düşüncesi fakrın altı âdâbı içerisinde yer alan “havas ve avamın hizmetini görmek” doğrultusundadır.⁴¹⁶

Ahmed Yesevî, hikmetlerinde ise buna benzer durumu şöyle aktarmaktadır:

Hizmet kılan tâlipler dâima Hakk'a yakın,
Kimi görse tevazu, sözleri ise hazîn!
İnşallâh bu tâlipler olurlar Hakk'a yakın,
Okuyup hizmet edin, benim güzel dostlarım!⁴¹⁷

Rahatını terk edip, koşmaya başlayanlar,
Seherlerde cânını, incitip çalışanlar,
Hay u heves, ben benlik terkine alışanlar,
Bunlar gerçek âşıktır, sözümün yalanı yok!⁴¹⁸

Dervişlerine hizmet konusunda nasihatlerde bulunan şeyhlerin şeyhi, zengine hizmet eden kişinin niyeti makam ve mevki sahibi olmaksızın bu kişinin hizmeti onu Allah'tan uzaklaştırır. Bununla birlikte yine kişi fakire hizmet edince onu küçük görürse,

⁴¹⁴ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 553.

⁴¹⁵ Selvi; “Fütüvvet Ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”, 23.

⁴¹⁶ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 42.

⁴¹⁷ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 399.

⁴¹⁸ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 336.

Allah katında zelil duruma düşer. Hizmette maksat Allah rızasına uygun davranmak, bir mü'min gibi hareket etmektir.⁴¹⁹

Ahmed Yesevî eğer bir kişi sevgiliye (Allah), kavuşmak istiyorsa davası uğruna canından vazgeçmedikçe onun hakiki manada âşık olduğunu söylemek mümkün değildir. Ona göre âşık bu davada canını ortaya koymazsa onun davası hakk değildir. O, davası uğruna hiçbir tereddüt göstermeyen Hz. İsmail'i örnek almıştır. Onun davasında bedeli ne olursa olsun sonuna kadar gitmek vardır. Hoca Ahmed bir hikmetinde bu durumu şöyle aktarmıştır:

Cemâl için can kurban eylemedikçe

İsmail gibi cemâl arzu eylemeyin dostlar

Candan geçip tarikata girmedikçe

Âşığım deyip yalan dava eylemeyin dostlar

Âşıklık ulu dava, eylesen bunu

Mihnet ile sınar imiş Mevla'm seni.⁴²⁰

Her ne kadar Ahmet Yesevî'nin hikmet ve menkıbelerinde doğrudan fütüvvet ifadesi yer almasa da fütüvvetin izlerini görmek mümkündür. Bunlardan bir tanesi de fütüvette temel teşkil eden insanın üç uzvuna atıf vardır. Bunlar “el”, “bel” ve “dil” dir.⁴²¹

“Asâları elinde, himmet kuşağı belinde,

Rabb'im yâdı dilinde, Allah diyen dervîşler.”⁴²²

Ahmed Yesevî bu hikmetinde Allah yolunda giden dervîşin eline, beline ve diline hâkim olduğunu dile getirmiştir.

Tezimizde özellikle Hoca Ahmet Yesevî'nin fütüvvet anlayışından bahsederken, yukarıda değindiğimiz fütüvvet vasıflarını hikmetler üzerinden aktarmaya gayret edeceğiz.

⁴¹⁹ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 111-112.

⁴²⁰ Betül Gürer, “Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i Eksininde Tasavvufi Düşüncede İlahi Aşk”, *Bilig* 80 (2017), 23.

⁴²¹ Müjgan Cunbur, “Ahmed Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri”, *Erdem* 7/21 (1995), 847-849.

⁴²² Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 208.

Ahmed Yesevî'nin hikmetleri incelendiğinde, fütüvvetin gereklerini çok açık bir şekilde görülmektedir. O, fütüvvetin en önemli vasıfları arasında yer alan, nefsini başkasına tercih etmeyi, benlik davasına kapılmamayı bir hikmetinde şöyle dile getirmiştir:

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen,
Öyle mazlûm yolda kalsa, yoldaşı ol sen,
Mahşer günü dergâhına yakın ol sen,
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.⁴²³

Fütüvvetin en önemli vasıflarından biri de fakire karşı cömert olmaktır. O, hikmetinde cömertlik vasfının üzerinde durarak misafire ikramda bulunmak için canını dahi ortaya koymuştur. Bu konu ile ilgili bir hikmetinde bu durumu şöyle dile getirmiştir:

Garîb, fakîr, yetimleri sevindiresin;
Parçalayıp azîz Cânını eyle kurbân;
Yiyecek bulsan, cânın ile misâfir,
Hakk'tan işitip bu sözleri dedim ben işte.⁴²⁴

Ha"yır ve cömertlik eyleyenler, yetîm gönlünü alanlar,
Çehâr-yârlar yoldaşı, Kevser dudağında gördüm."⁴²⁵

Bu hikmetinde ise yetimi bağına basan, hayır ve cömertlikte önde olanların mükafat olarak toplanacağı yerin kevser havuzu olduğunu dile getirmiştir.

Ahmed Yesevî, cömertlik vasfını fakrın ilk basamağı olarak görmüştür. Onun düşüncesinde cömertlik herhangi bir karşılık beklemezsizin fedakârlıkta bulunmaktır. Onun cömertlik anlayışında Hz. Ali örnek bir şahsiyettir.⁴²⁶ Ahmed Yesevî'nin cömertlik konusunda yukarıda geçtiği üzere fütüvvetin başı sayılan Hz. Ali'yi örnek alması,

⁴²³ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 44.

⁴²⁴ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 46.

⁴²⁵ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 142.

⁴²⁶ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 126-127.

kanaatimizce Ahmed Yesevî'nin de fütüvvet ehli sayılabileceğinin en önemli göstergelerinden biridir.

Halvet ve çile adabını müritlerine aktaran Hoca Ahmed Yesevî, cömertlikte Allah dostu olan Hz. İbrahim'i örnek almış, bu yola başvuranların ise iradelerinin güçlü olmasından ve zorluklar karşısında pes etmeyen bir duruşa sahip olmaları gerektiğinden bahsetmiştir.⁴²⁷

Hoca Ahmed Yesevî'nin fütüvvet erbâbı oluşunu, fütüvvetnamlerde yer alan kaidelerden de anlayabiliyoruz. Bu ilkeler başta namaz olmak üzere, maddiyat peşinde koşmamak, edep sınırlarını aşmamak, nefsini dizginlemek, yediğin lokmayı alın teri ile elde etmek, ihtiyacı olanın ihtiyacını temin etmek, emri bi'l ma'ruf nehyi ani'l münker yapmaktır.⁴²⁸ Nitekim Fütüvvetnamlerin girişinde yer alan dusturların benzerini, Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîlik tarikatında da görmek mümkündür ki bu ilkeler Yesevîlik tarikatında yer alan Dört kapı kırk makam anlayışla büyük oranda örtüşmektedir.⁴²⁹ Fütüvvetnamlerde yer alan namazı terk etmemek kaidesine sıkı sıkıya bağlı kalan Hoca Ahmed Yesevî, hikmetlerinde bu durumla ilgili şöyle demiştir:

Altmış gece, altmış gündüz, bir kez taam,
Sabaha dek namaz kılıp, bir kez selâm,
Altmış üçte oldu ömrüm elhak tamam,
Mustafa'ya matem tutup, ben yere
girdim.⁴³⁰

Namaza olan düşkünlüğü ile bilinen Hoca Ahmed Yesevî'nin bir vakit namazı kaçırın hakkında domuz benzetmesi onun namaza verdiği hassasiyeti ortaya koymaktadır.⁴³¹

Fütüvvetin vasıfları arasında yer alan ilkelerden biri de fakirliği bir bela değil müjde olarak sahiplenmektir. Dervişlerine bu konuda nasihat eden Ahmed Yesevî, her kim fakirliğe rıza gösterirse ve sabrederse o kişi dervişlik makamına layık olur, aksi

⁴²⁷ Hazini, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 65.

⁴²⁸ Yüksel, "Temel Dinamikleri Açısından Fütüvvet ve Ahiliğin Kur'ânî Referansları", 278-279.

⁴²⁹ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 204-206.

⁴³⁰ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 112.

⁴³¹ Osman Türer, "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (30 Haziran 1995).

durumda fakirliğe kanaat etmeyen kişiler şeyhlik yapmaya kalkışırsa Allah huzurunda yüzüstü kalacaklardır. Fakirliği üstün bir makam olarak gören Ahmed Yesevî, bu makama ulaşmak için büyük bir tahammüle sahip olunması gerektiğini dile getirmiştir.⁴³²

Fütüvvetin vasıfları arasında yer alan nefsin terbiye etme, kontrol altına alma ve üstünlük taslamayı terk etme anlayışının bir benzeri Ahmed Yesevî'ye ait hikmetlerde çok açık bir şekilde ortaya konulmuştur. O, bir hikmetinde nefis ve kibir duygularını köreltme adına onları ayaklarının altına aldığını şu şekilde dile getirmiştir:

On üçümde nefsanî arzuları ele aldım

Nefs başına yüz bin belâ sarıp saldım;

Kibirlenmeyi ayak altında basıp aldım;

On dördümde toprak gibi oldum ben işte.⁴³³

Nefs yoluna giren kişi rüsva olur;

yoldan azıp gezip tozan şaşkın olur;

yatsa, kalksa, şeytan ile yoldaş olur;

nefsi tep sen, nefsi tep sen, ey bed-kirdar.⁴³⁴

Fütüvvet vasıfları arasında kendisinde olanı paylaşmak, kendisinde olmayan şeyler içinde minnet duymamak, ele geçmeyen şey için şükretmek, nefesine düşkün olmama ve musibete karşı sabır gibi hasletler yer almaktadır.

Bu hasletlerden hareket edersek, Ahmed Yesevî'ye dair anlatılan bir rivayette fütüvvetin bu tariflerini görebilmek mümkündür.

Fütüvvet vasıfları içerisinde dile getirilen anlayışlardan biri de sufînin devamlı tövbe ile arasına mesafe koymamasıdır. Hikmetlerinde tövbe mevzusuna değinen Hoca Ahmed Yesevî, günahlarından dolayı tövbe edip bu konuda her zaman Allah'a

⁴³² Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, 50.

⁴³³ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 52.

⁴³⁴ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 157.

sığınmıştır. Hoca Ahmed Yesevî, tövbe etmesine rağmen hata yapmış ancak; tövbe konusunda Allah'tan ümidini kesmemiştir.⁴³⁵

Muhabbet deryâsına kulak ver, aç gözünü,
Tövbe edip Hak yola, dön de sen ver özünü,
Muhabbet deryâsına sal nefsini, sözünü,
Tövbesiz bu sevdâyı tutsa, güitse de olmaz.⁴³⁶

Rivayete göre; Ahmed Yesevî iki şeye çok bağlıydı. Bunlardan biri oğlu İbrahim, diğeri ise bindiği atı idi. Ahmed Yesevî, onları kalbinden azat etmek adına şöyle dedi: “çocuğumun ölüm haberini getirene bu güzel atı şükür ifadesi olarak vereceğim.” Bu sözden sonra Şeyh'in düşmanları bunu fırsat bilerek oğlu İbrahim'in kafasını kesip önüne serdiler. Şeyh bu acı olaydan sonra verdiği sözü tutarak, güzel atını onlara verdi. Ardından da onlarla aralarına husûmet girmemesi için de kızını gelin olarak verdi.⁴³⁷

Bu kıssanın bu şekilde gerçekleşmiş olması kanaatimizce Ahmed Yesevî gibi bir insanın düşünce yapısına ters bir durumdur. Ancak oğlunun öldürülmesi karşısında kan davası götürmemesi ve gösterdiği sabır fütüvvet ehlinin davranışlarındandır.

Fütüvvetin önemli vasıfları arasında yer alan “dostlarına nasihat ederken kendi eksikliklerini gözdârı etmemek” hikmetlerde de yer almaktadır. Nitekim Ahmet Yesevî hikmetlerinde nasihat ederken aynı zamanda kendisinin de kusurlarının olduğunu dile getirmiştir:

Altmış birde pişmânım günâhımdan
Ey dostlar, çok korkuyorum İlâh'ımdan;
Cândan geçip kurtuluş dileyim Allah'ımdan
Bir ve Var'ım, cemâlini görür müyüm?⁴³⁸

⁴³⁵ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 107.

⁴³⁶ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 308.

⁴³⁷ “Şeyh Attâr Mantıku't Tayr isimli eserinde bu olayı anlatmıştır. Şimdi bile İbrahim'in öldürüldüğü ağacın altında her sene kan akar. Burayı ziyaret edenler o kandan alırlar ve bu kan birçok hastalığa iyi gelir. Elbette münafıklık hastalığı kıyamete kadar devasız kalır. “Doğrusu iki yüzlüler ateşin en aşağı tabakasındadırlar. (Nisa,4/145)” ayetinde buyrulduğu gibi.” Hazînî, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 106-107.

⁴³⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 62.

Kul Hoca Ahmed tövbe eyle ölmeden önce,
Hak Teala sorgu-sual kılmadan önce,
Mahşer günü terazisini kurmadan önce
Amel kılmadan ölüp gitsem neyerim ben işte.

Vah ne yazık şevk ateşine yanmadan geçtim,
Dünya dileyip yalnız hakkı sevmeden geçtim,
Gaflet ile pir eteğin tutmadan geçtim
Ağlamayım mı can meleğimi bulamadım işte.

Ahmet Yesevî, kendisi üzerinden dostlarına nasihat ederek aynı zamanda fütüvvetin gerekleri arasında yer alan tevazuyu da elden bırakmamıştır. O, Allah'a samimi bir kul olmak adına verdiği onca mücadeleye rağmen kendisini gaflet içerisinde tanımlamış, yaptıkları amelleri görmezden gelmiştir.

Kul Hoca Ahmed gaflet ile geçti ömrün,
Vah ne hasret gözden dizden kuvvet gitti,
Vah ne yazık pişmanlığın vakti yetiştii,
Amel kılmadan kervan olup göçtüm ben işte.⁴³⁹

Fütüvvet ehlinin vasıflarından biri de her türlü musibete karşı sabredip Allah'la olan bağı sürdürmek ve koparmamaktır. Zor da olsa nefsinin hoş gördüğünü terk edip sabretmektir. Ahmed Yesevî bir hikmetinde zorluklara karşı hakka sığınmayı ve sabretmeyi şu şekilde aktarmıştır:

Hâlık'ımdan haber eriştii, şükreden oldum;
Her kim çekiştirdi, belki tepdi, sabreden oldum;
Bu âlemde hiç uyumayıp hâzır oldum;

⁴³⁹ Sırrı Akbaba, “Uygulamalı İslam (Harakani'nin İzinde Yunus'a Rehber Hoca Ahmed Yesevî Örneği)”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/Ek 1 (2017), 69-70.

Hay u heves, ben-bencillik gitti dostlar.⁴⁴⁰

Başka bir hikmetinde musibetlere karşı sabır ve zorluklar karşısında Allah'a dayanma ile ilgili şunları zikretmiştir:

“Kul Hoca Ahmed ibâdet eyle, ağlamağı âdet eyle,

Belâ gelse tahammül eyle, Hakk'tan olur Hoca Ahmed”⁴⁴¹

Yukarıda geçtiği üzere fütüvvetten bahseden ilk isimlerden biri olan Ca'fer es-Sâdık, fütüvveti tarif ederken şöyle demişti: “ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmak”

Fütüvvetin bu tarifi doğrultusunda hareket eden Ahmed Yesevî, şeyhlere de bu konu ile ilgili tavsiyelerde bulunmuştur. Ahmed Yesevî'nin bir şeyhin ele geçen bir yardımcı kendisinden önce hak edenlere vermesiyle ilgili ikazı onun bu konudaki duruşunu ortaya koymaktadır. Hatta Ahmed Yesevî ele geçen bir yardımcı kendi istifadesine sunan bir şeyh olursa, onun ve onu takip edenlerin dalalete düşeceğini bildirmesi, yine o kişilerin Allah tarafından amellerinin boşa çıkartılacağı ile ilgili söylemi bu konudaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.⁴⁴²

Başta fütüvvet ehlinin en önemli simaları arasında yer alan Hasan-ı Basrî olmak üzere Cüneyd, Şibli, Zünnûn Mısırî gibi fütüvvet ehli sûfîlerin hikmetlerde anılıyor olması ve Ahmed Yesevî'nin bu halkanın içerisinde yer almak istemesi, yine fütüvvet ehline olan bağlılığı hiç şüphesiz ki onun da fütüvvet ehli sayılabileceğinin en önemli delillerindendir.⁴⁴³

Selîm olup saf oldu Cüneyd Şibli,

Nefsini tepip kahr eyledi Hasan Basrî,

Halkı bırakıp yok oldu Zünnûn Mısırî,

Azîzlere itâat edesim gelir.

⁴⁴⁰ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 56.

⁴⁴¹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 106.

⁴⁴² Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*, 49.

⁴⁴³ Küçük, “Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risalesi: Kitâbü'l-Fütüvvet”, 141-155.

Allah yâdı tekebbürün evini yıktı,
Şeyhler bu halkayı görkemli düzenledi,
Çünkü Hû dedim kötülükler doğruya yöneldi,
Ben dahi o halkada olasım gelir.⁴⁴⁴

Fütüvvet ile bağlantılı isimlerden biri de hiç şüphesiz ki hicri III. asırda yaşayan tasavvuf erbabı Bâyezîd-i Bistâmî'dir (ö. 234/848?).⁴⁴⁵

Ahmed Yesevî, bir hikmetinde Bâyezîd-i Bistâmî'nin dünyalık peşinde koşmamasından bahsetmiş, onun bu duruşunu benimsemiştir. Fütüvvet ehli olan bu mutasavvıfların Ahmet Yesevî tarafından biliniyor olması ve örnek alınması gereken şahsiyetler arasında dile getirilmesi onun da fütüvvet ehlinin takipçisi olduğunu göstermektedir.

Âşık olsan Bâyezîd gibi kendini sat sen;
Vallah, billah dünya haram, fırlatıp at sen;
Kanlar döküp gözlerinden geceye kat sen;
Bir lahzada şeytan mülkü viran olur.⁴⁴⁶

Âşık olsan gözyaşını saçıp yürü,
Bâyezîd gibi dünyâ derdini tepip yürü,
Edhem gibi taht ve kismetden geçip yürü,
Himmet versen dünyâ derdini tepesim gelir.⁴⁴⁷

Fütüvvetin gereklerinden biri de yalnızca Allah'a sığınmak ve kul olmaktır. Allah'a sığınmak ve kul olmak gayesi onun hikmetlerinde şöyle geçmektedir:

“Sığındım Zât'ına ey Allah'ım,

⁴⁴⁴ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 135.

⁴⁴⁵ İdris Türk, “Bâyezîd-i Bistâmî'nin Muhabbetullah Anlayışı”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/5 (2014), 2006.

⁴⁴⁶ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 199.

⁴⁴⁷ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 137.

Yaradan bütün âlemîn penâhı.”

“İcâbet Sen'den ve başvurmak bendendir,

Ey İlâh-ı Zül-celâl bütün hâcetlerde.”⁴⁴⁸

Fütüvvet gereklerinden biri de kalbi zikir ile mutmaîn etmektir. Ahmed Yesevî, kalbini her daim Allah zikri ile meşgul ederek, bu yolun ancak Allah'ı çokça anmaktan geçtiğini hikmetlerinde şöyle dile getirmiştir:

Hakk'a kavuşmayı dileyenler gece ve gündüz,

Dinmeyip cânı ile söyler Hû zikrini,

Hakk'dan ilhâm yetişip gelir bilsen bunu,

Âhiretin azığına alırım gelir.⁴⁴⁹

Kul Hâce Ahmed, kulluk içre sâbit olsam,

Zâkir olup, Hakk'ı anıp, Rabb'im desem,

Zikirinde şevklenerek, kavrulup yansam,

Bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum?⁴⁵⁰

Zikrini tamah edip döndüm divaneye;

Hak'tan başka bir şey demedim bigâneye

Mumunu izleyip çırak girdim pervaneye;

Kor ateş olup, kavrulup yanıp söndüm işte.”⁴⁵¹

Ahmed Yesevî'ye göre, Allah zikriyle nasiplenen kişi Allah'a yakın olur, zikrin kalbe yerleşmesiyle birlikte de artık kişinin Allah'tan uzaklaşmasının önüne set çekilir.

⁴⁴⁸ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 108-109.

⁴⁴⁹ Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, 138.

⁴⁵⁰ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 145.

⁴⁵¹ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 61.

Zikir önce dile, ardından kalbe sonra dönüşümlü olarak akıp gider. Öyleki zikir artık gönle yerleşmiş bir daha çıkmamak üzere orada kalmıştır. Mürid zikri sürdürdükçe kişinin Allah katındaki derecesi de yükselir.⁴⁵²

Fütüvveti, kalp ve lisan da olmak üzere iki kısımda da ele alan Ahmed es-Serrac (ö. 500/1106) Allah ile olan bağı dikkat çekmektedir. Ona göre fütüvvet iki çeşittir. Kalp ile olan fütüvvette, Allah'ı tanımak; lisan ile olan fütüvvette ise, Allah'a sadık olmak, sözünden dönmemektir.⁴⁵³

Hikmetlerde bu duruma örnek teşkil eden sözlerden bazıları şunlardır:

Kadir Rabb'im kudret ile nazar kıldı;

Mutlu olup yer altına girdim işte,

Zâkir olup, şâkir olup Hakk'ı buldum;

Dünya ahret haram kılıp ezip taptım.⁴⁵⁴

Göz açtım Leylâ değil, yürekte Mevlâ dedim,

Dünya nimeti değil, âhiret gamı yedim,

Şüphesiz birliğini ben de tevhîd eyledim,

Ölene dek ahdimde sâdık kaldım ben işte.⁴⁵⁵

Ahmed Yesevî hikmetlerinden de anlaşılacağı üzere hem kalben hem de lisanen fütüvvetin bu gereklerini yerine getirmiştir.

Fütüvvet ehli kötülüğe karşı iyilikte bulunmalı, kusura karşı affedici olmalıdır. Yine fütüvvet ehli günahları iyiliklerle bertaraf etmelidir.

İnsanın fitratında kötülüklere meyilli olma durumunun var olduğunu dile getiren Hoca Ahmed Yesevî, inanların bu mücadelede asıl gayesinin kötülükleri iyilikler ile

⁴⁵² Hazini, *Cevahirü'l Ebrar min Emtac-ı Bihar*, 73-75.

⁴⁵³ Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risalesi: Kitabü'l-Fütüvvet", 145.

⁴⁵⁴ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 170.

⁴⁵⁵ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 360.

donatmasıdır. Kişi bu doğrultuda hareket ederse, ahirette cennet ehlinde olur. Böylece Allah'ı yakından görme şerfine nail olur.⁴⁵⁶

Ahmed Yesevî'nin *Fakr-namesi*'nde fakrın altı âdâbından biri de kötülüğe karşı iyilik ve affedicilik vasfıdır.⁴⁵⁷

Bir hikmetinde bu hususta şöyle demiştir;

“Her zaman iyilik eyle, sen de gidersin dünyadan,

Kıyametin hürmetine, ciğerlerini kan eyle.”⁴⁵⁸

Fütüvvet ehlinin vasıfları arasında dünyalıklar gelip geçicidir. Bunlara herhangi bir düşkünlük yoktur. Fütüvvet düşüncesinde dünya malı değersizdir. Bu düşünce çerçevesinde hareket eden Ahmed Yesevî, dünya malının geçici olduğunu söylemiş, asıl uğraşın cenneti kazanmak için verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Ben veli bir kulum! der, oturur yemek yerler,

Dünya malını alıp, severek cem ederler,

İyi kulları görmez daima; “Ben, ben!” derler,

Vallâh, billâh bunların “ben” den geçesi yoktur.⁴⁵⁹

“Mutsuz olur dünya diyen, âkildir değer vermeyen,

Câhillerdir dost edinen, dünyayı terk ettim, gittim.”⁴⁶⁰

Sevinme mal ve mülküne, ecel kurutur sonunda,

Sen kara yere girersin, ne kadar kâr eylesen de.

Sevdâ edersen eyle ahiret sevdâsını,

⁴⁵⁶ Hazini, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 65-66.

⁴⁵⁷ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 110-111.

⁴⁵⁸ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyâtı*, 281.

⁴⁵⁹ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyâtı*, 479.

⁴⁶⁰ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyâtı*, 221.

Boşa çekme dünyanın telaşı, kavgasını.

Amel edip kazansan cennetin me'vâsını,

Cenneti satın alan, cemâlin görür imiş.⁴⁶¹

Fütüvvet ehli kişilerin başkasının kusuruna değil, kendi kusuruna odaklanması elzemdir. Buna benzer bir duruşu, Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde de görmekteyiz. Onun hikmetlerinde kendi kusurlarından bahsetmesi bu duruma örnektir.

Bir hikmetinde kendisinin kusurlarını şu şekilde dile getirmiştir:

Yaşım ulaştı altmış üçe, bir gün kalmadı

Vah ne yazık, Hakk'ı bulamayıp gönlüm kırık

Yer üstünde sultanım deyip oldum ulu

Şükreder olup yer altına girdim ben işte.

Şeyhim diyerek iddia eyleyip yolda kaldım,

Fes ve sarığı değersiz pula satıp geldim,

Nefs ve heva azdı, yorulup kaldım,

Huzursuz olup yer altına girdim ben işte.

Bu duruma bir örnek de Baba Maçın adlı bir din adamının Ahmed Yesevî'nin kusurlarını ortaya dökme çabası sonrasında kendisinin kusurlarıyla yüzleşmesidir. Ahmed Yesevî'nin verdiği mesajda “başkasının değil, kendi kusurlarıyla yüzleş” mesajı bu anlamda ders niteliğinde olmuştur.⁴⁶²

Fütüvvetin gereklerinden biri de şartlar ne olursa olsun hakikati dile getirip, doğrudan yana tavır almaktır. Hikmetlerinde doğru söz ve hakikatten yana olmayan kişinin ihlasının da samimi olmayacağını dile getiren Ahmed Yesevî, sadık kişinin niyetine erişeceğini, Allah'ın dergahına layık olabileceğini dile getirmesi onun bu konudaki fütüvvet anlayışını ortaya koymaktadır.⁴⁶³

⁴⁶¹ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 281-284.

⁴⁶² Carmuhammetuli, *Hoca Ahmed Yesevî ve Türkistan*, 69-70.

⁴⁶³ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 304.

Adaletli olmayı da içerisinde barındıran fütüvvet anlayışı⁴⁶⁴ onun hikmetlerinde sıkça yer almıştır. Hikmetlerinde hak ve adaletten de bahseden Hoca Ahmed Yesevî bu konuda Hz. Ömer’i anmış, onu örnek almıştır.⁴⁶⁵

Fütüvvet ehlinin vasıflarından biri de kişinin nefesine karşı olan mücadelesidir. Bu mücadeleyi kazanan kişi yiğit yani fetadır. ⁴⁶⁶ Nefis mücadelesinde tam bir feta gibi davranan yiğitlerden biri de hiç şüphesiz ki Ahmed Yesevî’dir. Onun nefsinin istek ve arzularına karşı olan duruşu hikmetlerinde şöyle geçmektedir:

Hakk’ı seven âşıklar, muhakkak fakir olur,

Yol üstü toprak gibi, nefsi çok hakir ölür,

Aşk yolunda cefâyı, sefâ diyerek bulur,

Nere varsa nefsini teper, atarlar dostlar!⁴⁶⁷

Hangi âşık halk içre kalkıp cânını verse,

Cândan geçip şehâdet elbisesini giyse,

Zühd ü takva içinde, nefsin gözünü oysa,

Erenler katarında, kalkar da merdân olur.⁴⁶⁸

Bu dünyanın izzetlerini atayım arkaya

Dostlarımı rezil eyleyen nefis ve hevâ’ya

Onun için lânetli şeytan’la girsem kavgaya

Horlanmak-ağlamak yollarından hoşlanmam ben

Gerçek gönülden namaz kıl ki Allah bilsin.

Halk içinde rüsvâ ol ki âlem sana gülstün.

⁴⁶⁴ Selvi; “Fütüvvet Ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü”, 24.

⁴⁶⁵ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 178-179.

⁴⁶⁶ Uludağ, “Fütüvvet”, 13/260.

⁴⁶⁷ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 486.

⁴⁶⁸ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 384.

Toprak gibi hor görün ki nefsin ölsün.

Himmat versen nefsini yenip ağlasam ben.

Günâh işleyip tevbe etmeden sınırdan aştım

Nefsim beni isyan ettirdi turfa şaşım

Allah'a hamd olsun ki Pîr-i kâmil'e ulaştım

Ele alıp kötü nefsi tez elden yakalasam ben⁴⁶⁹

Fütüvvet ehli kişiler geçimlerini kendi el emekleriyle helal lokmadan, başkasına muhtaç olmadan karşılar. Fütüvvet erbabları meslek sahibi olmakta kendilerine rehber olarak peygamberleri örnek almışlardır. Nitekim peygamberler kendi geçimlerini sağlamak için çeşitli mesleklere yönelmişlerdir.⁴⁷⁰ Bilindiği üzere, tıpkı fütüvvet ehli gibi Ahmed Yesevî'de helal yoldan kendi çabasıyla keşkül ve kaşık yaparak geçimini sağladı.

Fütüvvet ehlinin vasıfları arasında yer alan dusturlardan biri de kendinden büyük olana karşı edebe riayet etmektir. Bu hususta dervişlerine nasihatte bulunan Hoca Ahmed Yesevî, tarikatın âdâb başlığı altında büyüklere gösterilmesi gereken saygıdan bahsetmiştir.⁴⁷¹

Ahmed b. Muhammed es-Serrac'a göre, fütüvvet üç türdür. Bunlardan birincisi fütüvvetin mahiyetleri içerisinde yer alan kavramlardan biri olan "cimrilik" vasfını terk etmektir.⁴⁷² Cimrilikle arasına mesafe koyan Ahmed Yesevî, Allah'a kul olma gayesinde olan kişilerin cimrilerin sohbet halkalarında bulunmaması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu durumu bir hikmetinde şöyle aktarmıştır:

Halka içre cimriler girerse sohbet olmaz,

Zâkirler o halkadan hiçbir lezzet de almaz,

Çünkü o sohbetlere, eren kokusu gelmez,

⁴⁶⁹ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 113-114.

⁴⁷⁰ Dilaver Selvi, "Fütüvvet ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 20-21.

⁴⁷¹ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 554.

⁴⁷² Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risalesi: Kitabü'l-Fütüvvet", 147.

Zâkirlerin ömrü de zâyî olur geçermiş.⁴⁷³

Fütüvvetin ikincisi, gıybeti bırakmaktır. Gıybet etmek büyük günahlardan sayılmıştır. Allah, gıybeti yapanları ölü kardeşinin etini çiğnemekle eşdeğer tutmuştur.⁴⁷⁴ Ahmed Yesevî, bir hikmetinde gıybet etmeyi münafıkların alâmetlerinden biri olarak görmüştür.⁴⁷⁵

Fütüvvetin üçüncüsü ise haramı terk etmektir. Harama bakmak, bir Mü'min'in gözlerini sakındırması gereken şeytanî bir vasıftır.⁴⁷⁶ Gözlerini harama kapamayı tavsiye eden Ahmed Yesevî, bu durumu bir hikmetinde şöyle aktarmıştır:

Fe tûbû ila'llâh de, boynunu eğ Rahmân'a,

Ma'siyetlere bakma, gözünü yum harâma,

Tövbe-i nasûh ile söz ver Rahmân olana,

Dileyen kul Rabbinden dileğini almaz mı?⁴⁷⁷

Fütüvvet ehlinin vasıflarından biri de var olanla yetinmek ve eldekine şükretmektir. Bu kanaati Ahmed Yesevî'de de görebilmekteyiz. Nitekim o bir hikmetinde bu durumla ilgili şöyle demiştir:

Ümmet olsan, gariplere uyar ol

Ayet ve hadisi her kim dese, duyar ol

Rızık, nasip her ne verse, tok gözlü ol

Tok gözlü olup şevk şarabını içtim ben işte.⁴⁷⁸

Fütüvvet gereklerinden biri de nefsi açlıkla imtihan etmek ona boyun eğmemektir. Ahmed Yesevî *Fakr-name*'de de açlığı fakrın on makamından biri olarak görmektedir. Ona göre açlık tahammül gerektiren bir imtihandır.⁴⁷⁹ Her kim açlık karşısında isyan eder haykırırsa onun dindeki durumu viranedir.

Deniz içinde adam, nefisini cevân eder,

⁴⁷³ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 478.

⁴⁷⁴ Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risalesi: Kitabü'l-Fütüvvet", 147.

⁴⁷⁵ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 328.

⁴⁷⁶ Küçük, "Abdullah Ensârî el-Herevî'nin Tasavvufî Fütüvvet Risalesi: Kitabü'l-Fütüvvet", 147.

⁴⁷⁷ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 427.

⁴⁷⁸ İkinci, *Hoca Ahmed Yesevî*, 93.

⁴⁷⁹ Güzel, *Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*, 134-139.

Açlıktan öleyazsa daima efgân eder,
Dünyayı isteyerek, dinini virân eder,
Yanlış halk ümidini burada kırmak gerek.⁴⁸⁰

Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, nefsi yenmenin en temel koşulu onu açlıkla imtihan etmektir. Açlık Mü'min kulların yoldaki rehberi, kıymetlisi, ruhu terbiye eden yegâne şeydir. Allah katında takva ehlinin yükselmesine vesile olan açlık ile imtihan olunmak, Yesevî yolundan gidenlerin de takip ettiği bir yoldur.⁴⁸¹

Fütüvvet makamı, içerisinde misafirperver olmayı barındıran hususlardan biridir.⁴⁸²

Misafirperverlik ile ilgili Ahmed Yesevî'nin fakirleri kollayan ve ikramda bulunmayı tavsiye eden hikmetleri, onun fütüvvet ile olan muhabbet derecesini ortaya koymaktadır. Bu anlayış öylesine benimsenmiştir ki, Ahmed Yesevî'den sonra onun yadigarı olan Yesevîyye tarikatında misafirperverlik, tarikatın edeb ve adap kuralları içerisinde önemli bir yer tutmuştur.⁴⁸³

Misafirlerle ilgili nasihatlerde bulunan Hoca Ahmed Yesevî bu konudaki düşüncelerini dervişlerine, tarikatın altı müstehabbı adı altında aktarmıştır. Bunlar:

- 1- Güzel ahlak ile yaklaşmak,
- 2- İkranda bulunmak,
- 3- Misafirle olan muhabbeti fırsat olarak görmek,
- 4- En güzel şekilde ağırlamak,
- 5- Zaruriyetlerini gidermede yardımcı olmak,
- 6- Mü'min'e karşı hazırda bulunup hizmet etmek.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 457.

⁴⁸¹ Hazîni, *Cevahirü'l Ebrar min Emvac-ı Bihar*, 86-87.

⁴⁸² Köle, "Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu", 334.

⁴⁸³ M. Askeri Küçükkaya, "Hoca Ahmed Yesevî'de İnsan Sevgisi", *Diyanet İlmî Dergi* 52/4 (2016), 117.

⁴⁸⁴ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 553.

Güzel söz söyleyip gönüllere hitap etmek fütüvvetin vasıflarından biridir. Hikmetlerinde güzel söz söyleyip inciler dökmeden bahseden Ahmed Yesevî, ariflerin sohbet meclislerinde güzel sohbet ettiklerinden bahsetmektedir.⁴⁸⁵

Fütüvvet ehlinin vasıflarından biri de dostlarıyla olan muhabbeti sürdürmektir. Ahmed Yesevî hikmetlerinde defalarca dostlarına hitapta bulunmuş, onlara nasihat etmiş, hac yolculuğu esnasında dostlarından ayrılrsa da onlarla olan gönül bağıını koparmamıştır. Onun hikmetlerinde defalarca dostlarına “benim güzel dostlarım” şeklinde seslenişi, dostlarına duyduğu muhabbetin bir yansımasıdır.

Her kim ki “Allâh!” dedi, onda özünü gördü,

Öleceği vakitte Hakk’ın kelâmın duydu.

Nice yıllardır Şeddat kendine cennet yaptı,

Giremedi cennete, ibretler alın dostlar!⁴⁸⁶

Ka’beye gider olduk, dua edin inşallâh.

Ey dostlar hoşça kalın, tekrar görüşene dek.

Her nereye varırsak, meclis hazır; zikrullah!

Ey dostlar hoşça kalın tekrar görüşene dek!

Hoca Ahmed Rabb’ine ihlasla gönül versen,

Hakk’a vuslat dileyip, evc-i kemâle ersen,

Aşk yolunda, ben gibi bir garip yoktur, dersen,

Ey dostlar hoşça kalın, ben hacdan gelene dek!

Varıp da götür müyüz, Ka’be’nin cemâlini?

Hizmet etsek o yolda sahib-i kemâlini,

⁴⁸⁵ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 380-385.

⁴⁸⁶ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 387.

Diliyoruz dâima azamet celâlini,

Dostlarım hoşça kalın, tekrar görüşene dek⁴⁸⁷

Ey dostlar! Pîr hizmetin gelin beyân edelim,

İşit, oku hizmet kıl, benim güzel dostlarım!

Horlanma ve elemi size ayan edeyim,

Dinle, anla, hizmet kıl, benim güzel dostlarım!

Vurup çekiştirse de, pîr eteğin sağlam tut,

Ey tâlip hizmet için, zehir iç ve kanlar yut.

Cânını ver dese de, ihlas ile cândan geç,

İşit, anla, hizmet kıl, benim güzel dostlarım!⁴⁸⁸

Ahmed Yesevî fütüvvet ruhunu kendi dervişlerine de benimsetmiş olacak ki onun terbiyesinde yetişen Türk sûfilere geleneklerine bağlı kalarak İslam dairesi içerisinde Yesevîlik tarikatının öğretilerini Anadolu'ya taşımıştır. Türk sûfilerinin getirmiş olduğu Yesevî anlayışı çerçevesinde Anadolu'nun siyasî, iktisadî ve kültürel yapısı şekillenmiştir. Yesevî anlayışının yetiştirmiş olduğu Türk sûfilerinin Anadolu'daki etkisi sonrasında tasavvuf kökeninden doğan fütüvvet ruhunun Anadolu'da yayılması ile birlikte, fütüvvet şekil değiştirerek "Ahilik" sistemine dönüşmüştür. Bu dönüşümde Yesevî ve dervişlerinin de katkısını görmekteyiz.⁴⁸⁹

Ahilik kavramı sonradan ortaya çıkmış olsa da, Ahîler açısından büyük bir değere ve geleneğe sahip olan, Ahi Sofrası'nda da önemli bir yer tutan "Hak sofrası", "gök sofrası" tabirlerinin Ahmed Yesevî'ye ait hikmetler içerisinde geçiyor olması bu durumun bir göstergesidir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 466.

⁴⁸⁸ Tosun - Eraslan, *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*, 396.

⁴⁸⁹ Murat Fidan, "Fütüvvet ve Ahilik sürecinden Osmanlı Devletinin Âsitâne/Âstâne olması ve Esnafılık Anlayışındaki Değişim", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8/22 (2020), 179-180.

⁴⁹⁰ Cunbur, "Ahmed Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri", 847.

O, bu durumu bir hikmetinde şöyle ifade etmiştir:

“Hû halkası kuruldu, ey dervişler, geliniz;

Hak sofrası yayıldı, ondan nasip alınız.”⁴⁹¹

Ayrıca Ahilik geleneğinde önemli bir yeri olan, sofraya kültürüne benzer bir kültürü Ahmed Yesevî'ye ait menkıbede de görebilmekteyiz.⁴⁹²

Fütüvvet ehli olan bu teşkilatın bir üyesi ve Anadolu'daki Ahilik teşkilatının da kurucusu sayılan Ahi Evran'nın (566/1171) Ahmed Yesevî'nin etkisinde kalması, fütüvvet ruhunu buradan aldığını da göstermektedir.⁴⁹³

Nitekim Ahilik denildiğinde sadece esnaf örgütlerinin ticari anlamda örgütlendiği bir yapı akla gelmemelidir. Aksine Ahilik müessesesi içerisinde İslamî kaideleri barındıran, toplumda mertlik ve yiğitlik düşüncesini aşıl原因an bir öneme sahiptir.

⁴⁹¹ *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevî*, 337.

⁴⁹² Cunbur, “Ahmed Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri”, 847. Bu menkıbe şöyle aktarılmıştır: “Bu devirde Mâverâünnehir ve Türkistan'da Yesevî adlı bir hükümdar saltanat sürüyordu. Kışın Semerkant'ta oturuyor, yazları Türkistan dağlarında yaşıyordu. Bütün Türk hükümdarları gibi av meraklısı olan bu padişah, yazları Türkistan dağlarında avlanmakla vakit geçirirdi. Lakin bir yaz Karacuk Dağı'nda avlanmak istediği halde, dağın çok girintili çıkıntılı olması onu bu emelden mahrum etti ve Karacuk'ta hiç av avlayamadı. Bunun üzerine bu dağı ortadan kaldırmak istedi. Kendi hükmettiği yerlerde ne kadar veli varsa hepsini topladı ve duaları bereketiyle bu dağı ortadan kaldırmalarını istedi. Türkistan evliyası hükümdarın bu niyazını kabul ettiler. İhram bağlayıp üç güne kadar bu dağın ortadan kalkması için tazarru ve niyaza koyuldular; fakat bütün tazarrular umulanın aksine neticesiz kaldı. Sebepini araştırdılar, “Memleketteki âriflerden, velilerden gelmeyen var mı?” diye araştırdılar. Şeyh İbrahim'in oğlu Hoca Ahmed'in henüz pek küçük olduğu için çağırılmadığı anlaşıldı. Hemen Sayram'a adamlar gönderip çağırdılar. Çocuk, ablasına danıştı. Ablası dedi ki: “Babamızın vasiyeti vardır. Senin meydana çıkma zamanının gelip gelmediğini belli edecek şey, babamızın mabedi içindeki bağlı bir sofradır. Eğer onu açmaya kadir olursan, var git. Meydana çıkma zamanın gelmiş demek olur.” Çocuk bunun üzerine mabede gitti ve sofrayı açtı. Artık meydana çıkma zamanı gelmiş demektir. Hemen sofrayı alarak Yesi şehrine geldi. Bütün evliyalar orada hazırды. Sofrasında olan bir tane ekmeği niyaz gösterdi, kabul edip fatiha okudular. Bu ekmeği meclistikilere böldü; hepsine yetti. Evliyadan, padişahın ümerasından (emirlerinden) ve askerlerinden orada 99.000 kişi hazır olmuştu. Onlar bu kerameti görünce, Hoca Ahmed'in büyüklüğünü daha iyi anladılar. Hoca Ahmed babasının hırkası içinde duasının neticesini bekliyordu. Birden bire gökyüzünde seller boşandı, her yer suya boğuldu. Şeyhlerin seccadeleri dalgaların üzerinde yüzmeye başladı. Bunun üzerine bağırsıp niyaz ettiler. Hoca Ahmed, hırkadan başını çıkardı. Hemen fırtına kesilerek güneş açıldı. Baktılar Karacuk Dağı ortadan kalkmış. Şimdi o dağ yerinde Karacuk adlı bir kasaba bulunur ki Hoca'nın ekser evladının meskeni ve vatanıdır. Bu kerameti gören hükümdar Yesevî, kendi adının kıyamete kadar cihanda baki kalmasını temin için Hoca'dan niyaz etti. Hoca bu niyazı da kabul eyledi ve dedi ki: “Âlemde her kim bizi severse senin adınla beraber yâd eylesin.” İşte bundan dolayı o günden beri “Hoca Ahmed Yesevî” adıyla anılır oldu.” (Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s.80-82.)

⁴⁹³ Ahmet Vehbi Ecer, “Ahmed Yesevî Dervişi Ahi Evren ve Kayseri'de Ahilik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/11 (2001), 6-7.

Fütüvvetin de benzer esasları içerisinde barındırdığını, İslam devletlerinde görülen fütüvvet anlayışından okuyabiliyoruz.⁴⁹⁴

---

⁴⁹⁴ Mustafa Özsaray, "Ahliğin Nitelikleri ve Fütüvvet Anlayışıyla İlgisi", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/2 (30 Aralık 2020), 168-169.

SONUÇ

Türklerin İslamiyet ile olan bağlantısından hareketle dile getirilen ilk meselelerden biri de Hz. Peygamber'e ithaf edilen, Türkler hakkındaki hadislerdir. Her ne kadar hadislerin sıhhati meselesi tartışılrsa da ayrıca Türklerin bu dönemde İslamiyet'i kabul etmesi durumu cereyan etmese de kanaatimizce Hz. Peygamber'in Türkler'i tanınması dönemin konjonktürel yapısına aykırı bir durum değildir.

Türklerle Arapların ilk karşılaşma sürecinin Hz. Ömer döneminde vuku bulduğu bilinmektedir. Bu süreç Hz. Osman döneminde Belencer mevkiinde Hazar Türkler'i ile bir çatışmaya dönüşmüştür.

Emevîler dönemi, Türklerle Araplar arasındaki çatışmaların yoğun bir süreçten geçtiği bir döneme evrilmiştir. Türklerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde hakimiyet Müslümanların kontrolüne geçmeye başlamıştır. Bu dönemde bilhassa Maverâünnehir'de çatışmaların devam etmesinin yanı sıra Müslüman Arapların bölgeyi İslamlaştırma adına faaliyet sürdürdükleri de görülmektedir. Ancak gerek Emevîlerin izlediği fetih politikası gerekse halkın Emevîler'e olan yaklaşımından dolayı İslamiyet'in yayılması, fetih hareketlerinin gölgesinde kalmıştır.

Abbasîler dönemine gelindiğinde ise Türklerin Müslüman Araplarla olan ilişkilerinde çatışmaların yumuşadığı görülmektedir. Bu durum zamanla Türklerin Müslümanlarla iç içe geçtiği bir sürece dönüşmüştür. Bu dönemde Türklerin gerek idarî gerekse askerî anlamda Müslüman ordularının içerisinde yer alması, beraberinde Türklerin İslam Dini ile olan bütünleşmesini de hızlandırmıştır.

Orta Asya'nın İslamlaşma süreci bölgeye gelen zahid ve sûfilerin faaliyetleri sonrasında daha da hızlanmıştır. Bu süreç özellikle IX. ve XI. yüzyıllarda Türk-İslam tarihinde bir dönüm noktası haline gelmiştir. İslamiyet'in Orta Asya üzerindeki hakimiyet alanının gittikçe artması, tasavvuf erbâbları olan sûfilerin bölgeye yerleşmesi sonrasında, tasavvuf kültürünün halk üzerinde geniş tesirler bırakması, bölgenin İslamlaşma sürecini geniş bir yelpazeye büründürmüştür. Bu kültürün Orta Asya'ya yerleşmesinde etkili olan ender simalardan biri de hiç şüphesiz ki Ahmed Yesevî olmuştur.

Türkistan topraklarının yetiştirdiği önemli bir değere sahip olan Ahmed Yesevî, dönemi itibariyle Türk devletleri arasında hakimiyet mücadelelerinin tırmanışa geçtiği, yerleşik unsurların inanç çatışmalarına sürüklendiği bir devreye tekabül etmektedir.

Doğum tarihi ile ilgili mutlak bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte, Batı Türkistan'ın Sayram kasabasında doğan Ahmed Yesevî, aile yapısından kaynaklanan dindar bir kişiliğe sahip olmuştur. Babasını küçük yaşlarda kaybeden Ahmed Yesevî'nin yetiştirilmesinde etkin olan kişilerden biri de Arslan Baba adlı bir Türk şehidir. Onun Arslan Baba'nın gözetiminde aldığı eğitim ile birlikte Buhara'ya geçtiği ve burada medrese kültürü ile hemhâl olduğu bilinmektedir.

Ahmed Yesevî hikmetlerinde de belirttiği üzere doğduğu topraklara olan özlemi, onu tekrardan ana yurduna döndürmüştür. O, ana yurda döndükten sonra ömrünün geri kalan kısmını halkın İslamiyet'i hakkıyla yaşaması doğrultusunda mücadele etmiştir. Onun halkından kopuk bir yaşamdan bertaraf olması, samimi ve içten yaklaşımı, topluma sesleniş tarzı, geride bıraktığı miras halk nezdinde Ahmed Yesevî'yi değerli kılan önemli parametreler olmuştur.

Onun hayatı boyunca Kur'ân ve sünnete olan bağlılığı ile bu çatı altında yetiştirdiği talebelerinin farklı coğrafyalara sirayet etmesi ile birlikte, İslamiyet çok daha geniş alanlara yayılma fırsatı bulmuştur. Ahmed Yesevî'nin bilhassa Türkler üzerindeki te'sirinin geniş çaplı olması, ileride Türklerin İslam şemsiyesi altında gerçekleştirdikleri önemli hizmetlere vesile olmuştur.

Tasavvufî bir gelenekten beslenen Ahmed Yesevî, tasavvufla birlikte gelişimini gösteren fütüvvet kavramına yabancı değildi. O, birçok hikmetinde fütüvvet vasıflarından bahsetmiş, fütüvveti tarikatın hükümleri adı altında bütünleştirmiştir. Hikmetlerinde fütüvvet ehli isimleri de anan Ahmed Yesevî, onları topluma örnek olarak göstermiştir. Ahmed Yesevî, gerek yaşantısıyla gerekse hikmetlerindeki söylemleriyle tam bir fütüvvet ehli olmuştur.

Halvet ve çile anlayışı ile ilgili dervişlerine nasihatlerde bulunan Ahmed Yesevî, nefsiyle olan mücadelesinde tam bir feta mensubu gibi hareket etmiştir. O, yiğitliğin en büyük mertebesi olan nefsini yok etme mücadelesinde müridlerine örnek bir anlayış

bırakmıştır. Hikmetlerinde sık sık fütüvvet ehlerinden bahseden Ahmed Yesevî, onların yoluna ayak basmayı, onlara itaat etmeyi tercih etmiştir.

Fütüvvet vasıflarını Ahmed Yesevî'nin fakr anlayışında da görmek mümkündür. Onun fakr anlayışı ile fütüvvet vasıfları arasında büyük bir benzerlik vardır. Hoca Ahmed Yesevî, hem fakrın hemde fütüvvetin vasıfları arasında yer alan cömertlik, doğruluk, davasına sonuna kadar sahip çıkma, alın teriyle kazanç, nefisle olan mücadelesinde dervişlerine örnek olmuş, onları bu konularda ikaz etmiştir. Onun ahlakî yaşantısı ve anlayışı sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, yetiştirdiği dervişleri aracılığıyla uzun yıllar geniş bir coğrafyaya hükmetmiştir. Bu manada Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşantısını örnek alan Ahi Evran yüzyıllar sonra Anadolu'da fütüvvetin temellerini atmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağır, Abdullah Mesut - Şen, Mehmet Emin. “Abbasi D6nemi 6nemli T6rk Komutanlarından Boğa Es-Sağir”. *Turkish Studies* 7/3 (2012).
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: T6rk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Akbaba, Sırrı. “Uygulamalı İslam (Harakani’nin İzinde Yunus’a Rehber Hoca Ahmet Yesevi 6rneği)”. *Kafkas 6niversitesi İlahiyat Fak6ltesi Dergisi* 4/Ek 1 (2017), 65-84.
- Akbıyık, Nihat. “F6t6vvetin T6rk Esnaf - Zanaatk6r Sistemine Etkileri”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2019), 147-190.
- Akkoyun, Turan. “T6rklerin İslamiyeti Kabul6 ve Devlet Y6netimindeki Etkileri”. *T6rkoloji 6zerine Araştırmalar* 7 (2013), 7-37.
- Akkuş, Mustafa - Zeki, İzzetullah. “Timur’un 6limlerle İlişkileri”. *Selçuk 6niversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* 0/11 (2019).
- Aky6rek, Yunus. “Emev6ler D6nemi Fetih Politikası ve M6ver6unnehir’in Fethi”. *Uludağ 6niversitesi İlahiyat Fak6ltesi Dergisi* 22/1 (2013), 85-115.
- Aky6z, Vecdi (ed.). *B6t6n Y6nleriyle Asr-ı Saadet’te İsl6m*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2007.
- Algar, Hamid. “Arslan Baba”. *T6rkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/400. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Algar, Hamid. “H6ceğ6n”. *T6rkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/431. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Altıntaş, Hayrani. “Tasavvuf”. *Ankara 6niversitesi İlahiyat Fak6ltesi Dergisi* 31/1 (1990), 73-83.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İsl6m Tarihi*, 2. İstanbul: Ensar Neşriyat, 18. Basım, 2017.
- Apak, 6dem. *Anahatlarıyla İsl6m Tarihi*, 3. İstanbul: Ensar Neşriyat, 12. bs., 2016.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi* 4. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. bs., 2017.

Arslan, İhsan. “Abdullah b. Mu'tez'in Halifeliği”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/33 (ts.), 458-474.

Arslan, İhsan. “İlk Türk-İslam Devletleri'nin Abbasi Hilafetiyle Münasebetleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/27 (2013), 93-106.

Aslanapa, Oktay. “Hazret-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî ve Türbesi”. *Erdem* 7/21 (1995), 975-980.

Aşkar, Mustafa. “Ahmed Yesevi ve Tasavvuf Anlayışı”. *Diyanet İlmi Dergi* 29/4 (1993), 49-62.

Atçeken, Doç Dr İsmail Hakkı. “Ömer b. Abdülazîz Dönemi Sonrası Emevî İdarecilerinin Mevâlî Politikaları”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2002), 69-88.

Attar, Feridüddin. *Mantık Al-Tayr*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XIII. 2020.

Avcı, Casim. “Mu'tasım Billah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/380-381. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Avcı, Mesut. “İslamiyetin Orta Asya Tarihi”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/1 (2020), 517-528.

Aycan, İrfan - Sarıçam, İbrahim. *Emeviler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 7. Basım.

Aykut Özbayraktar. *Abbasilerin ilk Dönemlerinde Maveraiünnehir*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Ayvallı, Ramazan. “Pakistan'da Neşredilen Bir Esere Göre Ahmed Yesevi”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (1997), 5-10.

Azamat, Nihat. “Melâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Azimli, Mehmet. “Abbasiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/2 (2002), 29-47.

- Baltacı, Cahit. *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2017.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. “Hoca Ahmet Yesevî ve Muhiti”. *İstem Dergisi* 18 (2011), 11-29.
- Bars, Mehmet Emin. “Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”. *Türkbilig* 36 (01 Haziran 2018), 167-186.
- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç. *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1990.
- Baş, Eyüp. “Ahmed Yesevî’nin Bektaşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 21-53.
- Berber, Oktay. “Türklerin İslamlaşma Sürecine Dair Türk Tarih Yazımındaki Bazı İfadeler Üzerine”. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2017), 1-24.
- Bice, Hayati. *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi*. İstanbul: H Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Bilgin, Azmi. “Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı”. *İlmi Araştırmalar* 1 (2014), 61-82.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b Bahr el-. *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*. çev. Ramazan Şeşen. Ankara: Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü. 1967.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte*. c.14. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1988.
- Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964.
- Carmuhammetuli, Muhammetrahim. *Hoca Ahmet Yesevi ve Türkistan*. çev. Ali Abbas Çınar - İsmail Kallıncı. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Cebecioğlu, Ethem. “Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1167)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/1 (1995), 87-132.
- Cunbur, Müjgan. “Ahmed Yesevî’nin Anadolu’nun Türkleşmesindeki Yeri”. *Erdem* 7/21 (1995), 833-852.
- Dânişmend, Sûfî Muhammed. *Mir’âtü’l-Kulûb*. Ankara: Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2020.

Derin, Serkan. “Erken Dönem Tasavvufu ve Türk Tasavvufunda Seyr ü Sülûk (Metin Merkezli Bir İnceleme)”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 81 (2017), 47-67.

Deweese, Devin. “The Mashâ’ikh-ı Turk And The Khojagân: Rethinking The Links Between The Yasavî and Naqshbandî Sufi Traditions”. *Journal of Islamic Studies* 7/2 (1996). 187-193.

Doğan, Hüseyin. “Orta Asya Tasavvuf Anlayışının Anadolu Halk İnançları Üzerindeki Etkisi”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2017), 107-128.

Doğan, Sinan. “Kolektif Hafızanın Yeniden İnşa Edilmesinde Yesevi Sûflilerin Rolü”. - *Yesevilik*-. ed. Cengiz Çuhadar vd. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2018, 590-599.

Dosay Kenjetay. *Hoca Ahmet Yesevi'nin Ahlak Felsefesi*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, 1. Basım, 2003.

Duman, Abdullah. “Ebû İbrahim İsmail El-Muntasır'ın Sâ mânî Devletini Diriltme Gayretleri Bağlamında Karahanlılar ve Gaznelilerle İlişkileri”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2012), 531-553.

Ecer, Ahmet Vehbi. “Ahmed Yesevi Dervîşi Ahi Evren ve Kayseri’de Ahilik”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/11 (2001), 47-64.

Ekinci, Yusuf. *Hoca Ahmed Yesevi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2013.

Ekrem, Erkin. “Doğu Türkistan’da Sufî Hocalar”. *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 8/23 (1996), 621-655.

Emel Esin. “Türk San’atında Alp Şahsiyetinin Görünüşü III. Bölüm: Hakanlı Türkleri”. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* 82 (1969).

Eraslan, Kemal. “Ahmed Yesevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/160. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Eraslan, Kemal. “Dîvân-ı Hikmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/429. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Eraslan, Kemal. *Yesevî'nin Fakr-nâmesi*. Ankara: Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2016.

Eraslan, Kemal - Tosun, Necdet. *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi*. Ankara: Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2016.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

Ergeshov, Ermamat - Yegenov, Nurali. "Hoca Ahmet Yesevi ve Onun Eğitim Sisteminin Temeli". *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 24 (2018), 45-60.

Erkan, Fatma Nur. "Orta Asya'da Yesevî Geleneğın Toplumun İslâmlaşmasına ve Müslüman Kalmasına Etkisi". *Kisbu İlahiyat Dergisi* 1 (2019), 129-150.

Es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr (Tefsirlerin Özü)*. çev. Sadreddin Gümüş - Nedim Yılmaz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Fdan, Murat. "Fütüvvet ve Ahilik sürecinden Osmanlı Devletinin Âsîâne/Âstâne Olması ve Esnaflık Anlayışındaki Değişim". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8/22 (2020), 171-198.

Genç, Reşat *Karahanlı Devlet Teşkilatı* İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Gök, Bilal. "Fütüvvet Sultanı İle Hikmet Sultanının Buluşması: Harakani-İbn Sina Görüşmesi". *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 13/26 (2020), 143-169.

Gök, Bilal. *İshâk b. Kündâcık el-Hazerî*. Kayseri: Tiydem Yayıncılık, 2016.

Gufrânî, Alî. "Maveraünnehir'de Şiiliğın Tarihi: Sâ mânîlerin Çöküşünden Moğolların Gelişine Kadar (616-1219)". çev. Şahin Ahmetoğlu. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2015), 221-237.

Gürer, Betül. "Ahmed Yesevî'nin Dîvân-ı Hikmet'i Ekseninde Tasavvufî Düşüncede İlahi Aşk". *Bilig* 80 (2017), 15-41.

Güven, Arzu Şeyda. "Aktarılan Değerler Açısından Divan-ı Hikmet". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 60 (2017), 295-310.

Güzel, Abdurraman. *Ahmed Yesevi'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Öncü Kitap Yayıncılık, 2. Basım, 2008.

Güzel, Fatih. "Abbasi Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Eşnas Et-Türki",. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/60 (2018), 1295-1301.

Harmancı, M. Esat. “Fütüvvet-Melâmet İlişkisi= The Relationship Between Guild and Reproach”. *Alevilik Araştırmaları Dergisi = The Journal of Alevi Studies* 2 (2011).

Hasan Kurt. “Orta Asya’da İslâm’ın Yayılışı: İstekle mi Zorla mı?” *Ahmet Yesevi Üniversitesi I* (2012), 249-276.

Hasan, Nâdirhan. “Arslan Bâb ve Ahmed Yesevî”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 24 (2009), 1-10.

Hasan, Nadirhan. ““Divan-ı Hikmet’in İstanbuldaki Bir Nüshası Hakkında”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2009), 79-82.

Hatalmış, Ali. “Sahabîlerin Türkleri Tanımaları ve İlişkileri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/2 (2019), 418-440

Hazînî. *Cevahirü’l Ebrar min Emvac-ı Bihar*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 1. Basım, 2014.

Huncan, Ömer Soner. “Ortak ve Farklı Yönleriyle Orta Asya’da Devletler Üzerine Eleştirel Değerlendirme”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/07 (2014), 75-85.

Hüseyin Vassaf, Osmanzade. *Sefine-i Evliya*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 11. Basım, 2011.

İbnü’l Esîr. *el-Kamil fi’t Târîh*. çev. Ahmet Ağırakça. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

İbn Kesir. *El-Bidaye ve’n Nihaye Büyük İslam Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

İmadüddin, Halil. *İslâm Tarihi*. çev. Ubeydullah Dalar. İstanbul: İnsan Yayınları.

Kabakçılı, Osman. “Kur’ân’da Fütüvvet”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10/35 (2011), 299-307.

Kafkasyalı, Muhammet Savaş (ed.). *Orta Asya’da İslâm/Temsilden Fobiye*. Ankara-Türkistan: Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2012.

Kan, Kadir. “Vasik Billah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kardaş, Sedat. *Ali Nihani'nin Manzum Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

Kavak, Abdulcebbar. "Hoca Ahmed Yesevî ve Yunus Emre'nin Türklerin Tasavvufi Kültürüne Katkıları". *Universal Journal of Theology* 2/2 (2017), 133-142.

Keleş, Nevzat. "Büyük Selçuklular Devrinde Bağdad'da Fütüvvet Teşkilâtının İhdasına Yönelik Bir Girişim". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34/1 (2019), 123-137.

Kitapçı, Zekeriya. *Orta Asya'da İslâmiyet ve Türkler*. Konya: Yedikubbe Yayınları, 1. bsk., 2004.

Kitapçı, Zekeriya. "Türkler". *Türklerin Müslüman Oluşu*. 4/266. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.

Kitapçı, Zekeriya. *Türkler nasıl müslüman oldu*. Konya: Yedikubbe Yayınları, 1. bsk.

Koca, Salim. "Türkler ve İslâmiyet". *Erdem* 8/22 (1996).

Koçu, Vehbi. "Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Restorasyonu". *Vakıf Haftası Dergisi* 11 (1994), 203-228.

Kök, Bahattin. "Samerra'nın Kuruluşu / The Establishment of Samarra". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2003), 1-42.

Köksal, İsmail. "Fıkıh ve Tasavvuf ilişkisi". *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* I./2 (1999), 83-104

Köle, Bekir. "Tasavvuf Perspektifinde Fütüvvetin Anlam Boyutu". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015), 330-361.

Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 4. Basım, 2018.

Köprülü, Mehmed Fuad. "Baba". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 2/165. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Kurat, Akdes Nimet. *Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972.

Kurt, Hasan. "Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (2003), 109-129.

Küçük, Sezai. “‘Abdullah Ensârî el-Herevî’nin Tasavvufî Fütüvvet Risalesi: Kitabü’l-Fütüvvet’”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000).

Küçükaşçı, Mustafa S. “Türk Hakimiyetine Kadar Arap-İslam Edebiyatında Türk’ Tasavvuru”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2002), 21-39.

Küçükkaya, M. Askeri. “Hoca Ahmed Yesevî’de İnsan Sevgisi”. *Diyanet İlmi Dergi* 52/4 (2016), 113-128.

Mahmud el- Kâşgarî. . “Dîvânü Lügâti’t Türk İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.

Mansurov, Fatkhiddin - Badaruddin, Faudzinaim Hj. “Hace Yusuf Hemedani: İki Büyük Sufi Tarikatının İlham Kaynağı”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/16 (ts.). 159-173.

Memmedov, Rauf. *Nakşibendiliğin Oluşum Tarihi*. Bakü: İcmal Yayınları, 2016.

Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

Müheymid, Ali b. Salih el-. “Karahanlılar ve İslam’ın Yayılmasındaki Katkıları”. çev. Ali Aksu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 281-310.

Nevâyî, Alî Şîr. *Nesâyimü’l-Muhabbe Min Şemâyimi’l- Fütüvve*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1996.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/261. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevî’nin Yeri ve Önemi”. *Vakıf Haftası Dergisi* 10 (1993), 35-37.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Okumuş, Ejder. “‘Sosyolojik’ Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî’”. *Diyanet İlmi Dergi* 52/4 (2016), 169-190.

Onat Çakıroğlu, Tuba. “Ahmed Yesevî’nin Klâsik Türk Edebiyat’ına Tesiri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/44 (2016).

Onat, Hasan. “Ahmet Yesevi’nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları”. ed. Filiz Kılıç - Tuncay Bülbül. c. I. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.

Ömer Soner Huncan. “Hoca Ahmed Yesevi’nin Yaşadığı Dönemde Aşağı Seyhun ve Maverünnehr’de Siyasi Ortam (1093-1166)”. Ankara: Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2016.

Öngören, Reşat. “Ma’rûfî Kerhî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/68. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Öngören, Reşat. “Tasavvuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/119. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Özaydın, Abdülkerim. “Karahanlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/405. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Özaydın, Abdülkerim. “Türk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/475. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Özkan, Ahmet. “Yesevîlik’te Toplu Zikirlerle Kadınların İştiraki İddiaları Üzerine Değerlendirmeler”. *Ekev Akademi Dergisi* 80 (2019).

Özkan, İsa. “XIX. ve XX. Yüzyıl Uygur Tarihleri ve Ahmet Yesevi’nin Doğum Yeri Meselesi”. *Bilig* 26/26 (2003), 1-10.

Özköse, Kadir. “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 16 (2006), 293-312.

Özköse, Kadir. “Ahmed Yesevî’nin Fakr Anlayışı”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (2016), 13-36.

Özkuyumcu, Nadir. “Hişam b. Abdülmelik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/148. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Özsaray, Mustafa “Ahîliğin Nitelikleri ve Fütüvvet Anlayışıyla İlgisi”, *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/2 (30 Aralık 2020).

Parlak, Nzamettin. “Anadolu’da Yesevî Etkileri”. Almatı/Kazakistan, 2016.

- Petek, Ercan - Dağistan, Serdar. "Divan-ı Hikmet'in Yeni Bir Nüshası "Kökşetav Nüshası". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 43 (2017), 207-233.
- Safiyüddin, Şeyh. *Reşahat*. çev. Necip Fazıl Kısakürek. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2012.
- Safiyü'd-dîn, Mevlânâ. *Neseb-nâme Tercümesi*. İstanbul: Yesevi Yayıncılık, 1996.
- Savrun, Ergenekon. "Tarihte Araplar ve Türk-Arap İlişkileri". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 4/9 (2018), 229-257.
- Sazak, Samet. "Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar (893-389 / 711-999) Semerkant Tarihi". *Uslul İslam Araştırmaları* 21/21 (2014), 185-191.
- Selvi, Dilaver. "Fütüvvet Ve Ahîlik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 1-37.
- Sever, Mustafa. *Bakırgan Kitabı*. ed. Funda Toprak. Ankara: Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2018.
- Sever, Mustafa. *Hakîm Süleymân Ata (Ahmed Yesevî'nin III: Halifesi) Hikmetler ve Kıssalar*. Ankara: Oba Yayınları, 2006.
- Sülemî, Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-. *Tasavvufta Fütüvvet*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar*. Ankara: Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fak, 2.bsk., 1972.
- Süslü, Adem. *Hişam b. Abdülmelik'in Orta Asya Politikası ve Türkler*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001.
- Şahin, H. Hilal. "Türk adı ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Panoraması". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5/18 (2018), 512-532.
- Şeker, Fatih Mehmet. *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Şen, Mehmet Emin. *Abbasilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.

- Şengül, Abdullah. “Yesili Hoca Ahmet Üçlemesinde Sembolik Unsur Olarak Hurma”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2017), 1-6.
- Şengün, Necdet. “Dîvân-ı Hikmet’te Dil, Anlatım ve Muhteva Hususiyetleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 52/4 (2016), 129-146.
- Şeşen, Ramazan. “Buhara”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/365. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Şeşen, Ramazan. “Eski Araplara Göre Türkler”. *Türkiyat Mecmuası* 15/ (1969), 11-36.
- Taeschner, Franz. “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”. çev. Fikret Işıltan. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953), 3-32.
- Taşagül, Ahmet. “Türkistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/556-557. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tezcan, Mahmut. “Ahmed Yesevî’nin Türk Din Anropolojisindeki Yeri”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 26/1 (1993), 1-7.
- Topuz, Hatice Kübra. “Abbasi Başşehri Samerra ve Abbasi Tarihinde Samerra Dönemi”. *İSTEM* 18 (2011), 83-112.
- Tosun, Cemal. “Hoca Ahmed Yesevi, Hayatı, Eserleri ve Toplumu Eğitme Metodu”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/6 (2000).
- Tosun, Necdet (ed.). *Ahmed Yesevi*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2015.
- Tosun, Necdet. “Yesevîlik Araştırmaları İçin Bazı Mühim Kaynak Eserler”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2019), 83-105.
- Tosun, Necdet. “Yeseviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/477-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tosun, Necdet. “Yûsuf el-Hemedânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/12. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tosun, Necdet - Eraslan, Kemal. *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyâtı*. ed. Zülfikar Güngör. Ankara: Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2019.

- Tuncer, Orhan Cezmi. "Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Türk Sanatındaki Yeri ve Restorasyonu Problemleri". *Vakıf Haftası Dergisi* 10 (1993), 39-54.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 20. bs., 2016.
- Turgut, Bahattin. "Ahmet Yesevi Üzerine Çalışmalar: Fuad Köprülü Örneği". -*Yesevilik*. ed. Cengiz Çuhadar vd. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2018.
- Türer, Osman. "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (30 Haziran 1995).
- Türk, İdris. "Bâyezîd-i Bistâmî'nin Muhabbetullah Anlayışı". *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* IX/5 (2014).
- Uluçay, Mustafa Çağatay. *İlk Müslüman Türk devletleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 3. bsk., 1977.
- Uludağ, Süleyman. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/259. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Uludağ, Süleyman. "Hallâc-ı Mansur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/379. İstanbul: TDV Yayınları 1997.
- Usta, Aydın. "Samaniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/64. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Uyanık, Mevlüt. "Yeni Bir Türk İslâm Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yönteminin Önemi". *Diyanet İlmi Dergi* 52/4 (01 Aralık 2016), 191-213.
- Vural, Hanifi. "Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet'in İlk Dörtlülüğü". *Karabük Türkoloji Dergisi* II/II (2020), 1-10.
- Yaman, Ali. *Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi*. İstanbul: Yedinci Kapı Yayınları, 2015.
- Yazıcı, Nesimi. "Hoca Ahmed Yesevî Döneminde Türk-İslâm Kültürünün Oluşumu-Gelişimi". *Diyanet Dini-İlmi-Edebi Dergi* 29/4 (1993), 3-16.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

Yeniterzi, Emine. “Ahmed-i Yesevi’den Öğütler”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (1997), 71-85.

Yesevî, Hoca Ahmed. *Dîvân-ı Hikmet*. ed. Mustafa Tatcı. Ankara: Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2016.

Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.

Yıldız, Hakkı Dursun. *İslamiyet ve Türkler*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 4. Basım, 2011.

Yılmaz, Murat (ed.). *Türk Dünyası Kültürel Mirası Envanter Çalışması*. Ankara: Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2015.

Yiğit, İsmail. “Ömer b. Abdüaziz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/54. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yıldırım, Ahmet. “Hoca Ahmed Yesevî ve İslâm Medeniyetindeki Yeri”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 12/45/46 (2015), 53-64.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1959.

Yüksel, Muhammed Bahaeddin. “Temel Dinamikleri Açısından Fütüvvet ve Ahiliğin Kur’ânî Referansları”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017), 270-310.

Yüksel, Musa Şamil. “Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 23/1 (2008), 239-258.

Yürekli, Tülay. *Samaniler*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Zavotçu, Gencay. “Hikmetlerin Dilinden Hoca Ahmed Yesevî”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 9/2 (2017), 275-294.

Zeybek, Namık Kemal. *Ahmet Yesevi Yolu*. Ankara: Ahmet Yesevi Vakfı Ay Basım Yayınları, 2002.

Zikirya Janderbek Zamanhanulı. *Hoca Ahmet Yesevi’nin Türk Tarihindeki Yeri*. çev. Sevil Piriyeve Karaman - Muhsin Karaman. Ankara: Astana Yayınları, 2018.

Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler - Ahmed-i Yesevi. Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1983.

Evliya Çelebi Seyehatnamesi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Hoca_Ahmed_Yesevi_Turbesi, 2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/hoca-ahmet-yesevi-turbesi> 2020.

“Melâmiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 24/25-28. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

EKLER

Hoca Ahmed Yesevî Türbesi, Kazakistan'ın Türkistan şehrinin kuzey-doğusunda bir kervan yolu üzerinde yer alır. Bu yapının yanında farklı türbelerin yanı sıra cami, hamam gibi mimari eserler de bulunmaktadır.

⁴⁹⁵ “Hoca Ahmed Yesevî Türbesi”, (Wikipedi, 2020).

⁴⁹⁶ Timur'un sefer öncesi yemek hazırlattığı 2 metrelik Tay Kazan.

⁴⁹⁶ *Anadolu Ajansı* (Erişim 19 Aralık 2020).